

JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA

TUME YA MABADILIKO YA KATIBA

**RIPOTI YA TUME KUHUSU MCHAKATO WA MABADILIKO
YA KATIBA YA JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA**

DISEMBA, 2013

JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA
TUME YA MABADILIKO YA KATIBA

S. L. P 1681, Dar es Salaam,
Tanzania,
Simu: 255 222133425,
Nukushi: +255 22 2133442,
Barua Pepe: katibu@katiba.go.tz
Tovuti: www.katiba.go.tz
Unapojibu tafadhali taja:

S.L. P. 277,
Zanzibar, Tanzania
Simu: +255 24 2230769
Nukushi: +255 2430769
Barua Pepe: katibu@katiba.go.tz
Tovuti: www.katiba.go.tz

Kumb. Na. SAB.3/348/01/16

30 Disemba, 2013

Mheshimiwa Dkt. Jakaya Mrisho Kikwete,
Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania,
IKULU,
DAR ES SALAAM.

Mheshimiwa Rais,

YAH: KUWASILISHA RIPOTI YA MCHAKATO WA MABADILIKO YA KATIBA

Kwa heshima tafadhali husika na mada ya hapo juu.

Kwa mamlaka uliopewa na Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, Sura ya 83, tarehe 6 Aprili, 2012, ulituteua kuwa Wajumbe wa Tume ya Mabadiliko ya Katiba na kutuapisha tarehe 13 Aprili, 2012, Ikulu jijini Dar es Salaam. Kwa mujibu wa sheria hii, kazi kuu za Tume uliyoiteua zilikuwa ni kuratibu, kukusanya na kuchambua maoni ya wananchi kuhusu mabadiliko ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na kuandaa Ripoti inayojumuisha Rasimu ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Tume ilianza kazi rasmi tarehe 1 Mei, 2012 na kwa mujibu wa Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, ilitakiwa kukamilisha kazi katika kipindi kisichozidi miezi 20.

Katika kutekeleza majukumu yake, Tume ilikusanya maoni ya wananchi kutoka pande zote mbili za Jamhuri ya Muungano kupitia mikutano ya hadhara na faragha kuanzia tarehe 2 Julai, 2012 hadi tarehe 19 Desemba, 2012. Jumla ya mikutano 1,763 iliandaliwa na kufanyika katika kila upande wa Jamhuri ya Muungano ambapo jumla ya wananchi 1,365,337 (wanawake 531,480 na wanaume 833,857) walihudhuria. Kati ya waliohudhuria, wananchi 323,001 walitoa maoni kwa maandishi na kuongea katika mikutano hiyo. Baada ya mikutano hii, Tume ilipanga na kufanya mikutano na viongozi wa kitaifa waliopo madarakani na wastaafu pamoja na makundi mbalimbali ya kijamii ili kupokea maoni yao kuhusu Katiba Mpya. Mikutano hii ilifanyika kuanzia tarehe 7 Januari, 2013 hadi 25 Januari, 2013.

Tume pia ilipokea maoni kwa njia ya barua pepe (e-mails), ujumbe mfupi wa simu za mkononi (sms), tovuti na mitandao ya kijamii. Aidha, Tume ilifuatilia na kukusanya maoni yaliyotolewa na wananchi kupitia vyombo vya habari kama vile magazeti, redio na runinga.

Maoni yaliyokusanywa yalichambuliwa na kutumika kuandaa Rasimu ya Katiba (Toleo la Awali) iliyozinduliwa kwa niaba yako na Mheshimiwa Dkt. Mohammed Gharib Bilal, Makamu wa Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, tarehe 3 Juni, 2013 jijini Dar es Salaam. Kwa kuzingatia maelekezo ya Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, Sura ya 83, Rasimu ya Katiba iliyozinduliwa ilipelekwa na Tume kwa Wananchi ili waijadili na kutoa maoni kupitia Mabaraza ya Katiba katika Mamlaka za Serikali za Mitaa 177 za Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Tume pia iliruhusu Asasi, Taasisi na Makundi ya Watu wenye Malengo Yanayofanana kuunda na kuendesha Mabaraza ya Katiba kwa lengo la kuijadili na kuitolea maoni Rasimu ya Katiba. Kazi hiyo ya kujadili na kutoa maoni juu ya Rasimu ya Katiba ilifanyika kuanzia tarehe 12 Juni hadi 31 Agosti, 2013.

Tume ilichambua maoni yaliyopokelewa kutoka katika Mabaraza ya Katiba ili kuboresha Rasimu ya Katiba. Mapendekezo yaliyopatikana katika Mabaraza ya Katiba, pamoja na maoni yaliyopokelewa awali katika mikutano ya hadhara na njia nyingine, yameiwezesha Tume kuandaa Ripoti kama inavyoelekezwa na Sheria. Ripoti ya Mchakato wa Mabadiliko ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania inaambatana na nyaraka zifuatazo:

- i. Taarifa ya Maoni ya Wananchi kuhusu Mchakato wa Mabadiliko ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania;
- ii. Taarifa ya Maoni ya Mabaraza ya Katiba kuhusu Rasimu ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania;
- iii. Taarifa ya Maoni ya Wananchi kuhusu Sera, Sheria na Utekelezaji;
- iv. Taarifa ya Takwimu za Ukusanyaji wa Maoni ya Wananchi kuhusu Mabadiliko ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania;
- v. Taarifa za Utafiti kuhusu Mabadiliko ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania; na
- vi. Rasimu ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.

Hata hivyo, wakati wa kukamilisha Ripoti hii, Tume ilimpoteza Mjumbe wake mmoja Dkt. Edmund Adrian Sengondo Mvungi, aliyefariki dunia tarehe 12 Novemba, 2013. Aidha, Mjumbe wa Tume, Ndugu John Nkolo na Mjumbe wa Sekretarieti, Ndugu Onorius G. Njole walipata matatizo ya kiafya katika hatua za mwisho za ukamilishaji wa Ripoti hii.

Mheshimiwa Rais, pamoja na changamoto ya ufupi wa muda, Tume na Sekretarieti yake imejitahidi kufanya kazi na kukamilisha Ripoti ndani ya muda wa miezi 20 iliyoruhusiwa na Sheria. Tunapenda kukushukuru kwa heshima na imani kubwa uliyotupa ya kutekeleza jukumu hili muhimu na la kihistoria kwa nchi yetu.

Mheshimiwa Rais, kwa heshima kubwa, sisi Wajumbe wa Tume ya Mabadiliko ya Katiba, tunaomba kuwasilisha Ripoti ya kazi iliyokamilika.

Jaji Joseph Sinde Warioba
Mwenyekiti

Jaji Augustino Ramadhani
Makamu Mwenyekiti

1.	Ndg. Abubakar Mohammed Ali	Mjumbe
2.	Ndg. Ally Abdullah Ally Saleh	Mjumbe
3.	Mhe. Al-Shaymaa John Kwegyir (Mb.)	Mjumbe
4.	Ndg. Awadh Ali Said	Mjumbe
5.	Dkt. Edmund Adrian Sengondo Mvungi	Mjumbe	(Amefariki Dunia)
6.	Ndg. Esther P. Mkwizu	Mjumbe
7.	Ndg. Fatma Said Ali	Mjumbe
8.	Ndg. Humprey Polepole	Mjumbe
9.	Ndg. Jesca Sydney Mkuchu	Mjumbe
10.	Ndg. John N. Nkolo	Mjumbe
11.	Ndg. Joseph Butiku	Mjumbe
12.	Ndg. Kibibi Mwinyi Hassan	Mjumbe
13.	Ndg. Maria Malingumu Kashonda	Mjumbe
14.	Ndg. Muhammad Yussuf Mshamba	Mjumbe
15.	Ndg. Mwatumu Jasmine Malale	Mjumbe
16.	Prof. Mwesiga L. Baregu	Mjumbe
17.	Ndg. Nassor Khamis Mohammed	Mjumbe
18.	Ndg. Omar Sheha Mussa	Mjumbe
19.	Prof. Palamagamba John Aidan Mwaluko Kabudi	Mjumbe
20.	Mhe. Raya Suleiman Hamad (MBLW)	Mjumbe
21.	Ndg. Richard Shadrack Lyimo	Mjumbe
22.	Ndg. Riziki Shahari Mngwali	Mjumbe
23.	Alhaji Said El-Maamry	Mjumbe
24.	Ndg. Salama Kombo Ahmed	Mjumbe
25.	Dkt. Salim Ahmed Salim	Mjumbe

26.	Ndg. Salma Maoulidi	Mjumbe
27.	Ndg. Simai Mohamed Said	Mjumbe
28.	Ndg. Suleiman Omar Ali	Mjumbe
29.	Ndg. Ussi Khamis Haji	Mjumbe
30.	Ndg. Yahya Msulwa	Mjumbe

Assaa Ahmad Rashid
KATIBU

Casmir Sumba Kyuki
NAIBU KATIBU

JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA TUME YA MABADILIKO YA KATIBA

S. L. P 1681, Dar es Salaam,
Tanzania,
Simu: 255 222133425,
Nukushi: +255 22 2133442,
Barua Pepe: katibu@katiba.go.tz
Tovuti: www.katiba.go.tz
Unapojibu tafadhali taja:

S.L. P. 277,
Zanzibar, Tanzania
Simu: +255 24 2230769
Nukushi: +255 2430769
Barua Pepe: katibu@katiba.go.tz
Tovuti: www.katiba.go.tz

Kumb. Na. SAB.3/348/01/17

30 Disemba, 2013

**Mheshimiwa Dkt. Ali Mohamed Shein,
Rais wa Zanzibar na Mwenyekiti wa Baraza la Mapinduzi,
IKULU,
ZANZIBAR.**

Mheshimiwa Rais,

YAH: KUWASILISHA RIPOTI YA MCHAKATO WA MABADILIKO YA KATIBA

Kwa heshima tafadhali husika na mada ya hapo juu.

Kwa uwezo uliopewa na Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, Sura ya 83, ulishauriana na kukubaliana na Rais wa Jamhuri ya Muungano ambaye kwa mamlaka aliyopewa na Sheria hiyo, tarehe 6 Aprili, 2012 alituteua kuwa Wajumbe wa Tume ya Mabadiliko ya Katiba na kutuapisha tarehe 13 Aprili, 2012, Ikulu jijini Dar es Salaam. Kwa mujibu wa sheria hii, kazi kuu za Tume zilikuwa ni kuratibu, kukusanya na kuchambua maoni ya wananchi kuhusu mabadiliko ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na kuandaa Ripoti inayojumuisha Rasimu ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Tume ilianza kazi rasmi tarehe 1 Mei, 2012 na kwa mujibu wa Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, ilitakiwa kukamilisha kazi katika kipindi kisichozidi miezi 20.

Katika kutekeleza majukumu yake, Tume ilikukusanya maoni ya wananchi kutoka pande zote mbili za Jamhuri ya Muungano kupitia mikutano ya hadhara na faragha tarehe kuanzia 2 Julai, 2012 hadi tarehe 19 Desemba, 2012. Jumla ya mikutano 1,763 iliandaliwa na kufanyika katika kila upande wa Jamhuri ya Muungano ambapo jumla ya wananchi 1,365,337 (wanawake 531,480 na wanaume 833,857) walihudhuria. Kati ya waliohudhuria, wananchi 323,001 walitoa maoni kwa maandishi na kuongea katika mikutano hiyo. Baada ya mikutano hii, Tume ilipanga na kufanya mikutano na viongozi wa kitaifa waliopo madarakani na wastaafu pamoja na makundi mbalimbali ya kijamii ili

kupokea maoni yao kuhusu Katiba Mpya. Mikutano hii ilifanyika kuanzia tarehe 7 Januari, 2013 hadi 25 Januari, 2013.

Tume pia ilipokea maoni kwa njia ya barua pepe (e-mails), ujumbe mfupi wa simu za mkononi (sms), tovuti na mitandao ya kijamii. Aidha, Tume ilifuatilia na kukusanya maoni yaliyotolewa na wananchi kupitia vyombo vya habari kama vile magazeti, redio na runinga.

Maoni yaliyokusanywa yalichambuliwa na kutumika kuandaa Rasimu ya Katiba (Toleo la Awali) iliyozinduliwa na Mheshimiwa Dkt. Mohammed Gharib Bilal, Makamu wa Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, tarehe 3 Juni, 2013 jijini Dar es Salaam. Kwa kuzingatia maelekezo ya Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, Sura ya 83, Rasimu ya Katiba iliyozinduliwa ilipelekwa na Tume kwa Wananchi ili wajadili na kutoa maoni kupitia Mabaraza ya Katiba katika Mamlaka za Serikali za Mitaa 177 za Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Tume pia iliruhusu Asasi, Taasisi na Makundi ya Watu wenye Malengo Yanayofanana kuunda na kuendesha Mabaraza ya Katiba kwa lengo la kuijadili na kuitolea maoni Rasimu ya Katiba. Kazi hiyo ya kujadili na kutoa maoni juu ya Rasimu ya Katiba ilifanyika kuanzia tarehe 12 Juni hadi 31 Agosti, 2013.

Tume ilichambua maoni yaliyopokelewa kutoka katika Mabaraza ya Katiba ili kuboresha Rasimu ya Katiba. Mapendekezo yaliyopatikana katika Mabaraza ya Katiba, pamoja na maoni yaliyopokelewa awali katika mikutano ya hadhara na njia nyingine, yameiwezesha Tume kuandaa Ripoti kama inavyoelekezwa na Sheria. Ripoti ya Mchakato wa Mabadiliko ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania inaambatana na nyaraka zifuatazo;

- i. Taarifa ya Maoni ya Wananchi kuhusu Mchakato wa Mabadiliko ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania;
- ii. Taarifa ya Maoni ya Mabaraza ya Katiba kuhusu Rasimu ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania;
- iii. Taarifa ya Maoni ya Wananchi kuhusu Sera, Sheria na Utekelezaji;
- iv. Taarifa ya Takwimu za Ukusanyaji wa Maoni ya Wananchi kuhusu Mabadiliko ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania;
- v. Taarifa za Utafiti kuhusu Mabadiliko ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania; na
- vi. Rasimu ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano.

Hata hivyo, wakati wa kukamilisha Ripoti hii, Tume ilimpoteza Mjumbe wake mmoja Dkt. Edmund Adrian Sengondo Mvungi, aliyefariki dunia tarehe 12 Novemba, 2013. Aidha, Mjumbe wa Tume, Ndugu John Nkolo na Mjumbe wa Sekretarieti, Ndugu Onorius G. Njole walipata matatizo ya kiafya katika hatua za mwisho za ukamilishaji wa Ripoti hii.

Mheshimiwa Rais, pamoja na changamoto ya ufupi wa muda, Tume na Sekretarieti yake imejitahidi kufanya kazi na kukamilisha Ripoti ndani ya muda wa miezi 20 iliyoruhusiwa na Sheria. Tunapenda kukushukuru kwa heshima na imani kubwa uliyotupa ya kutekeleza jukumu hili muhimu na la kihistoria kwa nchi yetu.

Mheshimiwa Rais, kwa heshima kubwa, sisi Wajumbe wa Tume ya Mabadiliko ya Katiba, tunaomba kuwasilisha Ripoti ya kazi iliyokamilika.

Jaji Joseph Sinde Warioba
MWENYEKITI

Jaji Augustino Ramadhani
MAKAMU MWENYEKITI

1.	Ndg. Abubakar Mohammed Ali	Mjumbe
2.	Ndg. Ally Abdullah Ally Saleh	Mjumbe
3.	Mhe. Al-Shaymaa John Kwegyir (Mb.)	Mjumbe
4.	Ndg. Awadh Ali Said	Mjumbe
5.	Dkt. Edmund Adrian Sengondo Mvungi	Mjumbe	(Amefariki Dunia)
6.	Ndg. Esther P. Mkwizu	Mjumbe
7.	Ndg. Fatma Said Ali	Mjumbe
8.	Ndg. Humprey Polepole	Mjumbe
9.	Ndg. Jesca Sydney Mkuchu	Mjumbe
10.	Ndg. John N. Nkolo	Mjumbe
11.	Ndg. Joseph Butiku	Mjumbe
12.	Ndg. Kibibi Mwinyi Hassan	Mjumbe
13.	Ndg. Maria Malingumu Kashonda	Mjumbe
14.	Ndg. Muhammad Yussuf Mshamba	Mjumbe
15.	Ndg. Mwatumu Jasmine Malale	Mjumbe
16.	Prof. Mwesiga L. Baregu	Mjumbe
17.	Ndg. Nassor Khamis Mohammed	Mjumbe
18.	Ndg. Omar Sheha Mussa	Mjumbe
19.	Prof. Palamagamba John Aidan Mwaluko Kabudi	Mjumbe
20.	Mhe. Raya Suleiman Hamad (MBLW)	Mjumbe
21.	Ndg. Richard Shadrack Lyimo	Mjumbe
22.	Ndg. Riziki Shahari Mngwali	Mjumbe
23.	Alhaji Said El-Maamry	Mjumbe
24.	Ndg. Salama Kombo Ahmed	Mjumbe

25.	Dkt. Salim Ahmed Salim	Mjumbe
26.	Ndg. Salma Maoulidi	Mjumbe
27.	Ndg. Simai Mohamed Said	Mjumbe
28.	Ndg. Suleiman Omar Ali	Mjumbe
29.	Ndg. Ussi Khamis Haji	Mjumbe
30.	Ndg. Yahya Msulwa	Mjumbe

Assaa Ahmad Rashid
KATIBU

Casmir Sumba Kyuki
NAIBU KATIBU

YALIYOMO

SHUKRANI.....	xxv
YALIYOMO KATIKA RIPOTI.....	xxvii
SURA YA KWANZA	1
1.0 UTANGULIZI	1
SURA YA PILI	5
2.0 MCHAKATO WA MABADILIKO YA KATIBA	5
2.1 Chimbuko.....	5
2.2 Tamko la Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania Kuhusu Katiba Mpya.....	6
2.3 Utekelezaji wa Tamko la Rais kuhusu Mchakato wa Katiba Mpya	6
2.4 Mchakato wa Kutunga Sheria ya Mabadiliko ya Katiba	7
2.5 Marekebisho ya Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, Sura ya 83	9
2.5.1 Marekebisho ya Kwanza	9
2.5.2 Marekebisho ya Pili.....	10
2.5.3 Marekebisho ya Tatu	10
2.6 Maudhui ya Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, Sura ya 83	11
2.7 Tume ya Mabadiliko ya Katiba.....	15
2.7.1 Wajumbe wa Tume	15
2.7.2 Muundo wa Tume.....	16
2.7.3 Hadidu za Rejea.....	17
2.7.4 Mambo ya Kuzingatia	18
2.7.5 Tume Kukabidhiwa Majengo ya Ofisi	20
SURA YA TATU	22
3.0 HISTORIA YA MCHAKATO NA MAENDELEO YA KATIBA KATIKA JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA	22
3.1 Historia na Hali ya Nchi	22
3.2 Tanganyika Kabla ya Uhuru	23
3.2.1 Ukoloni wa Wajerumani.....	24
3.2.2 Kipindi cha Utawala wa Udhamini chini ya Uingereza	25
3.2.3 Tanganyika chini ya Uingereza	26
3.2.4 Mchakato wa Katiba ya Uhuru ya Tanganyika	30
3.2.5 Katiba ya Uhuru ya Mwaka 1961	32

3.2.6	Katiba ya Jamhuri ya Tanganyika ya Mwaka 1962	34
3.3.	Historia ya Katiba, Chimbuko la Zanzibar na Tawala za Kigeni.....	37
3.3.1	Madai ya Uhuru na Mchakato wa Katiba ya Zanzibar.....	43
3.3.2	Mapinduzi ya Zanzibar ya 1964 na Mwelekeo wa Kikatiba.....	49
3.3.3	Mchakato wa Kupatikana kwa Katiba ya Mwaka 1979	52
3.3.4	Mchakato wa Kupatikana kwa Katiba ya Mwaka 1984	53
3.3.5	Mchakato ya Marekebisho Makubwa ya Katiba ya Mwaka 1984	55
3.4	Historia ya Mchakato na Maendeleo ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano	62
3.5	Katiba ya Muda ya Jamhuri ya Muungano, 1965	64
3.6	Katiba ya Kudumu ya Jamhuri ya Muungano ya mwaka 1977	66
3.6.1.	Mabadiliko Mbalimbali ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya Mwaka 1977	68
3.7	Tathmini ya Mabadiliko ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano na Katiba ya Zanzibar- (1965-2010).....	73
SURA YA NNE.....		76
4.0 MAANDALIZI YA KAZI ZA TUME		76
4.1	Mpango Kazi wa Tume	76
4.1.1	Kujenga uwezo kwa Wajumbe wa Tume.....	76
4.1.2	Elimu Kuhusu Kazi na Majukumu ya Tume	77
4.1.3	Mikutano na Wataalamu kutoka nje na ndani ya nchi	77
4.2	Maandalizi ya Programu ya Elimu kwa Umma.....	77
4.2.1	Uandaaji, Uchapishaji na Usambazaji wa Machapisho	77
4.2.2	Vipindi vya Elimu kwa Umma katika Vyombo vya Habari.....	78
4.2.3	Nyaraka za kuelimisha Umma	78
4.2.4	Ziara na Mikutano na Viongozi wa Serikali.....	79
4.3	Utaratibu na Mfumo wa Ukusanyaji wa Maoni	79
4.3.1	Ukusanyaji wa Taarifa	80
4.3.2	Usafirishaji wa Maoni	80
4.3.3	Ubadilishaji wa Taarifa kutoka Mfumo wa Sauti kwenda Mfumo wa Maandishi (<i>Transcription</i>).....	81
4.4	Ratiba za Ukusanyaji wa Maoni ya Wananchi	83
4.5	Uzinduzi Rasmi wa Kazi za Tume	83
SURA YA TANO		84
5.0 UKUSANYAJI, UCHAMBUZI NA TATHMINI YA MAONI YA WANANCHI		84
5.1	Njia za Ukusanyaji wa Maoni.....	84

5.1.1	Mikutano ya Hadhara.....	85
5.1.2	Mikutano ya Makundi Maalum.....	86
5.1.3	Mikutano na Viongozi na Watu Mashuhuri.....	86
5.1.4	Njia nyingine zilizotumika kukusanya maoni.....	86
5.2	Tathmini ya Mikutano ya kukusanya maoni	88
5.3	Uchambuzi wa Maoni ya Wananchi.....	89
5.4	Mfumo wa Uchambuzi	89
SURA YA SITA		91
6.0 UANDAAJI, UCHAPISHAJI NA USAMBAZAJI WA RIPOTI YA MAONI YA WANANCHI NA RASIMU YA KATIBA.....		91
6.1	Uandaji wa Ripoti ya Maoni ya Wananchi	91
6.2	Uandaji wa Rasimu ya Katiba	92
6.3	Uzinduzi wa Rasimu ya Katiba	92
6.4	Yaliyomo katika Rasimu ya Awali ya Katiba.....	92
6.4.1	Misingi Mkuu ya Taifa	92
6.4.2	Tunu za Taifa	92
6.4.3	Malengo ya Taifa.....	93
6.4.4	Vyombo vya Kikatiba.	93
6.4.5	Maadili ya Viongozi na Miiko ya Uongozi.	93
6.4.6	Haki za Binadamu	93
6.4.7	Uraia.	93
6.4.8	Mikopo na Deni la Taifa kwamba.....	93
6.4.9	Mfumo wa Utawala.	93
6.4.10	Bunge la Jamhuri ya Muungano,	93
6.4.11	Tume Huru ya Uchaguzi	94
6.4.12	Mahakama ya Tanzania.....	94
6.4.13	Muundo wa Muungano.....	94
6.4.14	Mambo ya Muungano	94
6.4.15	Benki Kuu ya Jamhuri ya Muungano	94
6.5	Uchapishaji na Usambazaji wa Rasimu ya Katiba.....	94
6.5.1	Elimu kuhusu Rasimu ya Katiba.....	95
SURA YA SABA		96
7.0 UUNDAJI WA MABARAZA YA KATIBA.....		96
7.1 Mabaraza ya Katiba.....		96
7.1.1	Mabaraza ya Katiba ya Wilaya	97

7.1.2	Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya	98
7.1.3	Sifa za Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya	98
7.1.4	Utaratibu wa kuwapata Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya.....	99
7.1.5	Mabaraza ya Katiba ya Asasi, Taasisi na Makundi ya Watu wenye Malengo Yanayofanana.....	100
7.1.6	Mabaraza ya Katiba ya Watu wenye Ulemavu	101
SURA YA NANE.....		103
8.0 UENDESHAJI WA MABARAZA YA KATIBA.....		103
8.1.	Mgawanyo wa Makundi ya Tume na Uendeshaji wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya	104
8.2	Uendeshaji wa Mabaraza ya Katiba ya Asasi, Taasisi na Makundi ya Watu wenye Malengo Yanayofanana.....	106
8.3	Mabaraza ya Katiba ya Watanzania Wanaoishi Nje ya Nchi (<i>Diaspora</i>).....	106
SURA YA TISA.....		107
9.0 UCHAMBUZI WA MAONI YA MABARAZA YA KATIBA NA UANDAAJI WA TAARIFA KUU		107
9.1.	Tathmini ya Mikutano ya Mabaraza ya Katiba	107
9.2	Uchambuzi wa Maoni na Mapendekezo kuhusu Rasimu ya Katiba.....	108
9.3	Yaliyojitokeza Kwenye Maoni ya Mabaraza ya Katiba.....	109
SURA YA KUMI.....		110
10.0 KAMILISHAJI WA RIPOTI NA RASIMU YA KATIBA		110
SURA YA KUMI NA MOJA		112
11.0 CHANGAMOTO NA UFUMBUZI.....		112
11.1	Maandalizi ya utekelezaji wa kazi za Tume	112
11.2	Ukusanyaji, usafirishaji na uchambuzi wa maoni ya Wananchi.....	112
11.3	Uendeshaji wa Mabaraza ya Katiba	113
11.4	Uchambuzi na tathmini ya maoni.....	115
11.5	Uchapishaji na Usambazaji wa Rasimu ya Katiba	116
11.6	Hatua za kukabiliana na Changamoto	116
SURA YA KUMI NA MBILI		118
12.0 MUHTASARI WA RASIMU YA KATIBA.....		118
12.1	Utangulizi wa Katiba (<i>Preamble</i>)	118
Sura ya Kwanza.....		119
12.2.	Jamhuri ya Muungano wa Tanzania	119
12.3	Eneo la Jamhuri ya Muungano wa Tanzania	119

12.4	Misingi Mkuu ya Taifa.....	120
12.5	Alama na Sikukuu za Taifa.....	120
12.6	Tunu za Taifa	120
Sura ya Pili.....		121
12.7	Malengo ya Taifa	121
Sura ya Tatu.....		121
12.8	Maadili ya Viongozi na Miiko ya Uongozi	121
Sura ya Nne		122
12.9	Haki za Binadamu	122
Sura ya Tano		123
12.10	Uraia.....	123
Sura ya Sita.....		124
12.11	Muundo wa Muungano.....	124
12.12	Mamlaka ya Serikali ya Jamhuri ya Muungano	132
12.13	Mamlaka za Nchi Washirika wa Muungano.....	133
12.14.	Orodha ya Mambo ya Muungano	134
Sura ya Saba.....		135
12.15	Mfumo wa Utawala	135
12.16	Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania	135
12.16.1	Utekelezaji wa Madaraka ya Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania	136
12.16.2	Uchaguzi wa Rais	136
12.16.3	Makamu wa Rais	138
12.17	Baraza la Mawaziri la Jamhuri ya Muungano	138
Idadi ya Mawaziri na Naibu Mawaziri		138
Sura ya Nane		139
12.18	Uratibu wa Mahusiano ya Washirika wa Muungano.....	139
Sura ya Tisa		139
12.19	Bunge la Jamhuri ya Muungano	139
12.20	Mgombea Huru	141
Sura ya Kumi		142
12.21	Mahakama ya Jamhuri ya Muungano.....	142
Sura ya Kumi na Moja		143
12.22	Tume ya Utumishi wa Umma	143

Sura ya Kumi na Mbili	143
12.23 Tume Huru ya Uchaguzi	143
Sura ya Kumi na Tatu.....	144
12.24 Taasisi za Uwajibikaji.....	144
Sura ya Kumi na Nne	145
12.25 Deni la Taifa na Mikopo ya Serikali ya Jamhuri ya Muungano.....	145
12.26.1 Vyanzo vya Mapato ya Serikali ya Jamhuri ya Muungano	145
12.26.2 Benki Kuu na Benki za Nchi Washirika	146
Sura ya Kumi na Tano	147
12.27 Baraza la Ulinzi na Usalama.....	147
12.28 Jeshi la Wananchi wa Tanzania.....	147
12.28.1 Jeshi la Polisi la Jamhuri ya Muungano	148
12.29 Usalama wa Taifa	148
12.30 Usalama wa Nchi Washirika	149
Sura ya Kumi na Sita.....	149
12.31 Mengineyo	149
Sura ya Kumi na Saba.....	149
12.32 Masharti Yatokanayo na Masharti ya Mpito	149
SURA YA KUMI NA TATU	153
13.0 HITIMISHO.....	153
ORODHA YA WAJUMBE WA TUME NA SEKRETARIETI	154

SHUKRANI

Utekelezaji wa majukumu ya Tume ulihusisha wadau mbalimbali ambao kwa njia moja au nyingine waliwezesha Tume kukamilisha majukumu yake kwa mujibu wa Sheria. Hivyo, Tume inatoa shukrani zake za dhati kwa Wananchi wa Tanzania kwa kuonyesha mahitaji ya kuwa na Katiba Mpya lakini muhimu zaidi kwa kushiriki kwao kikamilifu katika hatua zote zilizowahusisha katika mchakato wa kupata Katiba Mpya.

Aidha, Tume inawashukuru Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, Mhe. Dkt. Jakaya Mrisho Kikwete na Rais wa Zanzibar na Mwenyekiti wa Baraza la Mapinduzi, Mhe. Dkt. Ali Mohamed Shein, kwa usikivu wao wa mahitaji ya wananchi, kuonyesha dhamira na kuamua kuanzisha mchakato wa upatikanaji wa Katiba Mpya.

Tume inatoa shukrani kwa Mhe. Celina Ompeshi Kombani (Mb.) aliyekuwa Waziri wa Katiba na Sheria wa Jamhuri ya Muungano wakati Tume inaanza kazi zake, Mhe. Mathias Meinrad Chikawe (Mb.) - Waziri wa Katiba na Sheria wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, Mhe. Abubakar Khamis Bakary (MBW) - Waziri wa Katiba na Sheria wa Serikali ya Mapinduzi Zanzibar na Mhe. Angela Kairuki - Naibu Waziri wa Katiba na Sheria wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania kwa kuiwezesha Tume kutekeleza majukumu yake.

Tume inawashukuru Balozi Ombeni Yohana Sefue - Katibu Mkuu Kiongozi na Katibu wa Baraza la Mawaziri wa Serikali ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na Dkt. Abdulhamid Yahya Mzee - Katibu Mkuu Kiongozi na Katibu wa Baraza la Mapinduzi wa Serikali ya Mapinduzi Zanzibar, kwa umakini na umahiri katika kuhakikisha Tume inatekeleza majukumu yake kwa ufanisi.

Pia, Tume inawashukuru Ndugu Fanuel E. Mbonde - Katibu Mkuu Wizara ya Katiba na Sheria wa Serikali ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, Ndugu Mdungi Makame Mdungi - Naibu Katibu Mkuu Wizara ya Katiba na

Sheria wa Serikali ya Mapinduzi Zanzibar kwa kutoa ushirikiano wa dhati kwa Tume katika hatua zote za utekelezaji wa majukumu yake.

Tume inawashukuru Mhe. Jaji Frederick Mwita Werema - Mwanasheria Mkuu wa Serikali ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na Mhe. Othman Masoud Othman - Mwanasheria Mkuu wa Serikali ya Mapinduzi Zanzibar kwa kuwezesha mchakato wa Katiba kukamilika kwa mujibu wa sheria.

Tume inatoa shukrani za dhati kwa, Wakuu wa Mikoa wote, Makatibu Tawala/Maafisa Tawala wa Mikoa wote, Wakuu wa Wilaya wote, Wakurugenzi/Makatibu wa Mamlaka za Serikali za Mitaa wote; Makatibu Tawala/Maafisa Tawala wa Wilaya wote, Maafisa Watendaji wa Kata, Masheha na Maafisa Watendaji wa Mitaa na Vijiji kwa ushirikiano wao katika hatua zote za mchakato wa Mabadiliko ya Katiba.

Kwa namna ya pekee, Tume inamshukuru Mkuu wa Jeshi la Polisi, IGP Saidi Mwema, Makamanda wa Polisi wa Mikoa, Makamanda wa Polisi wa Wilaya Tanzania Bara na Zanzibar na Watumishi wa vyombo vya Ulinzi na Usalama kwa ushirikiano waliutoa kwa uadilifu muda wote ambapo Tume ilikuwa inatekeleza majukumu yake.

Tume inatoa shukrani kwa Vyama vya Siasa, Asasi za Kiraia, Sekta binafsi, Taasisi, Jumuiya za Kidini, Vyombo vya Habari na Makundi mbalimbali kwa namna walivyoshiriki katika hatua zote za mchakato wa Mabadiliko ya Katiba.

YALIYOMO KATIKA RIPOTI

Tume ya Mabadiliko ya Katiba iliundwa kwa mujibu wa Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, Sura ya 83 Toleo la mwaka 2012. Jukumu kubwa la Tume lilikuwa ni kuratibu, kukusanya na kutathmini maoni ya wananchi ambao ni raia wa Tanzania kuhusu Katiba Mpya. Moja ya majukumu ya Tume ni kuandaa ripoti na Rasimu ya Katiba na kuiwasilisha kwa Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na Rais wa Zanzibar na Mwenyekiti wa Baraza la Mapinduzi. Tume imeandaa Ripoti iliyogawanyika katika Sura Kumi na Tatu.

Sura ya Kwanza inahusu utangulizi ambao umejumuisha maelezo kwa ufupi kuhusu Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, Majukumu ya Tume ya Mabadiliko ya Katiba, Wajumbe wa Tume, Katibu na Naibu Katibu pamoja na Wataalam waliounda Sekretarieti. Aidha, Sura hii inatambua wadau muhimu walioisaidia Tume kufanikisha majukumu yake.

Sura ya Pili inafafanua mchakato wa kupata Katiba mpya. Sura inaeleza kwa kina chimbuko la mabadiliko ya Katiba, Tamko la Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na kutungwa kwa Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, Sura ya 83 pamoja na marekebisho yake mbalimbali. Aidha, Sura hii inaelezea maudhui ya Sheria ya Mabadiliko ya Katiba; ikiwemo kuanzishwa na kuundwa kwa Tume ya Mabadiliko ya Katiba na utaratibu wa utendaji kazi wa Tume.

Sura ya Tatu inaelezea historia ya Katiba katika pande mbili za Jamhuri ya Muungano wa Tanzania kabla na baada ya uhuru. Sura hii pia inaelezea historia ya Muungano wa Tanganyika na Zanzibar pamoja na mabadiliko mbalimbali ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na Katiba ya Zanzibar na tathmini yake kuanzia mwaka 1965 hadi 2013.

Sura ya Nne inazungumzia maandalizi ya jumla ya kazi za Tume ya Mabadiliko ya Katiba, ikiwemo: mpango kazi wa Tume, programu ya elimu kwa umma, utaratibu na mfumo wa ukusanyaji, usafirishaji na uchambuzi wa maoni na ratiba za mikutano ya ukusanyaji wa maoni.

Sura ya Tano inahusu utaratibu mzima wa ukusanyaji, uchambuzi na tathmini ya maoni ya wananchi. Sura hii inajumuisha njia za ukusanyaji wa maoni, tathmini ya mikutano ya kukusanya maoni na mfumo wa uchambuzi wa maoni ya wananchi.

Sura ya Sita inaelezea uandaaji wa Ripoti ya maoni ya wananchi, Rasimu ya Katiba na uzinduzi wake na mambo muhimu yaliyomo katika Rasimu ya Katiba ya kwanza Sura hii pia, inafafanua utaratibu wa uchapishaji na usambazaji wa Rasimu ya Katiba pamoja na utoaji wa elimu kwa Umma kuhusu Rasimu ya Katiba.

Sura ya Saba inafafanua uundaji, madhumuni na aina mbalimbali za Mabaraza ya Katiba ikijumuisha: Mabaraza ya Katiba ya Wilaya, Mabaraza ya Katiba ya Asasi, Taasisi na Makundi ya Watu wenye Malengo Yanayofanana na Mabaraza Maalum ya Katiba ya Watu wenye Ulemavu. Sura hii pia, inaelezea aina za Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya, sifa zao na utaratibu wa kuwapata Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya katika pande zote mbili za Jamhuri ya Muungano.

Sura ya Nane inahusu utaratibu wa uendesaji wa Mabaraza ya Katiba yaliyoelezwa katika Sura ya Saba. Sura hii inaelezea pia utaratibu wa uibuaji hoja katika Mabaraza ya Katiba ya Wilaya na Mabaraza Maalum ya Katiba ya Watu wenye Ulemavu.

Sura ya Tisa inafafanua utaratibu uliotumika kuchambua maoni ya wananchi yaliyokusanywa kwenye Mabaraza ya Katiba. Aidha, Sura hii inaelezea tathmini ya maoni hayo na masuala mengine yaliyojitokeza kwenye uchambuzi.

Sura ya Kumi inaelezea ukamilishaji wa Ripoti, na uboreshaji wa Rasimu ya Katiba.

Sura ya Kumi na Moja inaainisha changamoto ambazo Tume ilikabiliana nazo wakati wa utekelezaji wa majukumu yake na utatuzi wake.

Sura ya Kumi na Mbili inatoa muhtasari wa Rasimu ya Katiba na maelezo yake.

Sura ya Kumi na Tatu ni hitimisho la Ripoti hii.

SURA YA KWANZA

1.0 UTANGULIZI

Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, Sura ya 83 Toleo la Mwaka 2012 ilitungwa na kupitishwa na Bunge la Jamhuri ya Muungano wa Tanzania katika kikao chake cha tarehe 18 Novemba, 2011. Sheria hiyo ambayo ilifanyiwa marekebisho iliunda Tume ya Mabadiliko ya Katiba kwa madhumuni ya kuratibu na kukusanya maoni ya wananchi wa Tanzania kuhusu Katiba Mpya. Sheria ilielekeza Tume kuainisha na kuchambua maoni ya wananchi; kuainisha masharti kuhusu mabaraza yatakayotoa maoni juu ya Rasimu ya Katiba; kuweka masharti juu ya utayarishaji na uwasilishaji wa Ripoti kuhusu maoni ya wananchi; kuweka utaratibu kuhusu Bunge Maalum la Katiba; uendeshaji wa kura ya maoni na kuweka masharti yanayohusiana na mambo hayo. Pia, Sheria ilitoa Hadidu za Rejea kwa Tume na maelekezo ya nyaraka na sheria za kuzingatiwa wakati wa mchakato. Aidha, Sheria hii iliipa Tume muda wa miezi kumi na nane, kuanzia tarehe ya kuanza kazi, kutekeleza majukumu yake. Sheria hii pia, iliruhusu Tume kuomba kuongezewa muda usiozidi miezi miwili endapo itakuwa haijakamilisha kazi yake ndani ya kipindi hicho.

Kwa Mamlaka aliyopewa na Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, kwa kushauriana na Rais wa Zanzibar, aliteua Wajumbe 34 waliounda Tume ya Mabadiliko ya Katiba. Tume hii iliundwa na Wajumbe 17 kutoka Tanzania Bara na 17 kutoka Zanzibar. Miongoni mwa Wajumbe wa Tume kulikuwa na Mwenyekiti kutoka Tanzania Bara na Makamu Mwenyekiti kutoka Zanzibar, Katibu wa Tume kutoka Zanzibar na Naibu Katibu wa Tume kutoka Tanzania Bara.

Tume ilikuwa na Sekretarieti iliyoongozwa na Katibu akisaidiana na Naibu Katibu. Sekretarieti iliundwa na Watumishi wa Serikali kutoka pande zote mbili za Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Jukumu kuu la

Sekretarieti lilikuwa ni kuiwezesha Tume kutekeleza majukumu yake kwa ufanisi kwa mujibu wa Sheria ya Mabadiliko ya Katiba.

Wajumbe wa Tume waliteuliwa tarehe 6 Aprili, 2012 na kuapishwa tarehe 13 Aprili, 2012 - Ikulu Jijini Dar es Salaam. Tume ilianza kazi tarehe 2 Mei, 2012 na ilitarajia kukamilisha kazi kwa mujibu wa Sheria tarehe 1 Novemba, 2013. Hata hivyo, kutokana na wingi wa maoni kutoka kwenye Mabaraza ya Katiba ya Wilaya na Asasi, Taasisi na Makundi ya Watu wenye Malengo Yanayofanana, Tume ililazimika kuomba muda wa nyongeza wa siku hamsini na tisa ili kukamilisha kazi yake. Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania kwa makubaliano na Rais wa Zanzibar kupitia Tangazo la Serikali Nam. 397 la tarehe 25 Oktoba, 2013 na Tangazo la Serikali Na. 430 la tarehe 29 Novemba, 2013 aliridhia maombi hayo. Tume iliwasilisha Ripoti na Rasimu ya Katiba kwa Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na Rais wa Zanzibar tarehe 30 Desemba, 2013.

Katika kutekeleza majukumu yake, Tume iliongozwa na Hadidu za Rejea kama zilivyoainishwa katika Sheria ya Mabadiliko ya Katiba na Tangazo la Serikali Na. 110 la Mwaka 2012. Pamoja na Hadidu za Rejea Tume ilitakiwa kuzingatia mambo ya msingi ya kitaifa na maadili ya jamii ya kuhifadhi na kudumisha: kuwepo kwa Jamhuri ya Muungano; kuwepo kwa Serikali, Bunge na Mahakama; mfumo wa kiutawala wa kijamhuri; kuwepo kwa Serikali ya Mapinduzi ya Zanzibar; umoja wa kitaifa, amani na utulivu; uchaguzi wa kidemokrasia wa mara kwa mara katika vipindi maalum kwa kuzingatia haki ya watu wote wenye sifa ya kupiga kura; ukuzaji na uhifadhi wa haki za binadamu; utu, usawa mbele ya sheria na mwenendo wa sheria; kuwepo kwa Jamhuri ya Muungano isiyofungamana na dini yoyote na inayoheshimu uhuru wa kuabudu; na kutoa fursa kwa wananchi kutoa maoni yao kwa uhuru kwa lengo la kuendeleza na kuboresha masuala hayo.

Tume, kwa kuzingatia Hadidu za Rejea, ilitayarisha Mpango Kazi na Mkakati wa Utekelezaji wa Majukumu yake katika hatua mbalimbali. Mpango huu ulihusisha kuwajengea uwezo Wajumbe na Sekretarieti ya

Tume; programu ya elimu kwa umma iliyojumuisha uchapishaji na usambazaji wa machapisho na vipindi vya elimu kwa umma katika vyombo vya habari. Tume iliandaa mfumo wa ukusanyaji, uchambuzi na tathmini ya maoni ya wananchi kuhusu mabadiliko ya Katiba. Mpango kazi huo ulijumuisha utaratibu wa kuchapisha na kusambaza Rasimu ya kwanza ya Katiba, kuchapisha na kukabidhi Serikalini taarifa mbalimbali na Rasimu ya mwisho ya Katiba.

Kwa mujibu wa kifungu cha 19 (1) cha Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, Sura ya 83, Tume ilitakiwa kuandaa Ripoti inayojumuisha taarifa zifuatazo: Muhtasari wa Maoni ya Wananchi kwa kila Hadidu ya Rejea, Mapendekezo ya Tume kwa kila Hadidu ya Rejea, Ripoti za Wataalamu elekezi waliotumiwa na Tume, Rasimu ya Katiba na Taarifa nyingine muhimu.

Kwa Msingi huo, Ripoti hii inajumuisha taarifa zifuatazo:

1. Maoni ya Wananchi kuhusu Mabadiliko ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.
2. Maoni ya Mabaraza ya Katiba kuhusu Rasimu ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.
3. Maoni ya wananchi kuhusu Sera, Sheria na Utekelezaji.
4. Takwimu za ukusanyaji wa maoni ya wananchi kuhusu mabadiliko ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.
5. Ripoti za Utafiti kuhusu Mabadiliko ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.
6. Viambatisho vya Ripoti ya Tume ya Mabadiliko ya Katiba.
7. Rasimu ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.

Uandaaji wa Ripoti, Rasimu ya Katiba na Taarifa zote za Tume umefanywa na Wajumbe na Sekretarieti ya Tume ambao wote ni Watanzania. Aidha, Tume haikuhitaji utaalam wa kiufundi kutoka nje ya nchi katika hatua zote za mchakato wa upatikanaji wa Rasimu ya Katiba Mpya. Aidha, ripoti hii, inaviambatisho vilivyoainishwa ikiwa ni pamoja na Rasimu ya Katiba.

Hata hivyo, wakati mchakato wa uandaaji wa taarifa hizi ukiendelea, Tume ilimpoteza mjumbe wake Dkt. Edmund Sengondo Adrian Mvungi aliyevamiwa na majambazi usiku wa tarehe 3 Novemba, 2013 na kufariki dunie tarehe 12 Novemba, 2013. Aidha, mjumbe mmoja wa Tume Ndugu John Nkolo na mjumbe wa Sekretarieti ya Tume Ndugu Onorius G. Njole walipata matatizo ya kiafya (yaliyowafanya washindwe kushiriki kikamilifu) katika hatua za mwisho za ukamilishaji wa Ripoti hii.

SURA YA PILI

2.0 MCHAKATO WA MABADILIKO YA KATIBA

2.1 Chimbuko

Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ilitungwa na Bunge Maalum la Katiba, tarehe 25 Aprili, 1977 na kuanza kutumika tarehe 26 Aprili, 1977. Hadi mchakato wa Mabadiliko ya Katiba Mpya ulipoanza, Katiba hii ilikuwa imeshafanyiwa mabadiliko mara kumi na nne. Mabadiliko ya mwisho yalifanyika mwaka 2005.

Katika kipindi cha takriban miaka 35, Katiba ya Jamhuri ya Muungano imeiwezesha Tanzania kupiga hatua kubwa katika masuala ya kisiasa, kiuchumi na kijamii. Hata hivyo, mabadiliko ya mfumo wa kisiasa, kiuchumi na kijamii yaliyotokea nchini na katika nchi nyingine mbalimbali duniani yalichochea madai ya mabadiliko ya Katiba nchini. Wananchi, wakiwemo wanasiasa, wanaharakati, wadau wa maendeleo na masuala ya kijamii, wanataaluma, wakulima na wafanyakazi waliona umuhimu wa kuwa na mabadiliko. Hata hivyo, wapo waliopendekeza kuwa na marekebisho katika baadhi ya maeneo ya Katiba na wengine waliyoona kuwa Katiba iliyopo imepitwa na wakati, na kwa hiyo itungwe upya.

Pamoja na Serikali kufanya mabadiliko mbalimbali ya Katiba ili kukidhi mahitaji ya jamii katika nyakati husika, bado kilio cha wananchi kutaka Katiba Mpya ya Jamhuri ya Muungano kiliendelea kusikika. Miongoni mwa maeneo yaliyotajwa sana na wananchi kuwa yanahitaji kushughulikiwa ni kuwepo kwa Tume Huru ya Uchaguzi, kuwa na muundo wa Muungano unaolingana na mazingira ya sasa, kuwepo kwa mgombea huru katika chaguzi za viongozi wa kisiasa, kuthibiti matumizi makubwa ya fedha wakati wa kampeni za uchaguzi na kuachana na Katiba ya mwaka 1977 ambayo imekuwa na viraka vingi. Aidha, wananchi walitaka kuwepo masharti yanayosimamia misingi bora ya

uwajibikaji wa Viongozi na Watumishi wa Umma na kuwa na utaratibu mzuri zaidi wa kuwapata viongozi wa umma. Kwa ujumla wananchi wengi wanaona Katiba ya mwaka 1977 ina muelekeo wa mfumo wa chama kimoja na hivyo haiendani na mazingira ya mfumo wa vyama vingi.

2.2 Tamko la Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania Kuhusu Katiba Mpya

Tarehe 31 Desemba, 2010, Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania Mhe. Dkt. Jakaya Mrisho Kikwete, wakati akitoa salamu za Mwaka Mpya kwa wananchi, pamoja na mambo mengine, alibainisha dhamira ya Serikali ya Jamhuri ya Muungano ya kutaka kuanzisha mchakato wa Katiba Mpya. Rais alieleza kuwa kutokana na mabadiliko yaliyotokea katika nyanja mbalimbali za maisha ya wananchi, ni vyema kuwa na Katiba inayoendana na mabadiliko hayo.

Rais alisisitiza dhamira ya Serikali kuwa, wakati wa kusherehekea miaka 50 ya Muungano wa Tanganyika na Zanzibar kunakuwepo na Katiba Mpya itakayopatikana kupitia mchakato huru na ulio wazi utakaoshirikisha Watanzania wa makundi yote.

Hotuba ya Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ni ***Kiambatisho Na. 1***

2.3 Utekelezaji wa Tamko la Rais kuhusu Mchakato wa Katiba Mpya

Waziri Mkuu wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania Mhe. Mizengo P. Pinda (Mb.), tarehe 8 Februari, 2011 alitoa kauli ya Serikali Bungeni juu ya utekelezaji wa Tamko la Rais kuhusiana na mchakato wa kutunga Katiba Mpya. Katika kauli hiyo, Waziri Mkuu alieleza kwamba, Serikali inakusudia kuwasilisha Bungeni Muswada wa Sheria ya kuunda Tume ya Mabadiliko ya Katiba katika Bunge la Tatu la mwezi Aprili, 2011. Tume hiyo itakuwa na jukumu la kutoa elimu kwa wananchi juu ya kutoa maoni ya Katiba Mpya na utaratibu wa ukusanyaji wa maoni ya wananchi ili kufanikisha lengo la kuwa na Katiba Mpya. Waziri Mkuu alieleza kuwa, Bunge litapata nafasi ya kutaja majukumu ya Tume katika sheria itakavyotungwa, kuweka utaratibu wa namna Tume itakavyofanya kazi,

namna ya kuwapata wajumbe wake, sifa zao na mambo mengine ambayo Bunge litaona yanastahili kuwekwa kwenye sheria hiyo.

2.4 Mchakato wa Kutunga Sheria ya Mabadiliko ya Katiba

Kufuatia kauli ya Serikali Bungeni, Serikali ilitayarisha Muswada wa Sheria ya Mabadiliko ya Katiba wa mwaka 2011. Maandalizi ya Muswada huo yalishirikisha mamlaka husika za Serikali ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na Serikali ya Mapinduzi Zanzibar kabla ya kuchapishwa katika Gazeti la Serikali ukiwa katika lugha ya Kiingereza mwezi Machi, 2011.

Madhumuni makuu ya Muswada huo yalikuwa ni kupendekeza kutungwa kwa Sheria ya Mabadiliko ya Katiba ya Nchi ya mwaka 2011, kuainisha masharti ya uanzishaji wa Tume ya Mabadiliko ya Katiba kwa madhumuni ya kuendesha na kusimamia mchakato wa mabadiliko ya Katiba; pamoja na kuangalia chimbuko na mahusiano ya Katiba iliyopo kwa kuzingatia uhuru wa wananchi, mfumo wa siasa, demokrasia na utawala bora.

Muswada huu uliwasilishwa Bungeni ili Kusomwa kwa Mara ya Kwanza. Kamati ya Kudumu ya Bunge ya Katiba, Sheria na Utawala ilishauri Muswada uahirishwe Kusomwa kwa Mara ya Pili kwa sababu zifuatazo:

- (a) wananchi hawakushirikishwa ipasavyo katika hatua za utayarishaji wa Muswada huo;
- (b) muswada ulikuwa umeandikwa kwa lugha ya Kiingereza, hivyo ulihitajika uandikwe kwa lugha ya Kiswahili ili kuwawezesha wananchi walio wengi kuuelewa na kuufuatilia kwa urahisi;
- (c) jina la Muswada kuwa na mwelekeo wa kufanya mabadiliko kwenye Katiba iliyopo badala ya kutunga Katiba Mpya; na
- (d) Zanzibar kutoshirikishwa kikamilifu katika utayarishaji wa Muswada huo.

Kutokana na ushauri huo, Spika wa Bunge la Jamhuri ya Muungano alikubaliana na mapendekezo ya Kamati na kuelekeza yafuatayo:

- (a) Kamati ikusanye maoni ya wananchi juu ya Muswada huo katika vituo vya Dodoma, Dar es Salaam na Zanzibar;
- (b) Serikali ya Jamhuri ya Muungano ifanye majadiliano ya kina na Serikali ya Mapinduzi ya Zanzibar juu ya Muswada huo; na
- (c) Muswada uandikwe kwa lugha ya Kiingereza na Kiswahili.

Baada ya maelekezo ya Bunge kutekelezwa, Serikali ilichapisha tena Muswada wa Sheria ya Mabadiliko ya Katiba wa 2011 kwenye Gazeti la Serikali na Muswada huo uliwasilishwa Bungeni tarehe 5 Aprili, 2011.

Kamati ya Kudumu ya Bunge ya Katiba, Sheria na Utawala ilifanya Mikutano ya kupokea maoni ya wananchi (*Public Hearing*) tarehe 7 hadi 9 Aprili, 2011 katika vituo vya Dar- es Salaam, Dodoma na Zanzibar. Mikutano hiyo ilihudhuriwa na baadhi ya Mawaziri na Viongozi wengine wa Serikali. Uendeshaji wa mikutano hiyo ulikuwa na changamoto nyingi, kubwa zaidi ikiwa ni malumbano baina ya washiriki wa mikutano hiyo. Pamoja na changamoto hizo, wananchi wengi walishiriki na kutoa mapendekezo yao juu ya Muswada huo.

Waziri wa Katiba na Sheria na Mwanasheria Mkuu wa Serikali ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, kwa nyakati tofauti, walifanya vikao vya pamoja na Waziri wa Katiba na Sheria na Mwanasheria Mkuu wa Serikali ya Mapinduzi ya Zanzibar. Katika vikao hivyo, Viongozi hao walijadiliana kwa kina maeneo mbalimbali ya Muswada na hatimaye kukubaliana kwa niaba ya Serikali zao kufanya marekebisho katika baadhi ya maeneo. Baada ya hapo, Muswada ulichapishwa na kutangazwa tena katika Gazeti la Serikali kwa lugha ya Kiswahili na Kiingereza na kuwasilishwa Bungeni kwa hatua zaidi.

Baada ya Kamati ya Bunge na Serikali kutekeleza maelekezo ya Spika, Muswada uliwasilishwa tena kwenye Kamati ukiwa umeandikwa kwa lugha ya Kiswahili na Kiingereza. Kamati ilipata nafasi ya kuujadili tena Muswada huo na Serikali zote mbili za Jamhuri ya Muungano zilipata fursa ya kushiriki katika vikao vya Kamati na kutoa ufafanuzi katika

maeneo mbalimbali yaliyofanyiwa marekebisho kwa maridhiano ya pande zote mbili za Muungano.

Baada ya kukamilika kwa majadiliano ya Muswada katika Kamati ya Bunge, Muswada uliwasilishwa Bungeni kwa hatua ya Kusomwa kwa Mara ya Pili na kwa Mara ya Tatu. Baadhi ya Vyama vya Siasa vyenye Wabunge Bungeni viliamua kutoshiriki katika mjadala wa Muswada huo kwa madai kwamba Serikali haikutekeleza baadhi ya mapendekezo yao. Hata hivyo, tarehe 18 Novemba, 2011, Bunge la Jamhuri ya Muungano liliujadili na kuupitisha Muswada wa Sheria ya Mabadiliko ya Katiba wa mwaka 2011. Sheria hiyo ilitiwa saina na Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania tarehe 29 Novemba, 2011. Hafla ya utiaji saina Muswada wa Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, 2011 ilihudhuriwa na Viongozi wa Kisiasa, Jumuiya za Kidini, Asasi za Kiraia, baadhi ya Watu Mashuhuri na Mabalozi wa nchi za nje waliopo nchini. Sheria hiyo ilianza kutumika tarehe 1 Desemba, 2011.

Mara baada ya kuanza kutumika, Mwanasheria Mkuu wa Serikali, kwa mamlaka aliyopewa na Sheria ya Urekebu, Sura ya 4, aliifanyia urekebu Sheria hiyo na kuipatia Namba Maalum katika Orodha ya Sheria za Tanzania, ambayo ni Sura ya 83.

2.5 Marekebisho ya Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, Sura ya 83

Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, Sura ya 83 ilifanyiwa marekebisho mara tatu tangu ilipotungwa na kupitishwa na Bunge la Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Hadi mwaka 2013 Sheria hii ilifanyiwa marekebisho yafuatayo:

2.5.1 Marekebisho ya Kwanza

Marekebisho ya kwanza yalifanyika katika hatua za awali za utekelezaji wa Sheria ya Mabadiliko ya Katiba. Marekebisho hayo yaliwasilishwa na kupitishwa na Bunge la Kumi, Mkutano wa Sita, tarehe 10 Februari, 2012. Katika Kikao chake cha Nane Bunge la Jamhuri ya Muugano lilifanya Marekebisho yafuatayo:

- (a) Rais wa Jamhuri ya Muungano na Rais wa Zanzibar kushauriana na kukubaliana katika mambo yote ya msingi kuhusu mchakato wa Mabadiliko ya Katiba;
- (b) idadi sawa ya Wajumbe wa Tume kutoka pande mbili za Jamhuri ya Muungano;
- (c) Mwenyekiti, Makamu Mwenyekiti, Katibu na Naibu Katibu kuteuliwa kwa kuzingatia pande mbili za Jamhuri ya Muungano; na
- (d) Bunge la Katiba kuwa na wawakilishi wa pande zote mbili za Jamhuri ya Muungano, upigaji kura katika Bunge la Katiba kuwa theluthi mbili kwa kila upande wa Jamhuri ya Muungano na kura ya maoni ya kuipitisha Katiba ya Jamhuri ya Muungano kupata zaidi ya asilimia 50 kwa kila upande wa Jamhuri ya Muungano.

2.5.2 Marekebisho ya Pili

Katika kikao cha Bunge cha mwezi Septemba, 2013 Marekebisho yaliyofanyika yalihusu masharti ya Bunge Maalum la Katiba, utaratibu wa uendeshaji wa shughuli za Bunge Maalum la Katiba na ukomo wa Tume ya Mabadiliko ya Katiba.

2.5.3 Marekebisho ya Tatu

Marekebisho ya Tatu ya Sheria ya Mabadiliko ya Katiba yalifanyika kwenye Mkutano wa 13 wa Bunge la Jamhuri la Muungano wa Tanzania mwezi Novemba, 2013. Marekebisho hayo yalihusu kuongezwa kwa idadi ya wajumbe kutoka makundi maalum katika Bunge Maalum la Katiba kutoka 166 mpaka 201, kuondolewa kwa vifungu vinavyoelezea masuala ya kura ya maoni na masuala ya upigaji kura kwenye Bunge la Katiba.

2.6 Maudhui ya Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, Sura ya 83

Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, Sura ya 83 imegawanyika katika sehemu kuu sita:

Sehemu ya Kwanza inahusu masharti ya utangulizi, ambayo inaainisha jina la Sheria, tarehe ya kuanza kutumika na matumizi ya Sheria hiyo. Sehemu hii inatoa tafsiri ya baadhi ya maneno na istilahi zilizotumika ili kumrahisishia msomaji kufanya rejea ya Sheria hiyo.

Sehemu ya Pili ina kifungu cha 4, ambacho ndiyo kiini cha Sheria hii. Kifungu hicho kinaainisha madhumuni na mpangilio mzima wa kupata Katiba Mpya. Aidha, Sehemu hiyo inaweka masharti ya zoezi la kuratibu na kukusanya maoni ya wananchi, majadiliano katika Mabaraza ya Katiba, Bunge Maalum na ushiriki wa wananchi katika Kura ya Maoni.

Sehemu ya Tatu ina vifungu vya 5 hadi 16, ambavyo vinahusu kuanzishwa na kuundwa kwa Tume ya Mabadiliko ya Katiba. Vifungu vya 5 na 16 vinatoa mamlaka kwa Rais kuunda Tume ya Mabadiliko ya Katiba baada ya kushauriana na kukubaliana na Rais wa Zanzibar kwa kuzingatia mambo yafuatayo:

- (a) hali ya kijamii, kisiasa na kiuchumi iliyopo nchini;
- (b) uwakilishi ulio sawa kwa kila upande wa Jamhuri ya Muungano;
- (c) kufanya uteuzi wa Wajumbe wa Tume kwa kuzingatia:
 - (i) uzoefu katika mapitio ya Katiba na sifa za kitaaluma kwa mjumbe;
 - (ii) jiografia na mtawanyiko wa watu;
 - (iii) umri, jinsi na uwakilishi wa makundi;
- (d) uaminifu wa mjumbe;
- (e) kutokuteua mjumbe kutoka miongoni mwa:
 - (i) watumishi wa vyombo vya usalama;
 - (ii) watu waliohukumiwa au watuhumiwa wa makosa ya kukosa uaminifu au maadili; na

(iii) watu ambao siyo raia wa Tanzania.

Katika kutekeleza matakwa hayo, Sheria ilimtaka Rais kualika Vyama vya Siasa vyenye usajili wa kudumu, Jumuiya za Kidini, Asasi za Kiraia, Jumuiya na Taasisi zisizo za Kiserikali na Makundi ya Watu wenye Malengo Yanayofanana kupendekeza majina ya watu wanaoweza kuteuliwa kuwa Wajumbe wa Tume.

Sehemu ya Nne ina vifungu vya 17 hadi 21 vinavyohusu utaratibu wa utendaji kazi wa Tume na Hadidu za Rejea. Sehemu hii inaainisha Hadidu za Rejea kwa Tume:

- (a) kuratibu na kukusanya maoni ya Wananchi;
- (b) kupitia na kutafiti usahihi na ulinganifu wa masharti ya kikatiba yanayohusu mamlaka ya wananchi, mifumo ya kisiasa, demokrasia, utawala wa sheria na utawala bora;
- (c) kutoa mapendekezo kwa kila Hadidu ya Rejea; na
- (d) kuandaa na kuwasilisha Ripoti pamoja na Rasimu ya Katiba kwa Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na Rais wa Zanzibar na Mwenyekiti wa Baraza la Mapinduzi.

Sehemu ya nne ya Sheria hii pia, inaainisha Misingi ya Kitaifa na Maadili ambayo inapaswa kuzingatiwa na Tume katika mchakato wa kupatikana Katiba Mpya. Masuala hayo ni:

- (a) kuwepo kwa Jamhuri ya Muungano;
- (b) uwepo wa Serikali, Bunge na Mahakama;
- (c) mfumo wa kiutawala wa kijamhuri;
- (d) uwepo wa Serikali ya Mapinduzi Zanzibar;
- (e) umoja wa kitaifa, amani na utulivu;
- (f) uchaguzi wa kidemokrasia na wa mara kwa mara katika vipindi maalum kwa kuzingatia haki ya watu wote wenye sifa ya kupiga kura;

- (g) ukuzaji na uhifadhi wa Haki za Binadamu;
- (h) utu, usawa mbele ya sheria na mwenendo wa sheria; na
- (i) uwepo wa Jamhuri ya Muungano isiyofungamana na dini yoyote na inayoheshimu uhuru wa kuabudu.

Aidha, sehemu hii kwa ujumla inaainisha kazi na majukumu ya Tume ambayo ni:

- (a) kuandaa na kuendesha programu za elimu kwa umma juu ya madhumuni na majukumu ya Tume;
- (b) kuitisha na kusimamia mikutano au Mabaraza ya Katiba katika sehemu na nyakati mbalimbali kama itakavyoamua;
- (c) kutathmini na kuchambua maoni ya wananchi yanayokubaliana na yale yasiyokubaliana; na
- (d) kutayarisha na kuwasilisha Ripoti kwa kuzingatia Hadidu za Rejea.

Katika kutekeleza kazi na majukumu yake, Tume imepewa mamlaka ya:

- (a) kumtaka mtu yeyote, atakayehiari, kwenda mbele yake na kufanya naye majadiliano kwa mazungumzo au kuwasilisha nyaraka;
- (b) kupitia na kufanya uchambuzi wa michango, mawazo, maoni, taarifa na mapendekezo yaliyotolewa na kufanyiwa tathmini siku za nyuma, kupitia nyaraka mbalimbali zilizoainishwa katika Sheria hiyo, na nyingine zozote ambazo Tume itaona zinafaa;
- (c) kumtaka Mkuu wa Wilaya, Mkurugenzi wa Mamlaka ya Serikali za Mitaa, Afisa Mtendaji wa Kata au Afisa Mtendaji wa Kijiji kuitisha mkutano wa Wakazi wa Mji, Kata, Mtaa au Kijiji kwa Tanzania Bara. Kumtaka Mkuu wa Wilaya, Mkurugenzi wa Manispaa, Katibu wa Halmashauri ya Mji au Wilaya, au Sheha kuitisha mkutano wa Wakazi wa Mji au Shehia, kwa upande wa Zanzibar;
- (d) kuunda Kamati kwa ajili ya kazi za jumla au maalum;

- (e) kumtumia au kumshirikisha mtaalamu mwelekezi au mtu yeyote kadri itakavyokuwa lazima; na
- (f) isipokuwa kama mazingira yatahitaji vinginevyo, kutumia utaratibu unaofanana wa ukusanyaji na uchambuzi wa maoni ya wananchi, uendesaji wa Mabaraza ya Katiba na uandaaji wa Ripoti.

Sehemu ya Tano, yenye vifungu vya 22 hadi 30, inahusu Bunge Maalum la Katiba. Wajumbe wa Bunge Maalum la Katiba, kwa mujibu wa kifungu cha 22 (1), watakuwa kama ifuatavyo:

- (a) Wabunge wote wa Bunge la Jamhuri ya Muungano;
- (b) Wajumbe wote wa Baraza la Wawakilishi la Zanzibar;
- (c) Wajumbe mia mbili na moja (201) watakaoteuliwa na Rais wa Jamhuri ya Muungano baada ya kukubaliana na Rais wa Zanzibar kutokana na mapendekezo kutoka:
 - (i) asasi zisizokuwa za kiserikali (20);
 - (ii) asasi za kidini (20);
 - (iii) vyama vya siasa vilivyo na usajili wa kudumu (42);
 - (iv) taasisi za elimu ya juu (20);
 - (v) makundi yenye mahitaji maalum katika jamii (20);
 - (vi) vyama vya wafanyakazi (19);
 - (vii) jumuiya ya Wavuvi (10);
 - (viii) jumuiya ya wakulima (20);
 - (ix) jumuiya ya wafugaji (10); na
 - (x) kikundi kingine chochote cha watu wenye malengo yanayofanana (20).

Kwa madhumuni ya aya (c), wajumbe kutoka Zanzibar hawatapungua theluthi moja ya idadi ya wajumbe wote.

Sheria inampa Rais jukumu la kutangaza majina ya Wajumbe wa Bunge Maalum kupitia Tangazo la Serikali. Bunge hilo, kwa mujibu wa kifungu cha 23(1), litaongozwa na Mwenyekiti na Makamu Mwenyekiti wataochaguliwa katika Kikao cha Kwanza cha Bunge hilo kutoka

miongoni mwa Wajumbe wa Bunge Maalum. Kifungu hicho pia, kinaainisha utaratibu wa kuwapata Mwenyekiti na Makamu Mwenyekiti.

Kifungu cha 24 kinaweka masharti ya uteuzi wa Katibu na Naibu Katibu, ambapo Katibu wa Bunge la Jamhuri ya Muungano na Katibu wa Baraza la Wawakilishi watashika nyadhifa hizo kwa mpangilio huo au kinyume chake. Kwa mujibu wa kifungu cha 24 (2) endapo Mwenyekiti wa Bunge Maalum atatoka upande mmoja wa Jamhuri ya Muungano, Katibu atatoka upande mwingine wa Jamhuri ya Muungano.

Vifungu vya 27, 28, 29 na 30 vinaainisha masharti yanayohusu Sheria za Bunge Maalum, nafasi ya Sheria ya Tafsiri ya Sheria Mbalimbali, Sura ya 1, ukomo, gharama na ukaguzi wa hesabu za Bunge Maalum.

Sehemu ya Sita inahusu hatua ya mwisho ya mchakato wa Katiba Mpya. Sehemu hii, yenye vifungu vya 31 na 32, inahusu masharti ya kuvunjwa kwa Tume ya Mabadiliko ya Katiba na kuanza kutumika kwa Katiba Mpya.

Sheria ya Mabadiliko ya Katiba Sura ya 83 ni ***Kiambatisho Na. 2:***

2.7 Tume ya Mabadiliko ya Katiba

2.7.1 Wajumbe wa Tume

Kwa kuzingatia Masharti ya Kifungu cha 6 (1) cha Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, Sura ya 83, tarehe 6 Aprili, 2012 Rais aliteua wajumbe 34 wakijumuisha Mwenyekiti, Makamu Mwenyekiti, Katibu na Naibu Katibu wa Tume.

Orodha ya majina ya Wajumbe na Sekretarieti ya Tume ni ***Kiambatisho Na. 3.***

Wakati wa sherehe ya kuwaapisha Wajumbe wa Tume, Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania aliongea na Wajumbe wa Tume na wananchi kwa ujumla juu ya mchakato unaotarajiwa kuanza. Aidha, Rais aliwataka wananchi wajiandae kushiriki katika kutoa maoni ili kuwezesha kupatikana kwa Katiba Mpya.

Hotuba ya Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ni
Kiambatisho Na. 4

Rais wa Zanzibar na Mwenyekiti wa Baraza la Mapinduzi naye alipata fursa ya kuzungumza na Wajumbe na wananchi kuhusu mchakato wa Katiba mpya.

Hotuba ya Rais wa Zanzibar na Mwenyekiti wa Baraza la Mapinduzi ni ***Kiambatisho Na. 5.***

Sekretarieti ya Tume iliyoongozwa na Katibu na Naibu Katibu ndiyo iliyokuwa na jukumu la kuisaidia Tume katika kutekeleza majukumu yake. Sekretarieti ilikuwa na watumishi wa umma 190 wa kada mbalimbali walioteuliwa kutoka Serikali ya Jamhuri ya Muungano na Serikali ya Mapinduzi Zanzibar.

Watumishi wa Sekretarieti walipangiwa kazi katika vitengo mbalimbali kulingana na mahitaji ya Tume kama inavyoonekana kwenye mchoro.

2.7.2 Muundo wa Tume

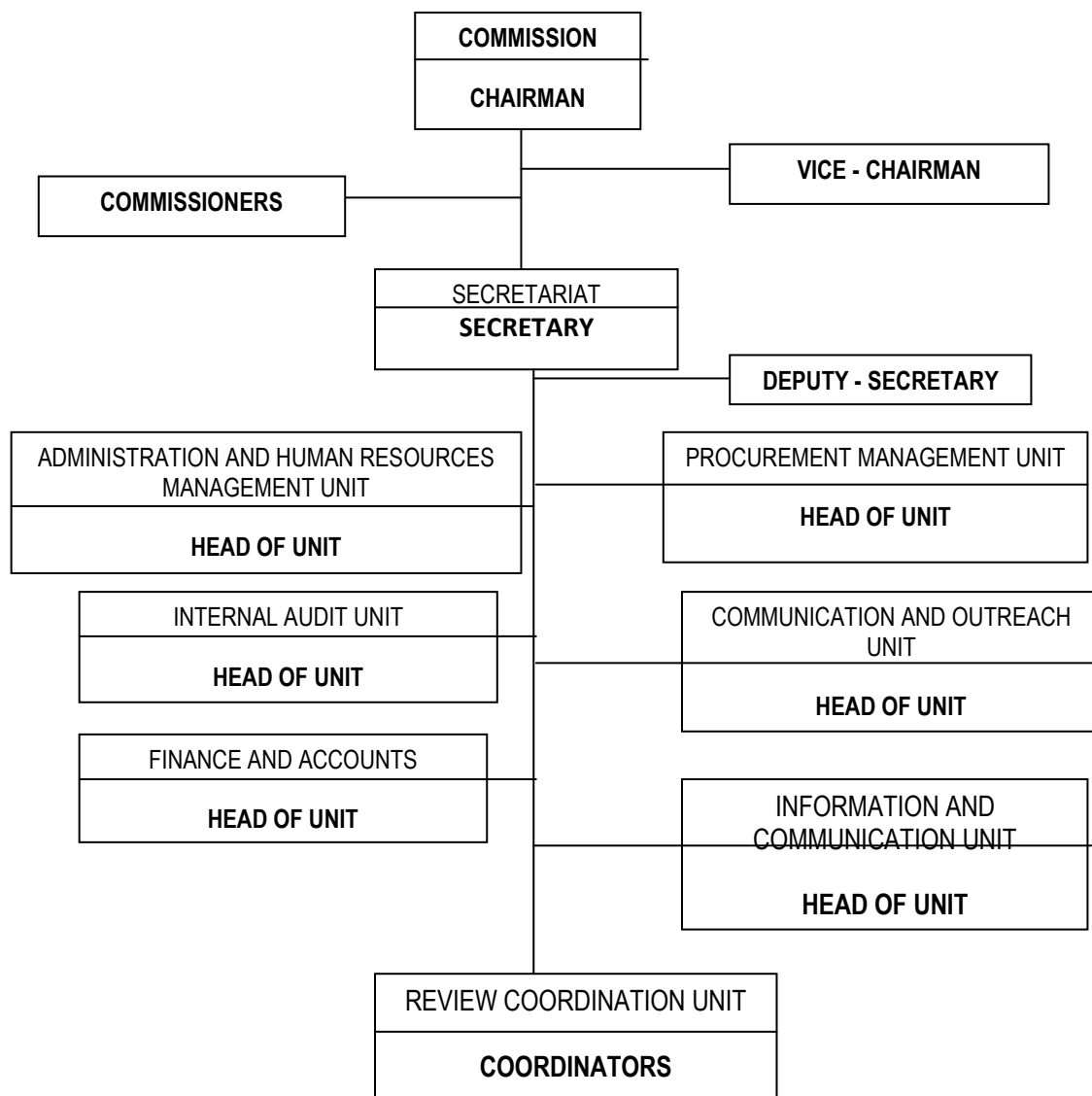
Muundo wa Tume uliopitishwa na Mheshimiwa Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ulijumuisha: Mwenyekiti, Makamu Mwenyekiti, Wajumbe, Katibu, Naibu Katibu na vitengo saba.

Vitengo vilivyoainishwa katika muundo wa Tume ni:

- (a) Uratibu wa Maoni ya Wananchi;
- (b) Utawala na Usimamizi wa Rasilimali Watu;
- (c) Fedha na Uhasibu;
- (d) Ukaguzi wa Ndani;
- (e) Ugavi na Ununuzi;
- (f) Mawasiliano; na
- (g) Teknolojia ya Habari na Mawasiliano (TEHAMA).

THE APPROVED ORGANISATION STRUCTURE OF THE CONSTITUTIONAL REVIEW COMMISSION

(Approved by the President)

2.7.3 Hadidu za Rejea

Kwa mujibu wa kifungu cha 9 cha Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, Sura ya 83, jukumu kuu la Tume lilikuwa ni kuratibu na kukusanya maoni ya Wananchi kuhusu mabadiliko ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Katika kutekeleza jukumu hilo, Tume iliongozwa na Hadidu za Rejea kama zilivyoainishwa katika kifungu cha 8 na kufafanuliwa katika kifungu cha 9 na 17

cha Sheria. Aidha, Tangazo la Serikali Na. 110 la mwaka 2012 lilifafanua zaidi Hadidu za Rejea hizo katika kifungu cha 4(3) kwa kujumuisha vifungu vya 18, 19 na 20 vya Sheria hiyo.

Hadidu za Rejea za Tume ni ***Kiambatisho Na: 6***

2.7.4 Mambo ya Kuzingatia

Kwa mujibu wa kifungu cha 9 (2) cha Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, Sura ya 83, katika kutekeleza majukumu yake yaliyoainishwa katika sheria, Tume ilitakiwa kuzingatia mambo yafuatayo:-

(a) Misingi

Tume iliongozwa na misingi mikuu ya kitaifa na maadili ya jamii ya kuhifadhi na kudumisha mambo yafuatayo:-

- (i) kuwepo kwa Jamhuri ya Muungano;
- (ii) kuwepo kwa Serikali, Bunge na Mahakama;
- (iii) mfumo wa kiutawala wa kijamhuri;
- (iv) kuwepo kwa Serikali ya Mapinduzi Zanzibar;
- (v) umoja wa kitaifa, amani na utulivu;
- (vi) uchaguzi wa kidemokrasia wa mara kwa mara katika vipindi maalum kwa kuzingatia haki ya watu wote wenye sifa ya kupiga kura;
- (vii) ukuzaji na uhifadhi wa Haki za Binadamu;
- (viii) utu, usawa mbele ya sheria na mwenendo wa sheria; na
- (ix) kuwepo kwa Jamhuri ya Muungano isiyofungamana na dini yoyote na inayoheshimu uhuru wa kuabudu;

Pamoja na kuzingatia misingi hiyo, Tume ilitakiwa kutoa fursa kwa wananchi kutoa maoni yao kwa uhuru kwa lengo la kuendeleza na kuboresha masuala hayo.

(b) Nyaraka

Sheria iliitaka Tume kupitia na kuchambua nyaraka mbalimbali, zinazowakilisha mawazo na maoni ya wananchi zikiwemo:

- (i) Waraka wa Serikali Na. 1 wa mwaka 1962 kuhusu kuanzishwa kwa Jamhuri ya Tanganyika;
- (ii) Azimio la Arusha la Mwaka 1967;
- (iii) Taarifa ya Tume ya Rais Kuhusu Kuanzishwa kwa Mfumo wa Kidemokrasia wa Chama Kimoja;
- (iv) Mapendekezo ya Halmashauri Kuu ya CCM ya mwaka 1983 kuhusu Mabadiliko ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya mwaka 1977 na Katiba ya Zanzibar ya mwaka 1979;
- (v) Ripoti ya Tume ya Rais ya Mfumo wa Chama Kimoja au Vyama Vingi vya Siasa Tanzania ya mwaka 1991;
- (vi) Ripoti ya Kamati ya Kukusanya Maoni Kuhusu Katiba (Waraka wa Serikali Nam. 1 wa mwaka 1998);
- (vii) Katiba ya Uhuru wa Tanganyika ya mwaka 1961;
- (viii) Katiba ya Jamhuri ya Tanganyika ya mwaka 1962;
- (ix) Hati ya Muungano wa Jamhuri ya Tanganyika na Jamhuri ya Watu wa Zanzibar;
- (x) Katiba ya Mpito ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya mwaka 1965;
- (xi) Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya mwaka 1977;
- (xii) *The Constitutional Government and the Rule of Law Decree, 1967;*
- (xiii) *Equality, Reconciliation and Unity of the Zanzibar People Decree, 1964;*
- (xiv) *The Existing Laws Decree, 1965;*
- (xv) *Confiscation of Immovable property Decree, 1964;*
- (xvi) *The Legislative Powers Decree, 1964;*
- (xvii) *The Cabinet Decree, 1964;*
- (xviii) Katiba ya Zanzibar ya mwaka 1979;
- (xix) Katiba ya Zanzibar ya mwaka 1984;

- (xx) Ripoti ya pamoja ya Tume ya Fedha na Ripoti ya Shellukindo juu ya changamoto za Muungano;
- (xxi) Ripoti ya Wangwe juu ya uharakishaji wa Shirikisho la Afrika Mashariki;
- (xxii) Tafiti za kichambuzi na kitaalam zitakazofanywa na Tume; na
- (xxiii) Nyaraka nyingine zozote ambazo Tume itaona ni muhimu.

2.7.5 Tume Kukabidhiwa Majengo ya Ofisi

Katika kuhakikisha Tume inafanya kazi kwenye mazingira stahiki, kwa uhuru, utulivu, usalama na amani, Katibu Mkuu Kiongozi wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania aliikabidhi Tume jengo jipya la Serikali lililopo Mtaa wa Ohio jijini Dar es Salaam, karibu na Wizara ya Mambo ya Ndani ya Nchi tarehe 2 Mei, 2012 kwa ajili ya matumizi ya Ofisi. Kwa upande wa Zanzibar, Serikali ya Mapinduzi ya Zanzibar ilitoa Ofisi katika Jengo la Mfuko wa Barabara Zanzibar lililopo Mtaa wa Kikwajuni Gofu. Aidha, Serikali ilikabidhi nyenzo mbalimbali na vifaa muhimu kuiwezesha Tume kutekeleza majukumu yake.

Maelezo mafupi ya aliyekuwa Waziri wa Katiba na Sheria Mhe. Celina O. Kombani (Mb.) na Balozi Ombeni Y. Sefue, Katibu Mkuu Kiongozi wakati wa makabidhiano ni ***Viambatisho Na. 7 na 8.***

Mchakato wa Mabadiliko ya Katiba siyo wa kwanza katika historia ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Imekuwepo michakato ya kuandika Katiba Mpya wakati Tanganyika na Zanzibar zilipokuwa zinatoka katika Utawala wa Kikoloni. Pia, baada ya Uhuru kumekuwa na michakato ama ya kuandika Katiba Mpya au kuzifanyia marekebisho Katiba zilizopo. Sura ifuatayo inaelezea historia ya michakato ya

mabadiliko au marekebisho ya Katiba kabla na baada ya Uhuru.

SURA YA TATU

3.0 HISTORIA YA MCHAKATO NA MAENDELEO YA KATIBA KATIKA JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA

3.1 Historia na Hali ya Nchi

Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ni Nchi inayojumuisha iliyokuwa Jamhuri ya Watu wa Zanzibar na iliyokuwa Jamhuri ya Tanganyika ambayo kwa sasa inajulikana kwa jina la Tanzania Bara, zilizoungana tarehe 26 Aprili 1964. Tanganyika ilipata uhuru wake tarehe 9 Disemba 1961 na Jamhuri ya Watu wa Zanzibar ilijikomboa kutoka Utawala wa Kisultani kwa Mapinduzi ya tarehe 12 Januari, 1964.

Tanzania ipo kati ya nyuzi 0 na 12 Kusini mwa Ikweta na nyuzi 12 hadi 40 Mashariki mwa Greenwich. Tanzania inapakana na Kenya na Uganda (Kaskazini); Rwanda, Burundi na Jamhuri ya Kidemokrasia ya Kongo (Magharibi); Zambia, Malawi na Msumbiji (Kusini); na Bahari ya Hindi kwa upande wa Mashariki.

Tanzania ina eneo la ukubwa wa kilometa za mraba 945,203 likijumuisha sehemu ya maziwa makuu ya Viktoria, Tanganyika na Nyasa pamoja na Mlima Kilimanjaro ambao ni mrefu kuliko yote Afrika. Nchi hii ina vivutio vingi na vikubwa vya kitalii zikiwemo mbuga za wanyama, hifadhi za taifa, fukwe za bahari, milima na mabonde. Tanzania ina rasilimali nyingi zikiwemo ardhi, madini, gesi asilia, misitu, mazao ya kilimo, mifugo na samaki ambazo ndio nguzo kuu za uchumi wa taifa.

Kwa mujibu wa Sensa ya Watu na Makazi ya mwaka 2012, Tanzania ina idadi ya watu wapatao Milioni 45. Zanzibar ina jumla ya watu milioni 1.3 wakati Tanzania Bara ina idadi ya watu 43.6 milioni. Taifa hili linaundwa na watu wenye makabila zaidi ya 120 na jamii zenye tamaduni mbalimbali zikiwemo zile za asili kama vile: Wasandawe, Wamaasai, Wahadzabe, Wabarbaig na Watumbatu. Pamoja na wingi wa makabila, kiungo kikuu cha utaifa ni lugha ya Kiswahili inayozungumzwa na Watanzania wote.

Kiutawala, Jamhuri ya Muungano wa Tanzania imegawanyika katika mikoa 30 (Tanzania Bara ina mikoa ishirini na tano na Zanzibar ina mikoa mitano), ambayo imegawanyika katika wilaya, kata au shehia na vijiji au mitaa. Mihimili mikuu ya dola ni Bunge au Baraza la Wawakilishi, Mahakama za Jamhuri ya Muungano au Mahakama za Tanzania Bara na za Zanzibar, na Serikali ya Jamhuri ya Muungano au Serikali ya Mapinduzi Zanzibar. Pamoja na dola, asasi za kiraia na sekta binafsi hushiriki kikamilifu katika maendeleo ya nchi kwenye nyanja za kiuchumi, kijamii, kisiasa na kiutamaduni.

Historia na maendeleo ya Katiba katika Jamhuri ya Muungano wa Tanzania yana chimbuko lake katika historia ya Tanganyika na Zanzibar ambazo kwa kiasi kikubwa zilikuwa matokeo ya mashindano ya ubeberu na ukoloni wa wageni na hasa mataifa ya Ulaya. Tanganyika na Zanzibar ambazo baadaye ziliungana na kuwa Tanzania ziliundwa katika mipaka na eneo zilipo kutokana na uamuzi na makubaliano ya wakoloni wa Ulaya kwa kupitia mikataba kati ya dola hizo za kikoloni zilipoligawa Bara la Afrika kuwa ngawiya yao. Hata hivyo tofauti na mataifa mengine ya Afrika, Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ni nchi na taifa ambalo ni matokeo ya muungano wa hiyari uliofanyika baada ya Tanganyika na Zanzibar kupata uhuru wake na kujitoa katika kongwa za utawala wa kikoloni na kibeberu.

3.2 Tanganyika Kabla ya Uhuru

Historia ya ukoloni kwa Tanganyika imegawanyika katika awamu kuu mbili. Awamu ya kwanza ambayo ilianza mwaka 1884 hadi mwaka 1919 ilipokuwa chini ya utawala wa Kijerumani. Awamu ya pili ilikuwa utawala wa Uingereza ambao ulidumu kuanzia mwaka 1920 hadi 1961. Ingawa Wajerumani waliikalia Tanganyika kwa miaka 35 ukilinganisha na Uingereza ambayo ilitawala kwa miaka 41 utawala wa Kijerumani ndiyo ulioweka mfumo wa utawala uliowekwa na mikataba ya kimataifa ya kibeberu na sheria za kikoloni ambazo nyingine zilikuwa na hadhi ya kikatiba.

3.2.1 Ukoloni wa Wajerumani

Wakati wa utawala wa kikoloni wa Wajerumani Tanganyika ikijumuisha Burundi na Rwanda ilikuwa ni koloni moja lililotawaliwa pamoja likijulikana kwa jina la *Deutsch Ost-Afrika*. Msingi wa Ujerumani kudai kuwa ina haki ya kutawala eneo la Tanganyika ikiwa sehemu ya *Deutsch Ost-Afrika* kupitia Mikataba wa Berlin wa Mwaka 1884 (*Act of the Conference of Berlin*) ambao ndio uliotumiwa na nchi za Ulaya kugawana Afrika na kuanzisha utawala wa kikoloni. Kutokana na Mkataba huo wa Berlin Mfalme wa Ujerumani aliyeitwa kwa Kijerumani Kaiser Wilhelm, tarehe 17 Februari 1885, alitoa hati ya utawala na ulinzi kwa eneo la Tanganyika (*Imperial Warrant - Charter of Protection*) kwa Chama cha Kikoloni cha Ujerumani kilichochukua dhamana ya kulisimamia koloni hilo.

Baada ya hapo Ujerumani iliziarifu nchi zote zilizokuwa wanachama wa Mkataba wa Berlin pamoja na Sultan wa Zanzibar kuwa sasa Ujerumani ilikuwa na mamlaka kamili katika eneo lote ambalo baadaye liliitwa Tanganyika. Kwa kuwa Sultan wa Zanzibar alidai kuwa baadhi ya maeneo ambayo Wajerumani walikuwa wameyachukua yalikuwa katika milki yake suala hilo lilipelekwa kwenye Tume ya Kuweka Mipaka (*Delimitation Commission*) kwa ajili ya upatanishi iliyoundwa na wajumbe kutoka Uingereza na Ufaransa. Hatimaye Tume hiyo ilitoa taarifa yake tarehe 9 Juni mwaka 1886 na ikakubaliwa na Serikali za Uingereza na Ujerumani. Aidha Sultan wa Zanzibar alikubali taarifa hiyo tarehe 4 Desemba 1886.

Kufuatia makubaliano hayo, Ujerumani ilipitisha Sheria iliyoitwa "*German Ordinance*" ya mwaka 1891, ambayo iliweka misingi na mfumo wa utawala na mamlaka ya Ujerumani. Chini ya sheria hii sheria za Ujerumani zilianza kutumika katika koloni lao ambalo lilijumuisha Tanganyika. Wajerumani waliigawa *Deutsch Ost-Afrika* katika wilaya 22 za utawala (*Berzik*). Wilaya hizo zote

zilikwa chini ya utawala wa jeshi isipokuwa wilaya tatu za Bukoba, Ruanda na Burundi ambazo Wajerumani walitawala kwa kutumia pia viongozi wa jadi wa maeneo hayo katika kipindi cha utawala wa kikoloni.

3.2.2 Kipindi cha Utawala wa Udhhamini chini ya Uingereza

Kushindwa kwa Ujerumani katika Vita Kuu vya Kwanza kuliishia katika kunyang'anywa makoloni yake yote ikiwemo *Deutsch Ost-Afrika*. Kwa kupitia Mkataba wa Amani wa Versailles (*Treaty of Versailles*) wa tarehe 28 Juni 1919 Ujerumani ililazimishwa kuyaachia makoloni yake yote na kuyakabidhi kwa mataifa yaliyoungana na kumshinda katika Vita Kuu (*Allied Powers*). Koloni hili baada ya hapo liligawanywa katika nchi mbili tofauti yaani Tanganyika na Ruanda-Urundi. Tofauti na Ruanda-Urundi eneo ambalo baadaye liliitwa Tanganyika lilikuwa ni jina jipya ambalo lilipitia mchakato mrefu kabla ya kukubaliwa. Majina kadhaa yalipendekezwa kabla ya Tanganyika kuchaguliwa na kuanza kutumika rasmi tarehe 1 Februari 1920. Majina mengine yaliyopendekezwa na kukataliwa ni pamoja na “*Smutsland*”, “*Ebumea*”, “*New Maryland*”, “*Windsorland*” na “*Victoria*”. Majina mengine yaliyopendekezwa lakini hayakuchaguliwa yalikuwa “*Kilimanjaro*” na “*Tabora*”. Jina la Tanganyika lilikuwa linatumika na wenyeji kuliita ziwa ambalo linaitwa kwa jina hilo. Aidha yapo maandishi yanayoashiria kuwa labda jina sahihi lilikuwa ni “*Tanganika*” na Waingereza ndio waliolibadilisha kwa makosa kuliita “*Tanganyika*”. Jina “*Tanganika*” lilitumiwa mwaka 1880 wakati Kanisa la Katoliki lilipotangaza tarehe 27 Septemba, 1880 Jimbo la Kitume la Tanganika (*Vicariate Apostolic of Tanganika*). Hata hivyo, jina rasmi la sasa kikatiba na kisheria ni Tanganyika.

Makoloni haya ya Ujerumani yakawekwa chini ya udhamini (*mandate*) wa *League of Nations* na Tanganyika ikakabidhiwa kwa Uingereza na Ruanda-Urundi kwa Ubelgiji. Mfumo huo wa udhamini ulibadilika jina na kuwa *Trusteeship Territory* baada ya

Vita Kuu vya Pili ulipoundwa Umoja wa Mataifa mwaka 1945. Ndipo Tanganyika ikawa *Trusteeship Territory* ya Umoja wa Mataifa ikisimamiwa na Uingereza na Ruanda-Urundi ikiwa ni *Trusteeship Territory* ya Umoja wa Mataifa chini ya Ubelgiji.

3.2.3 Tanganyika chini ya Uingereza

Tanganyika iliwekwa chini ya utawala wa Uingereza chini ya udhamini wa *League of Nations* kwa mujibu wa *Covenant of the League of Nations*. *League of Nations* pia ilipitisha *British Mandate for East Africa*, 1920. Ibara ya kwanza ya mkataba huo iliiweka Tanganyika ya sasa katika udhamini wa Uingereza ambayo nayo ilipitisha sheria iliyoitwa *Tanganyika Order in Council* ya Mwaka 1920. Ni sheria hii ambayo ililipa eneo hili jina la Tanganyika ambalo lilianza kutumika rasmi tarehe 1 Februari 1920. Sheria hii ambayo ilitungwa na Uingereza kwa kutumia sheria yao ya *British Foreign Jurisdiction Act* ya Mwaka 1890 pamoja na mkataba wa versailer, 1999 na *British Mandate for East Africa*, 1920, ilikuwa na hadhi ya kikatiba (*Constitutional Charter*). Hata hivyo kiuhalisia Tanganyika ilitawaliwa na Uingereza kwa misingi ya ukoloni na nchi hiyo ilikuwa na mamlaka ya mwisho juu ya jambo lolote linalotokea na kuamuliwa na sio *League of Nations*. Utawala wa Uingereza ulikuwa ni wa kiimla kama ulivyokuwa ule wa Wajerumani. Kwa mujibu wa *Tanganyika Order-in-Council*, ya mwaka 1920 utawala ulikuwa chini ya Gavana aliyekuwa mwakilishi wa Mfalme wa Uingereza. Gavana alikuwa na madaraka ya mihimili yote mitatu ya dola. Kwa mantiki hiyo hapakuwa na mgawanyo wa madaraka kwa taasisi na vyombo vya kiutawala na utoaji haki kwa ajili ya Waafrika. Kwa kipindi kirefu hapakuwa na chombo cha kutunga sheria za Tanganyika ndani ya nchi. Sheria zote zilitungwa Uingereza.

Aidha, hapakuwa na mfumo wa mahakama unaojitegemea kwa ajili ya Waafrika. Mhimili wa utawala ndio huo huo uliokuwa mhimili wa mahakama kwa ajili ya Waafrika. Mahakama Kuu pamoja na

Mahakama za Hakimu Mkazi zilikuwa kwa ajili ya Wazungu na Waasia. Gavana alikuwa na mamlaka katika mhimili wa utawala na utoaji haki. Hali hiyo ilibadilika kidogo mwaka 1926 ilipopitishwa sheria ya *Tanganyika (Legislative Council) Order in Council*, ya mwaka 1926 iliyoanzisha Baraza la Kutunga Sheria (*Legislative Council-LEGCO*). Lilipoanza Baraza la Kutunga Sheria wajumbe wake wote waliteuliwa na Gavana na kwa hakika lilikuwa ni baraza la kumshauri Gavana katika kutekeleza majukumu yake ya kutunga sheria. Ilichukua miaka mingi kabla ya Waafrika kuteuliwa kuwa wajumbe wa LEGCO. Kwa Tanganyika Waafrika wawili wa kwanza waliteuliwa kuingia katika LEGCO mwaka 1945 na kuongezwa kufikia wanne mwaka 1948.

Mwaka 1949 Serikali ya Uingereza iliunda Kamati ya Katiba iliyoongozwa na Mr. Mathew ambayo ilipendekeza Wajumbe katika Baraza la Kutunga Sheria liwe na mseto wa Waafrika, Waasia na Wazungu. Aidha, Mwaka 1955 iliundwa Kamati ya Katiba ya Prof. W. O. Mackenzie ambayo ilipendekeza uchaguzi wa Wajumbe wa Baraza la Kutunga Sheria na Halmashauri ya Wilaya uanze kwa majaribio bila ya kujali rangi katika mji wa Dar es Salaam.

Mwamko wa harakati za kisiasa wa Waafrika wa Tanganyika kudai uhuru wao ambazo zilikuwa zimeanza baada ya Vita Kuu ya Pili ya Dunia zilishamiri zaidi katika miaka ya 1950 hadi kuundwa kwa chama cha siasa cha *Tanganyika African National Union* (TANU) kiliundwa tarehe 7 Julai 1954. Chama cha TANU kiliweka shinikizo kubwa lililofanya Serikali ya Uingereza kuanzisha mabadiliko ya katiba. Mabadiliko hayo yaliwezesha wajumbe wa Baraza la Kutunga Sheria wapatikane kwa uchaguzi. Mwaka 1957 ilipitishwa sheria ya *Tanganyika Legislative Order in Council*, ya mwaka 1957. Sheria hii iliweka masharti magumu ya mtu kupata haki ya kupiga kura. Masharti hayo yalikuwa ni pamoja na elimu isiyopungua darasa la nane, kujua kusoma na kuandika Kiingereza na Kiswahili na kipato cha mwaka kinachofikia au kuzidi shilingi 3,000 ambazo

kwa wakati huo kilikuwa kiasi kikubwa sana cha fedha mtu kukimudu.

Uchaguzi Mkuu wa kwanza wa Wabunge ulifanyika mwaka 1958 kwa kuzingatia uwakilishi wa Wazungu, Wahindi na Waafrika. Jambo hilo lilizua ubishi na upinzani mkubwa kutoka kwa wanachama na viongozi wa TANU ambao hawakukubali sharti hilo la kura tatu kwa misingi ya ubaguzi wa rangi. Rais wa TANU, Mwalimu Julius K. Nyerere alikuwa na kazi ngumu ya kuwashawishi wajumbe wa mkutano wa TANU uliofanyika Tabora kukubali ombi lake kutaka TANU ishiriki katika uchaguzi huo. Waandishi wa historia ya mapambano ya uhuru wa Tanganyika wameuita huo ni “Uamuzi wa Busara”. Pamoja na chama cha TANU kusimamisha wagombea au kuwaunga mkono wagombea wa Kizungu na Kiasia walioshawishiwa na TANU kugombea na kushinda; chama kiligawanyika. Wale ambao hawakuunga mkono uamuzi huo walijiengua na kuunda chama cha ANC kilichoongozwa na aliyekuwa Kaimu Katibu Mkuu wa TANU, Zuberi Mtemvu. Chama cha ANC kiliamini na kusimamia hoja ya kuwa Tanganyika ni kwa ajili ya Waafrika. Chama kingine kilichokuwepo ni *United Tanganyika Party* (UTP) ambacho kilionekana kama ni chama cha vibaraka wa ukoloni maana kilikuwa ni cha walowezi wa kizungu na waafrika vibaraka. Vyama hivi viwili havikupata hata kiti kimoja na TANU ilishinda viti vyote 30, kumi kwa kila kundi yaani Waafrika, Wazungu na Waasia.

Baada ya Uchaguzi Mkuu wa Mwaka 1958 serikali ya Kikoloni ya Uingereza ilikubali kufanya mabadiliko zaidi ya kikatiba. Gavana Sir Richard Turnbull aliteua kamati ya kumshauri juu ya masuala ya uchaguzi iliyoongozwa na Sir Richard Ramage. Kamati hiyo ya Ramage ilitoa mapendekezo yake yaliyotumika katika uchaguzi wa mwaka 1960. Kamati hiyo ilipendekeza kulegezwa kwa masharti ya sifa za mpiga kura. Ilipendekezwa pawepo na daftari moja la wapiga kura. Pia ilipendekeza kuwa mtu yeyote mzima anayeweza kusoma

na kuandika ama kwa Kiingereza au Kiswahili na mwenye mapato ya mwaka yanayofikia shilingi elfu tano au ni mtumishi serikalini anatumiza sifa ya kupiga kura. Kamati hiyo ilipendekeza kuongezwa kwa idadi ya wabunge wa kuchaguliwa na kubadili Baraza la Utendaji liitwe Baraza la Mawaziri.

Kufuatia uchaguzi wa mwaka 1959, chama cha TANU kiliombwa kutoa mawaziri ambao wangeingia katika serikali ya Kikoloni kama wabia. Mawaziri hao waliteuliwa na Gavana mwezi Machi, 1959 ambao idadi yao walikuwa ni watano: Chifu Abdallah Fundikira, George Kahama, Solomon Eliufoo, Derek Bryceson na Amir Habib Jamal. Hata hivyo Rais wa chama cha TANU Mwalimu Julius Kambarage Nyerere alikataa ombi la kuwa Waziri. Badala yake aliendelea kuwa kiongozi wa upinzani bungeni na Al-Noor Kassum akateuliwa kuwa Mnadhimu wa Wabunge wa TANU bungeni.

Katika kutekeleza mapendekezo hayo, Sheria ya *Tanganyika Order-in-Council*, ya mwaka 1960 ilipitishwa. Chini ya sheria hiyo mhimili wa utawala (*Executive*) na mhimili wa utoaji haki (*Judicature*) vilitenganishwa. Pia ilitungwa sheria iliyoitwa *Royal Instructions* ambayo ilisuka upya mhimili wa utawala. Aidha, Baraza la Kutunga Sheria nalo lilifanyiwa mabadiliko kupitia sheria ya Tanganyika (*Legislative Council Amendment*) *Order-in-Council*, 1960. Kutokana na mabadiliko hayo idadi ya wabunge iliongezwa hadi 71 wa kuchaguliwa ambapo kati yao 10 walitakiwa kuwa Wazungu na 11 walitakiwa kuwa Waasia. Katika uchaguzi mkuu uliofanyika tarehe 30 Agosti 1960 TANU ilishinda viti vyote isipokuwa kimoja kilichochukuliwa na mgombea binafsi ambaye pia alikuwa mwanachama wa TANU. Katika uchaguzi wa mwaka 1960 uliokuwa wa amani na hamasa kubwa, chama cha TANU kwa mara nyingine kilipata ushindi mkubwa sana.

Mwaka huo 1960 Serikali ya Uingereza ilipitisha *Tanganyika Order-in-Council* ya mwaka 1960. Sheria hii ilileta mabadiliko mawili makubwa. Kwanza ilikuwa ni kumpa Gavana mamlaka ya kutoa

msamaha kwa wafungwa katika Tanganyika ambayo kabla ya hapo yalikuwa kwa Malkia wa Uingereza. Pili, lilikuwa ni kumpa Gavana mamlaka ya kuteua Majaji wa Mahakama akishauriana na Jaji Mkuu. Pia ilipitishwa sheria kuhusu Bunge iliyoitwa *Tanganyika (Legislative Council) (Amendment) Order -in- Council* ya mwaka 1960 iliyoleta mabadiliko katika idadi na aina ya wajumbe wa Baraza la Kutunga Sheria.

Baada ya muda, mwaka 1960, Tanganyika ilipata Serikali ya Madaraka na Mwalimu Julius K. Nyerere akateuliwa kuwa Waziri Kiongozi (*Chief Minister*) wa Tanganyika. Serikali hiyo ambayo bado ilikuwa chini ya Gavana wa Uingereza nchini Tanganyika, Sir Richard Turnbull ilipewa jukumu la kuiandaa Tanganyika kupata uhuru wake. Mawaziri wengine wanne waliongezwa katika Baraza la Mawaziri, nao ni: Paul Bomani, Rashid Mfaume Kawawa, Oscar Salatiel Kambona na Asanterabi Zephania Nsilo Swai.

3.2.4 Mchakato wa Katiba ya Uhuru ya Tanganyika

Kasi ya Tanganyika kupata uhuru wake iliongezeka baada ya Uchaguzi Mkuu wa mwaka 1960. Kasi hiyo pia iliendana na mchakato wa mabadiliko ya Katiba. Majadiliano ya kuipatia Tanganyika uhuru wake yalianza mara moja kati ya Serikali ya Uingereza na chama cha TANU ambacho ndicho kilichokuwa na wabunge wengi na pia ushawishi mkubwa wa wananchi.

Tofauti na makoloni mengine ya Uingereza kwa Tanganyika ambayo ilikuwa nchi ya udhamini chini ya Umoja wa Mataifa mkutano wake wa Katiba ya Uhuru haukufanyika Lancaster House, Uingereza. Mkutano wa Katiba ya Uhuru wa Tanganyika ulifanyika tarehe 27 mpaka 29 Machi 1961 katika ukumbi wa Karimjee, Dar es Salaam. Ujumbe wa Serikali ya Uingereza uliongozwa na Waziri wa Makoloni, Sir Ian MacLeod na upande wa Tanganyika uliongozwa na Waziri Kiongozi wa Tanganyika, Mwalimu Julius Kambarage Nyerere. Lengo kuu ilikuwa ni kukubaliana juu ya mabadiliko ya Katiba kuelekea uhuru. Katika

mkutano huo ilikubaliwa kuwa mamlaka ya kutunga sheria yakabidhiwe kwa Bunge la Tanganyika badala ya Serikali na Bunge la Uingereza.

Kwa upande wa utumishi wa Serikali ilikubaliwa kufuta utumishi wa umma wa Serikali ya kikoloni na kuwa na utumishi wa umma wa Tanganyika. Mabadiliko hayo yalikuwa ni pamoja na kumwondoa Gavana na Naibu Gavana katika Baraza la Mawaziri. Aidha, Baraza la Utawala lilibadilishwa jina na kuitwa Baraza la Mawaziri. Hiyo ilikuwa ni pamoja na cheo cha Waziri Kiongozi kubadilika jina na kuwa Waziri Mkuu. Ilipendekezwa pia kuwa Waziri Mkuu ndiye awe Mwenyekiti wa Baraza la Mawaziri. Kutokana na mabadiliko hayo hadhi ya Gavana ilibadilika na kuwa Mkuu wa Nchi chini ya Malkia wa Uingereza akiwa na madaraka makubwa ya kusimamia Idara ya Ulinzi na Mambo ya Nchi za Nje.

Mkutano huo pia, ulikubali kuwa Tanganyika ipate utawala wa ndani (*Self-rule Government*) tarehe 1 Mei 1961 na uhuru kamili tarehe 28 Desemba 1961. Hata hivyo, tarehe hiyo ikabadilishwa baadaye na kuwa tarehe 9 Desemba 1961. Kwa kuwa Tanganyika ilikuwa ni nchi ya udhamini ya Umoja wa Mataifa ililazimu Baraza Kuu la Umoja wa Mataifa kutoa Azimio la Umoja wa Mataifa Namba 1609 (XV) la tarehe 21 Aprili 1961 ili kuipatia Tanganyika uhuru wake tarehe 9 Desemba 1961. Hii iliendana na Azimio la Umoja wa Mataifa Namba 1514 (XII) la Desemba 1960 liloelekeza kuharakishwa kwa nchi zilizo chini ya udhamini wa Umoja wa Mataifa na makoloni mengine kupewa uhuru.

Umoja wa Mataifa ulitoa Azimio la Uhuru wa Tanganyika ni kwamba sababu ilikuwa chini ya udhamini wa Umoja wa Mataifa kwa mujibu wa makubaliano ya udhamini wa Tanganyika ya Mwaka 1946 (*Tanganyika Trusteeship Agreement, 1946*) iliyotokana na mkataba wa Umoja wa Mataifa (*United Nations Charter*). Makubaliano ya udhamini ya Mwaka 1946 yalifuta makubaliano ya Mwaka 1920 (*British Mandate for East Africa, 1920*).

Kutokana na makubaliano hayo hatua za Kikatiba zilichukuliwa kuiwezesha Tanganyika kupata uhuru wake. Hatua ya kwanza ilikuwa ni Bunge la Uingereza kutunga sheria ya kuipa Tanganyika uhuru wake iliyoitwa “*Tanganyika Independence Act, 1961*” na “*Tanganyika (Independence) Order –in- Council, 1961*” iliyopitishwa na Bunge la Uingereza na kuidhinishwa na Malkia wa Uingereza tarehe 27 Novemba 1961.

Tangu uhuru mpaka mwaka 1965 Tanganyika ilikuwa na mfumo wa vyama vingi ingawa chama cha TANU ndicho kilichokuwa chenye nguvu na kuungwa mkono na wananchi wengi. Vyama vingine vya Siasa vilikuwa: *United Tanganyika Party* (UTP) kikiongozwa na Ivor Bayldon, *African National Congress* (ANC) kilichoongozwa na Zuberi Mtemvu, *All Muslim National Union of Tanganyika* (AMNUT) kilichoongozwa na Sheikh Hussen bin Juma. Pia vyama vingine vilivyoundwa kati ya mwaka 1962 na 1963 vilikuwa *People’s Convention Party* (PCP) cha Samson Mshalla, *People’s Democratic Party* (PDP) cha Balozi Christopher Kasanga Tumbo, *Nationalist Enterprise Party* (NEP) cha Sheikh Yahya Hussein na *Africa Independence Movement* (AIM) cha Samson Mshalla.

3.2.5 Katiba ya Uhuru ya Mwaka 1961

Katiba ya Uhuru ya Tanganyika ya Mwaka 1961 ilikuwa nyongeza ya sheria ya *Tanganyika Independence Act, 1961*. Tanganyika ilipata uhuru wake chini ya Katiba hiyo tarehe 9 Desemba 1961.

Baada ya uhuru, Tanganyika ilitawaliwa chini ya Katiba ya Uhuru ya mwaka 1961. Katiba ya Uhuru ya Tanganyika ilikuwa na muundo wa Kiingereza (*Westminster Model*). Chini ya muundo huu, Malkia wa Uingereza aliendelea kuwa Mkuu wa Nchi. Mtendaji Mkuu (*Head of Government*) alikuwa ni Waziri Mkuu na ndiye aliyekuwa mshauri mkuu wa Gavana Jenerali katika kuunda Baraza la Mawaziri. Katiba iliendelea kumtambua Gavana Jenerali

kuwa ndiye Mkuu wa Nchi (*Head of State*) na Amiri Jeshi Mkuu kwa niaba ya Malkia.

Kwa mujibu wa Katiba ya Uhuru, Bunge liliundwa na Malkia aliyewakilishwa na Gavana Jenerali na Wabunge (*National Assembly*) ambao waligawanyika katika makundi mawili: wabunge wa kuchaguliwa na wabunge wa kuteuliwa na Gavana Jenerali baada ya kushauriwa na Waziri Mkuu. Aidha, chini ya Katiba hii Bunge lilikuwa ndicho chombo chenye mamlaka ya juu (*Supremacy of the Parliament*). Katiba hii ilianzisha dhana ya uwajibikaji wa pamoja wa Baraza la Mawaziri na Waziri mmoja mmoja kwa Bunge.

Vile vile, Katiba hii ilithibitisha Uhuru wa Mahakama (*Independence of the Judiciary*). Mahakama iliongozwa na Jaji Mkuu aliyeteuliwa na Gavana Jenerali baada ya kushauriwa na Waziri Mkuu. Walikuwepo pia Majaji wa Mahakama Kuu walioteuliwa na Gavana Jenerali baada ya kushauriwa na Tume ya Ajira ya Mahakama. Pamoja na kuwa na muundo wa Kiingereza (*Westminster Model*), Katiba hii haikuwa na masharti yanayohusu Haki za Binadamu (*Bill of Rights*).

Hata hivyo, kwa vile Katiba hii iliandikwa chini ya usimamizi wa Serikali ya Malkia wa Uingereza. Katiba hii, ilikuwa ni ya makubaliano na maridhiano kati ya wakoloni na wazalendo wa Tanganyika kwa lengo la kuiwezesha Tanganyika kupata uhuru wake kwa awamu na ambao ulikamilika mwaka 1962 ilipotangazwa kuwa Jamhuri.

Kwa jinsi hiyo, kupatikana kwa uhuru wa Tanganyika mwaka 1961 kulileta fursa ya kipekee ya mabadiliko ya baadaye ya katiba, hasa kutokana na azma ya kuweka hatima ya Taifa huru la Tanganyika chini ya utawala huru wa Watanganyika.

Katiba ya Uhuru ya Mwaka 1961 ilidumu kwa mwaka mmoja tu kwa sababu tarehe 9 Desemba 1962 Katiba ya Jamhuri ya Tanganyika, 1962 ilianza kutumika.

Mchakato wa kugeuza utawala wa Tanganyika kuwa wa Kijamhuri ulianza katika azimio la chama cha TANU. Baada ya hapo Serikali ilitoa Waraka wa Serikali Namba 1 wa Mwaka 1962 (*Government Paper No. 1, 1962*) kuhusu Mapendekezo ya Serikali ya Jamhuri. Uamuzi wa kuigeuza Tanganyika kuwa Jamhuri ulitanguliwa na uamuzi wa Waziri Mkuu wa Tanganyika Mwalimu Julius K. Nyerere kujiuzulu cheo hicho kwa lengo la kuimarisha chama cha TANU na kumteua Rashidi Mfaume Kawawa kuwa Waziri Mkuu. Bunge la Tanganyika lilijadili hoja ya Tanganyika kuwa Jamhuri na kuipitisha. Bunge Maalum la Kutunga Katiba (*Constituent Assembly*) liliitishwa ili kutunga Katiba ya Jamhuri ya Tanganyika ya Mwaka 1962. Bunge la kawaida ndilo liligeuzwa kuwa Bunge Maalum. Rasimu ya Katiba ya Jamhuri ya Tanganyika ilijadiliwa katika Bunge Maalum na kupitishwa tarehe 23 Novemba 1962. Bunge Maalum pia lilipitisha Sheria ya Yatokanayo na Mambo ya Muda. Katiba ya Jamhuri ya Tanganyika ilikuwa na sehemu nane, ibara 69 na nyongeza moja.

Kabla ya kupitishwa kwa Katiba ya Jamhuri ya Tanganyika ya mwaka 1962 ulifanyika uchaguzi wa Rais. Uchaguzi huo ulifanyika chini ya Sheria ya Uchaguzi wa Rais iliyoitwa *Presidential Elections Act, 1962*. Katika uchaguzi huo uliofanyika tarehe 1 Novemba, 1962 wagombea walikuwa Mwalimu Julius K. Nyerere aliyependekezwa na TANU na Zuber Mtemvu aliyependekezwa na ANC. Mwalimu Nyerere alipata kura 1,127,978 (asilimia 98) na kumshinda Zuberi Mtemvu aliyepata kura 21,276 (asilimia 2).

3.2.6 Katiba ya Jamhuri ya Tanganyika ya Mwaka 1962

Katiba ya Jamhuri ya Tanganyika ya mwaka 1962 ilianza kutumika rasmi tarehe 9 Desemba, 1962 na kuitangaza Tanganyika kuwa Jamhuri.

Chini ya Katiba ya Jamhuri, Tanganyika ilibadilisha mfumo wa utawala kwa kujitoa kutoka kwenye himaya ya utawala wa Malkia wa Uingereza na kuanza kufuata mfumo wa utawala wa Kijamhuri.

Rais ndiye aliyekuwa Mkuu wa Nchi, Amiri Jeshi Mkuu na Kiongozi wa Serikali mwenye mamlaka ya kuunda Serikali na vyombo vingine. Kwa maneno mengine, pamoja na madaraka aliyokuwa nayo akiwa Waziri Mkuu, Katiba hii ilimuongezea Rais madaraka yote yaliyokuwa ya Gavana Jenerali chini ya Katiba ya Uhuru ya Tanganyika pamoja na madaraka ya uteuzi wa watumishi wa Serikali wakiwemo Makamu wa Rais na Mawaziri. Aidha, Katiba hii iliweka utaratibu wa kumpata Rais kwa njia ya uchaguzi kila baada ya kipindi maalum.

Katiba ya Jamhuri ilianzisha rasmi nafasi ya Makamu wa Rais ambaye ndiye alikuwa kiongozi wa shughuli za Serikali Bungeni. Makamu wa Rais na Mawaziri wengine waliteuliwa na Rais. Kwa mujibu wa Katiba hii, Baraza la Mawaziri na waziri mmoja mmoja waliwajibika kwa Rais badala ya Bunge.

Rais, kwa mujibu wa Katiba hii, alikuwa ni sehemu ya Bunge. Bunge kwa maana ya “*National Assembly*” lilijumuisha Wabunge wa kuchaguliwa na Wabunge wa kuteuliwa kwa upande mmoja na Rais kwa upande mwingine. Kulikuwa na Spika wa Bunge aliyechaguliwa na wabunge kutoka miongoni mwao.

Pia, kwa mujibu wa Katiba hii Mahakama iliongozwa na Jaji Mkuu ambaye aliteuliwa na Rais. Aidha, Rais alikuwa na mamlaka ya kuteua majaji wengine wa Mahakama Kuu. Kama ilivyokuwa kwa Katiba ya Uhuru, Katiba ya Jamhuri haikuwa na masharti yanayolinda Haki za Binadamu (*Bill of Rights*).

Lengo kubwa lililowekwa mara baada ya Tanganyika kupata uhuru ilikuwa ni kujenga taifa moja kutokana na makabila zaidi ya 120 yaliyokuwepo. Pia taifa liliazimia kupambana na maadui watatu yaani ujinga, umaskini na maradhi. Katika mkakati wa kuyatekeleza hayo chama cha TANU katika mkutano wake wa Januari 1963 iliamua Tanganyika iwe na mfumo wa kidemokrasia ya chama kimoja. Maamuzi hayo yalifikiwa katika mkutano wa

Halmashauri Kuu ya TANU uliofanyika tarehe 13 Januari 1963. Mkutano huo ulimwelekeza Rais wa TANU ambaye pia alikuwa Rais wa Jamhuri ya Tanganyika kuunda Tume itakayoandaa mapendekezo ya kuanzishwa kwa mfumo wa chama kimoja. Rais wa Tanganyika aliunda Tume ya Mfumo wa Kidemokrasia wa Chama kimoja na kuteua wajumbe wa Tume tarehe 28 Januari 1964. Pamoja na uteuzi huo pia alitoa mwongozo na hadidu za rejea kwa Tume hiyo. Katika Mwongozo aliutoa kwa Tume hiyo Rais aliweka bayana kuwa Tume hiyo haina mamlaka ya kuuliza kama mfumo wa chama kimoja uanzishwe au la, bali ni jinsi gani utekelezwe.

Katika Mwongozo na Hadidu za Rejea Rais aliagiza Tume izingatie masuala yafuatayo:

1. Tanganyika ibaki kuwa ni Jamhuri inayoongozwa na Mkuu wa Nchi ambaye ni mtendaji;
2. Kuwepo kwa usawa kamili wa raia wote wa Tanganyika;
3. Kuwepo kwa uhuru wa kisiasa kwa wananchi wote katika muktadha wa chama kimoja cha kitaifa;
4. Kuwepo na ushiriki mpana wa watu katika kuiendesha serikali yao juu ya vyombo vya dola kutokana na msingi wa haki ya kupiga kura kwa watu wote; na
5. Kuwepo kwa uhuru wa watu kuchagua viongozi wao katika vyombo vya uwakilishi na bunge kwa mujibu wa sheria.

Katika Mwongozo huo pia alitanabahisha Maadili ya Taifa kuwa ni:

1. Usawa wa binadamu wote na haki ya kila mtu kuheshimiwa na kuthaminiwa;
2. Kila raia wa Tanganyika kuwa sehemu ya Taifa na akiwa na haki ya kushiriki katika ngazi zote za serikali yaani ya mitaa, mkoa na taifa;
3. Kila raia kuwa na haki ya uhuru wa maoni, kwenda atakako, imani ya dini na kujumuika na watu wengine kwa mujibu wa sheria kwa kuhakikisha kuwa raia wote wana haki sawa katika hayo;

4. Kila raia ana haki ya kupata ulinzi na hifadhi ya haki ya kuishi, mali yake, kutokamatwa nje ya utaratibu wa sheria. Aidha, kila raia pia ana wajibu wa kuheshimu sheria, katiba na kushiriki katika kutekeleza na kusimamia sheria.
5. Kila raia ana haki ya kupata ujira wa haki kutokana na kazi anayofanya.

Tume hiyo iliongezewa wajumbe baada ya Muungano wa Tanganyika na Zanzibar. Tume iliwasilisha taarifa yake tarehe 3 Mei 1965 baada ya Muungano.

3.3. Historia ya Katiba, Chimbuko la Zanzibar na Tawala za Kigeni

Zanzibar ambayo ni moja ya nchi mbili zinazounda Jamhuri ya Muungano wa Tanzania katika maandishi kadhaa ya karibuni inasemekana kuwa ilianza na ujio wa utawala wa kikoloni wa Oman. Zanzibar na pwani ya Afrika ya Mashariki ilipitia pia katika utawala wa kibeberu wa Wareno ambao magofu ya baadhi ya majengo yao yangelipo Zanzibar.

Yafaa pia, izingatiwe kuwa kabla ya utawala wa Kikoloni wa Oman Zanzibar ilipitia katika vipindi vya ujio wa watu kutoka sehemu mbali mbali za Bara ya Afrika Mashariki na Kati na vile vile Mashariki ya Kati na Bara Hindi. Wahamiaji kutoka Persia yaani Shiraz walifika katika Visiwa vya Unguja na Pemba kwenye karne ya 8 na kuchanganyika na kuoleana na wenyeji waliowakuta na kueneza dini ya Kiislam Zanzibar.

Haikuchukua muda mrefu tangu watawala wa Oman walipoanzisha utawala wao Zanzibar na sehemu za Pwani ya Afrika Mashariki, Waingereza na dola nyingine za Ulaya kama vile Wajerumani walipofika na kuiweka Zanzibar na maeneo mengine ya Afrika chini ya himaya zao za kibeberu.

Utawala wa kikoloni wa Waarabu wa Oman ulikuwa matokeo ya mahusiano ya muda mrefu ya kibiashara kati ya Zanzibar na wafanyabiashara wa Kiarabu yaliyoanza katika karne ya saba.

Baadhi ya Waarabu waliohamia Zanzibar walikuwa ni wahanga wa vita vya kidini na wale waliokuwa wamehasimiana na koo zilizokuwa zinatawala katika nchi za Kiarabu.

Utawala wa dhati wa Kiarabu katika Zanzibar ulianza katika karne ya 19. Kipindi hiki ndipo Sultani wa Oman, Sultan Seyyid Said alipohamisha makao makuu yake kutoka Muscat na kuyapeleka Zanzibar kutokana na matatizo ya ndani ya Oman. Kuanzia hapo, ipo idadi kubwa ya Waarabu waliohamia Zanzibar na kuanza kilimo cha karafuu na mazao mengine ya biashara. Zanzibar pia ikawa mlango mkubwa wa biashara kati ya mataifa ya nje na maeneo ya Afrika ya Mashariki na Kati. Watumwa na meno ya tembo pamoja na bidhaa nyingine kama vile mbao ziliuzwa na kusafirishwa kupitia Zanzibar. Kufuatia mkutano wa nchi za kibeberu za Ulaya uliofanyika Berlin mwaka 1884 ili kugawana Bara la Afrika, hali ilibadilika pia kwa Zanzibar iliyokuwa chini ya utawala wa Sultan wa Oman.

Waingereza pamoja na mataifa mengine ya Ulaya yalifanya biashara na Zanzibar katika karne ya kumi na tisa. Sultan alikuwa ameingia katika mikataba ya kibiashara na Marekani mwaka 1833, Uingereza mwaka 1839 na Ufaransa mwaka 1844. Hata hivyo ni Waingereza ambao walijiimarisha na hatimaye kuifanya Zanzibar chini ya Sultan kuwa sehemu ya himaya ya kibeberu ya Uingereza. Nguvu za Uingereza katika Zanzibar zilidhihirika baada ya kifo cha Sultan Seyyid Said mwaka 1856 ambapo waliamua, kutokana na ugomvi katika familia ya Sultan, kuugawa ufalme wa Oman kuwa nchi mbili tofauti ile ya Muscat na ya Zanzibar. Hii ilitokana na hali ya kuwa suala la ulinzi na usalama la Ufalme wa Muscat na Ufalme wa Zanzibar ulikuwa chini ya Uingereza. Ingawa kisheria Sultan wa Zanzibar alionekana kuwa na mamlaka kamili lakini katika medani za siasa alikuwa chini ya himaya ya Uingereza. Aidha, Utawala wa Kisultan Zanzibar ulikuwa ukirithiwa na wanafamilia ya Kisultan katika mlolongo ufuatao;

Majid bin Said Al-Busaid (1856 - 1870), Barghash bin Said Al-Busaid (1870 - 1888), Khalifa bin Said Al-Busaid (1888 - 1890), Ali bin Said Al-Busaid (1890 - 1893), Hamad bin Thuwaini Al-Busaid (1893 - 1896), Khalid bin Barghash Al-Busaid (25 Agosti, 1896 - 27 Agosti, 1896), Hamoud bin Mohammed Al-Said (1896 - 1902), Ali bin Hamoud Al-Busaid (1902 - 1911), Khalifa II bin Harub Al-Said (1911 - 1960), Abdula bin Khalifa Al-Said (1960 - 1963) na Jamshid bin Abdula Al-Said (1963 - 12 Januari, 1964).

Hata hivyo, mamlaka na nguvu za Sultan zilizidi kupungua hasa baada ya kukomeshwa kwa biashara ya utumwa rasmi tarehe 5 Juni 1873 na kutokomezwa mwaka 1897.

Zanzibar iliwekwa rasmi chini ya himaya na ulinzi wa Uingereza kupitia mkataba wa kimataifa uliojulikana kama “*Anglo-Germany Treaty*” wa mwaka 1890. Mkataba huo kati ya Uingereza na Ujerumani uliotiwa saina Novemba 1890 uliitambua Uingereza kuwa ndiye mtawala mlinzi wa Zanzibar. Kwa mkataba huo, Ujerumani ikachukua eneo lote ambalo leo ni Tanzania Bara pamoja na Burundi na Rwanda kama koloni lake la Afrika ya Mashariki waliloliita *Deutsch Ost-Afrika*. Katika makubaliano yao, Sultan wa Zanzibar alibaki na baadhi ya madaraka ya ndani wakati mahusiano na nchi nyingine pamoja na ulinzi yakiwa mikononi mwa Uingereza katika mfumo wa utawala pacha ulioitwa “*Dual Mandate*”. Kutokana na makubaliano hayo, mwaka 1891 Uingereza ilitua Waziri Maalum (*First Minister*) aliyefanya kazi na Sultan. Hilo lilienda pamoja na uteuzi wa maofisa wa Kiingereza katika nafasi muhimu za Serikali katika hazina, jeshi, polisi, ushuru wa forodha, posta na ujenzi. Ingawa chini ya Mkataba, Uingereza ilimhakikishia Sultan kuwa haitamwingilia katika kuteua mrithi wake lakini haikuwa hivyo katika hali halisi. Nguvu za kiutawala za Uingereza katika Zanzibar ziliongezeka kupitia *Zanzibar Order-in-Council* ya mwaka 1906 na *Zanzibar Order-in-Council* ya Mwaka 1908. Kupitia *Zanzibar Order-in-Council* ya mwaka 1906 mfumo wa utawala

ulibadilishwa na akateuliwa Wakala wa Utawala wa Uingereza (*British Agent*) ambaye alikuwa na madaraka makubwa.

Cheo cha Waziri Maalum (*First Minister*) kikafutwa na nafasi yake ikachukuliwa na Katibu wa Fedha na Biashara na cheo cha Mwanasheria Mkuu wa Serikali. Kupitia Zanzibar *Order-in-Council* ya mwaka 1908 Mahakama ziliwekwa chini ya usimamizi wa moja kwa moja au wa karibu zaidi wa Jaji wa Kiingereza. Mwaka 1913 mambo ya Zanzibar yakahamishwa kutoka Ofisi ya Mambo ya Nje ya Uingereza na kuwekwa chini ya Ofisi ya Makoloni ya Uingereza. Uamuzi huo ulimfanya Sultan wa Zanzibar kuwa chini na sio sawa na msimamizi wa masilahi ya Uingereza katika eneo hilo. Mwaka 1914 Uingereza ilipitisha sheria mbili muhimu kuhusu Zanzibar; nazo ni *Zanzibar Order-in-Council ya mwaka 1914* na *Zanzibar Protectorate Order-in-Council ya mwaka 1914*. Kupitia *Zanzibar Order-in-Council ya mwaka 1914* msimamizi wa utawala wa Uingereza Zanzibar akaitwa Mtawala Mkazi wa Uingereza (*British Resident*) ambaye alipewa mamlaka na madaraka makubwa sana. Mtawala Mkazi aliwekwa chini ya Mtawala Mkuu (*High Commissioner*) wa Himaya ya Uingereza katika Afrika ya Mashariki (*East African Protectorate*) ambaye alikuwa anaishi nchini Kenya. Chini ya *Zanzibar Order-in-Council ya Mwaka 1914* mfumo wa Mahakama pia ulibadilishwa jina na kuitwa "*His Britannic Majesty Court*".

Utaratibu wa kutunga sheria ulibadilika kwa kutambua mamlaka ya Sultan kutoa Amri (*Decrees*) ambazo hazikuwa na mamlaka ya kisheria mpaka pia Mwakilishi Mkazi wa Uingereza atie saini yake. Mahakama za Zanzibar zikawa na uwezo na mamlaka yaliyotekelezwa kwa kuzingatia baadhi ya sheria za India, sheria za mila za Uingereza (*Common Law, doctrine of equity statutes of General Application*) na sheria za matumizi ya jumla za Uingereza zilizopitishwa tarehe 7 July 1897 au kabla ya hapo.

Mwaka 1914 pia ilitungwa Amri iliyoanzisha Baraza la Usimamizi la Zanzibar (*Council for the Protectorate of Zanzibar*) ambalo lilikuwa na wajibu wa kumshauri Sultan katika masuala mbali mbali kama ilivyohitajika. Sultan alikuwa ndiye Mwenyekiti wa Baraza hilo na Mwakilishi Mkazi wa Uingereza akiwa Makamu wa Mwenyekiti. Baraza lilikuwa na aina mbili za wajumbe ambao ni wale waliokuwa wanaingia kwa mujibu wa vyeo vyao na wale walioteuliwa na Mwakilishi Mkazi wa Uingereza na kuidhinishwa na Mtawala Mkuu wa Uingereza katika Afrika ya Mashariki (*High Commissioner*).

Pia, Baraza lilikuwa na madaraka ya kutoa ushauri juu ya suala lolote lililowasilishwa kwao na Mwakilishi Mkazi wa Uingereza. Baraza hili lilikuwa la ushauri tu na halikuwa na madaraka yoyote ya kutunga sheria. Madaraka ya kutunga sheria yalibaki kwa Sultan na Mwakilishi Mkazi wa Uingereza. Baraza hili pia lilikuwa na mamlaka ya kimahakama kuhusiana na kesi ambazo adhabu yake ni kifo. Mashauri hayo yaliwasilishwa na Mwakilishi Mkazi wa Uingereza baada ya Mahakama kumtia mtu hatiani na kutoa adhabu ya kifo. Baraza lilikuwa na uwezo wa kubadilisha adhabu ya kifo au kutoa msamaha.

Mwaka 1924 ilipitishwa *Zanzibar Order-in-Council* iliyofuta *Zanzibar Order-in-Council ya mwaka 1914* na kufuta cheo cha Mtawala Mkuu wa Uingereza katika Afrika ya Mashariki. Hata hivyo kwa upande wa Mahakama ilipitishwa Amri muhimu mwaka 1923 – *Courts Decree* ambayo ilimpa Sultan mamlaka juu ya Mahakama na kuanzisha Mahakama za Sultan katika Zanzibar.

Mamlaka ya kutunga sheria (*Legislative Powers*) kwa wakati huo yalikuwa katika muktadha wa kikoloni. Katika muktadha huo utungaji wa sheria ulikuwa katika mhimili wa utawala (*Executive*) na hapakuwa na Bunge lililochaguliwa na wananchi na hapakuwa na vyama vya siasa. Mwaka 1926 liliundwa Baraza la Kutunga Sheria la Zanzibar (*Zanzibar Legislative Council*) kupitia *Zanzibar*

Order-in-Council, 1926 ambayo ililipa Baraza hilo uwezo wa kumshauri Sultan katika utungaji wa sheria.

Sheria ya *Zanzibar Order-in-Council*, 1926 iliunda mabaraza mawili – moja la utawala lililoitwa “*Executive Council*” na la pili la kutunga sheria lililoitwa “*Legislative Council*”.

Wajumbe wa Baraza la Utawala walikuwa Sultan aliyekuwa Mwenyekiti, Mwakilishi Mkazi Mkuu wa Uingereza ambaye alikuwa Makamu Mwenyekiti, Katibu Mkuu Kiongozi (*Chief Secretary*), Mwanasheria Mkuu wa Serikali na Mkuu wa Hazina (*Treasurer*).

Baraza la Kutunga Sheria lilikuwa na madaraka finyu ya utungaji wa sheria. Bado Sultan alikuwa na madaraka ya kutunga sheria kwa kupitia amri (*decrees*). Aidha Mwakilishi Mkazi wa Uingereza alikuwa na madaraka ya kufuta uteuzi wa mjumbe yeyote wa Baraza la Kutunga Sheria.

Wajumbe wa Baraza la Utawala na Baraza la Kutunga Sheria kwa miaka mingi walikuwa ni Wazungu, Waarabu na Wahindi. Waafrika walibaguliwa na hawakuwakilishwa katika mabaraza hayo kwa takriban miaka 20. Kwa mara ya kwanza Mwafrika, Sheikh Ameir Tajo, aliteuliwa kuingia katika Baraza la Kutunga Sheria mwaka 1946.

Mwamko wa kudai uhuru kwa Zanzibar kama ilivyokuwa kwa makoloni mengine barani Afrika ulishika kasi baada ya Vita Kuu ya Pili ya Dunia. Kupata uhuru kwa Bara Hindi na kuzaliwa kwa nchi huru za India na Pakistan na kupinduliwa kwa Mfalme Farouk wa Misri, kulikuwa na mwangwi mkubwa wa kisiasa kwa Zanzibar ambayo ilikuwa na uhusiano wa karibu na nchi hizo. Ni katika kipindi hicho Uingereza ilitangaza kuwa ina lengo la kuipatia Zanzibar uhuru wake hatua kwa hatua. Matajiri na watu mashuhuri waliokuwa wa asili ya Kiarabu walikuwa wa kwanza kuweka madai ya kisiasa kwa Zanzibar na kati ya mwaka 1954 na 1956 walisusia vikao vya Baraza la kutunga Sheria wakidai Serikali

ya madaraka ya ndani. Mgomo huo ulimalizika baada ya Uingereza kukubali, kupitia Ripoti ya Coutts, kuchukua hatua kuelekea kukubali madai hayo. Serikali ya Uingereza mwaka 1955 ilimteua Coutts kuishauri juu ya utaratibu bora wa kuteua wajumbe wa Baraza la Kutunga Sheria. Kabla ya uteuzi huo tayari Serikali ya Uingereza ilikuwa imechapisha mapendekezo ya maendeleo ya kikatiba kwa Zanzibar.

Mabadiliko yaliyofanyika katika kipindi hicho yalikuwa ni kuanzishwa kwa Baraza la Ushauri (*Privy Council*) chini ya uenyekiti wa Sultan na wajumbe wengine wakiwa ni Mwakilishi Mkazi wa Uingereza, Katibu Mkuu Kiongozi, Mwanasheria Mkuu na wajumbe wengine wasiozidi watatu walioteuliwa na Sultan. Ilipendekezwa kuwa Baraza la Utawala liwe chini ya uenyekiti wa Mwakilishi Mkazi wa Uingereza na wajumbe wengine wawe Katibu wa Baraza, Mwanasheria Mkuu, Kamishna Mwandamizi na Katibu wa Fedha na wajumbe wengine sita watakaoteuliwa na Sultan. Mabadiliko hayo pia yalihusu Baraza la Kutunga Sheria na hasa idadi ya wajumbe. Idadi ya wajumbe ambao hawakuwa wanaingia kwa vyeo vyao iliongezeka hadi kufikia 12 ambapo Waarabu walikuwa wanne, Waafrika walikuwa pia wanne, Wahindi watatu na mzungu mmoja.

3.3.1 Madai ya Uhuru na Mchakato wa Katiba ya Zanzibar

Miaka ya 1950 ilishuhudia kuanzishwa kwa vyama vya siasa Zanzibar. Chama cha siasa kuanzishwa mwaka 1955 kilikuwa *Zanzibar Nationalist Party* (ZNP). Chama kilichofuata kwa kuanzishwa mwaka 1957 kilikuwa *Afro-Shiraz Party* (ASP) kilichotokana na muungano wa *African Association* na *Shiraz Association*. Vyama hivyo viwili baadaye vilipitia katika tofauti za ndani za kisiasa zilizosababisha baadhi ya viongozi na wanachama wake kujitenga na kuanzisha vyama vingine. Mwaka 1959 chama cha *Zanzibar and Pemba People's Party* (ZPPP) kiliundwa kutokana

na ASP. Vivyo hivyo wapo viongozi na wanachama waliojitoa ZNP na kuunda *Umma Party* mwaka 1963.

Kuanzishwa kwa vyama vya siasa kulienda pamoja na mabadiliko ya upatikanaji wa wajumbe wa Baraza la Kutunga Sheria. Kwa mara ya kwanza wajumbe sita wa Baraza la Kutunga Sheria ambao walikuwa hawatokani na maofisa wa Serikali walichaguliwa kupitia uchaguzi mkuu wa kwanza uliofanyika 22 Julai, 1957. Vyama vitatu vya siasa vilishiriki katika uchaguzi huo ambavyo ni ASP, ZNP na *Muslim Association*. Uchaguzi huo ulifanyika kwa kutumia daftari moja la wapiga kura (*Common Roll System*). Walioruhusiwa kupiga kura walikuwa ni wanaume tu wenye umri wa kuanzia miaka 25 wanaojua Kiingereza na Kiarabu au Kiswahili. Pia walitakiwa wawe na kipato au mali yenye thamani ya angalau Pauni 150 au mapato ya mwaka ya angalau Pauni 120 au zaidi au mtumishi serikalini. Wanaume waliokuwa na umri zaidi ya miaka 45 waliruhusiwa kupiga kura bila ya masharti yoyote isipokuwa wanawake hawakuruhusiwa kupiga kura. Katika uchaguzi huo wa kwanza, ASP iliibuka mshindi kwa kupata viti vitano kati ya sita na kiti kimoja kilichosalia kilichukuliwa na *Muslim Association*.

Baada ya Uchaguzi huo, yalifuata mabadiliko ya Katiba yaliyofanyika mwaka 1959. Mabadiliko hayo yalitangazwa tarehe 3 Aprili 1959 na Mwakilishi Mkazi wa Uingereza, Sir Henry Potter na Bunge la Uingereza liliarifiwa juu ya mabadiliko hayo 5 Mei 1959. Mabadiliko hayo yaliongeza idadi ya wajumbe wa Baraza la Utawala kutoka wajumbe watatu hadi watano ambao wawili kati yao watatokana na wajumbe wa kuchaguliwa wa Baraza la Kutunga Sheria. Mmoja kati ya hao wajumbe wawili alitakiwa kuwakilisha maslahi ya Pemba. Hatua hiyo ilikwenda sanjari na kuongezwa kwa idadi ya wajumbe wa Baraza la Kutunga Sheria. Idadi ya wajumbe wa kuchaguliwa iliongezeka kutoka sita hadi wanane. Mabadiliko mengine yalifanyika katika mfumo na majimbo ya uchaguzi. Umri wa kugombea ujumbe wa Baraza la Kutunga Sheria ulishushwa

kutoka umri wa miaka 25 hadi miaka 21. Umri wa kupiga kura bila ya masharti yoyote yaliondolewa kwa watu wenye umri wa kuanzia miaka 30 badala ya miaka 40. Tarehe 17 Desemba, 1959 aliyekuwa Waziri wa Makoloni wa Uingereza, Sir Ian Macleod alitembelea Zanzibar na kufanya mazungumzo na wadau mbalimbali akiwemo Sultan.

Kutokana na madai ya kupewa uhuru Sir Ian Macleod mwaka 1960 aliteua Kamishna wa Katiba ili kupitia na kutoa mapendekezo ya Katiba ya Zanzibar. Kamishna wa Katiba aliyeteuliwa alikuwa Sir Hilary Blood ambaye alitakiwa kutoa mapendekezo juu ya bunge linaloundwa na wabunge wa kuchaguliwa, kuwepo kwa Baraza la Mawaziri, kuendelea kwa Utawala wa Kisultani, uraia wa Zanzibar ambao haujikiti katika ubaguzi wa rangi na kuwa na daftari moja la wapigaji kura. Sir Hilary Blood alitoa ripoti yake tarehe 10 Juni 1960 na akapendekeza Sultani aendeleo kuwepo na awe nje ya siasa ila alipwe kila mwezi badala ya kila mwaka kupitishiwa bajeti, Baraza la Kutunga Sheria liwe na wajumbe 29 badala ya 25 na liongozwe na Spika kutoka Zanzibar badala ya Uingereza, kuwepo na Baraza la Mawaziri ambalo litakuwa na Waziri Kiongozi, Mwakilishi Mkazi wa Uingereza ambaye ndiye atakayekuwa Mwenyekiti. Ilipendekezwa pia pawepo na upinzani bungeni na kiongozi wake alipwe mshahara. Ni kutokana na mapendekezo haya uchaguzi wa mwaka 1961 ulifanyika.

Mabadiliko hayo yalikubaliwa na tarehe 18 Januari ukafanyika uchaguzi ambao ulishindaniwa na vyama vya siasa vitatu ambavyo ni ASP, ZNP na ZPPP. Katika uchaguzi huu wanawake pia waliruhusiwa kupiga kura. Masharti ya elimu yaliondolewa kwa wapiga kura wa miaka 30 au zaidi. Katika uchaguzi huu palitokea mgogoro wa kisiasa kwani hapakuwa na chama kilichopata viti vya kutosha kuunda Serikali peke yake. Katika uchaguzi huo, ASP ilipata viti 10, ZNP ilipata viti 9 na ZPPP ilipata viti vitatu. Kwa kuwa ASP iliyokuwa na viti vingi ilishindwa kuunda Serikali,

Baraza la Kutunga Sheria lilipitisha sheria ya kumteua Katibu Kiongozi kuwa Kaimu Waziri Kiongozi katika Serikali ya muda kwa miezi sita.

Baada ya hapo uchaguzi, mpya uliitishwa Juni 1961 ili kuweza kupata chama kinachoweza kuunda Serikali. Ili kuepuka hilo, Mwakilishi Mkazi wa Uingereza aliongeza kiti kimoja cha ubunge na kuvifanya viwe 23. Katika uchaguzi huo wa Juni 1961 chama cha ZNP na ZPPP viliunda ushirikiano. Hata hivyo wabunge wanne wa ushirikiano huo kutoka Pemba walijiengua na kuunga mkono chama cha ASP. Machafuko makubwa yalitokea siku ya kupiga kura na vyama vya ASP na ZNP kila kimoja kilikilalamikia kingine. Katika uchaguzi huo ushirikiano wa ZNP na ZPPP ulipata viti 13 wakati ASP ikipata viti 10.

Ingawa ASP ilipata viti hivyo 10 ilikuwa na kura nyingi ikilinganishwa na kura za pamoja za ZNP na ZPPP. Kutokana na matokeo hayo ushirikiano huo wa ZNP na ZPPP uliunda Serikali na kiongozi wa ZPPP akawa Waziri Kiongozi. Mawaziri wengine watano walitoka chama cha ZNP. Chama cha ASP kilisusia shughuli zote za Bunge kwa madai ya kudhulumiwa ushindi na kutoa sharti la kuachiwa kwa wajumbe wake watatu waliokuwa wamekamatwa wakati wa vurugu za uchaguzi.

Baada ya uchaguzi huo, mikutano ya Katiba ilianza kati ya Serikali ya Uingereza na vyama vya siasa. Kama ada, mikutano hiyo ya Katiba kwa ajili ya Zanzibar ilifanyika huko Lancaster House nchini Uingereza. Mkutano wa kwanza ulifanyika tarehe 6 Aprili 1962 na kuhudhuriwa na wadau wote chini ya Uenyekiti wa Waziri wa Makoloni. Katika mkutano huo ilielezwa kuwa wajumbe wote walikubaliana kuendelea kwa Sultani. Hata hivyo yalikuwepo maeneo manne ambayo hayakuwa na maafikiano. Maeneo hayo ni kushushwa kwa umri wa mpiga kura hadi miaka 18 kama ilivyopendekezwa na upinzani, kukataliwa kwa pendekezo la Upinzani lililotaka idadi ya wabunge ifikie 31 badala ya 23

iliyopendekezwa na Serikali. Pia mapendekezo ya Upinzani kuwa uchaguzi mwingine ufanyike haraka lilikataliwa na Serikali. Pendekezo la upinzani la kutaka ufanyike uchaguzi mwingine kabla ya kupewa uhuru pia lilikataliwa na ikaamuliwa kuwa uchaguzi ufanyike mwaka 1964. Pendekezo jingine lililokataliwa lilikuwa la kuruhusu upinzani kushiriki katika Serikali ya mseto ili kupata uzoefu. Kutokana na kushindwa kuafikiana katika masuala hayo, Serikali ya Uingereza ilipendekeza kuwa pasiwe na uchaguzi mpaka itakapotangazwa.

Ingawa mkutano wa *Lancaster* ulishindwa kuafikiana juu ya tarehe ya uhuru wa Zanzibar, uliweza kukubaliana katika mambo ya msingi. Mkutano huo ulikubaliana kuwekwa kwa sura ya haki za binadamu (*Bill of Rights*) katika Katiba, kuanzishwa kwa tume za utumishi kwa ajili ya watumishi wa umma, mahakama na polisi, kuwalipa fidia watumishi wa Serikali wa Kiingereza ambao walikuwa wanastaafu mara baada ya uhuru. Aidha, aliteuliwa Kamishna wa Kugawa Majimbo ya Uchaguzi (*Delimitation Commissioner*). Kamishna huyo aligawa majimbo 31 ya uchaguzi na kila jimbo lilitakiwa kuwa na mjumbe mmoja (*Single Member Constituencies*). Wajumbe hao walikuwa 17 kutoka Unguja na 14 kutoka Pemba.

Serikali ya madaraka ya ndani (*Internal Self Government*) ya Zanzibar ilianzishwa tarehe 24 Juni, 1963 baada ya Baraza la kutunga Sheria kupitisha sheria kwa ajili hiyo tarehe 2 Juni, 1963. Kutokana na sheria hiyo, Baraza la Mawaziri likawa na mawaziri wanane badala ya watano na Waziri Kiongozi akapandishwa hadhi kuwa Waziri Mkuu.

Mabadiliko mengine yaliyotokana na ziara ya Waziri wa Makoloni wa Uingereza huko Zanzibar yalikuwa ni kukubaliana kufanyika kwa uchaguzi mkuu tarehe 8 hadi 11 Julai mwaka 1963. Wasiwasi ulikuwepo hasa ikizingatiwa fujo zilizotokea katika uchaguzi wa mwaka 1961. Katika uchaguzi huo wa Julai 1963 chama cha ASP

kilipata viti 13 kati ya 31. Chama cha ZNP kilipata viti 12 na ZPPP kilipata viti 6. Hata hivyo chama cha ASP ndicho kilichopata kura nyingi kwa kuwa na 54% ya kura zote ingawa hakikuunda serikali na kubaki kuwa cha upinzani.

Uchaguzi huo wa mwaka 1963 ulifuatiwa na Mkutano wa Kikatiba wa Uhuru wa Zanzibar uliofanyika London tarehe 20 hadi 24 Septemba mwaka 1963. Mkutano huo ulikubaliana kuwa siku ya uhuru wa Zanzibar iwe tarehe 10 Desemba 1963. Katika mkutano huo ambao wajumbe kutoka upinzani walioalikwa walikuwa wachache ikilinganishwa na ule wa 1962 kulikubaliwa masuala kadhaa. Moja ya makubaliano hayo ilikuwa ni kuligeuza Bunge (*National Assembly*) lililokuwepo kuwa Bunge Maalum la Kutunga Katiba (*Constituent Assembly*) lenye jukumu la kupitisha Katiba iliyorekebishwa bila ya kuwa na mamlaka ya kubadili chochote au kuifuta.

Imeelezwa kuwa masharti hayo yaliwekwa ili kujibu wasiwasi wa ASP kuwa ikiwa Bunge Maalum la Katiba litapewa mamlaka ya kufanya mabadiliko au kuifuta, Katiba ingeweza kubadilishwa ili kudhuru chama cha ASP kilichokuwa ndicho cha upinzani. Walikubaliana pia kuwa na vifungu visivyobadilika vya sehemu ya Haki za Binadamu katika Katiba isipokuwa kwa utaratibu mahsusi (*Entrenched Provisions*) na kulinda makundi madogo (*Minority Groups*). Ilikubaliwa kubakiza Usultani na Sultan akiwa na haki ya kuteua mrithi wake. Sultani alitakiwa kukubali ushauri wote wa Baraza la Mawaziri isipokuwa katika kumteua na kumwondoa Waziri Mkuu na katika kuteua Baraza la Kisultani (*Regency Council*).

Ni dhahiri kuwa Waingereza walitaka kuiachia Zanzibar katiba ya mfumo wa kibunge (*Parliamentary System*) na Sultani akiwa ndiye Mkuu wa Nchi (*Head of State*). Katiba hiyo ndiyo iliyotumika katika kuipatia Zanzibar uhuru tarehe 10 Desemba 1963. Siku hiyo wapo waliofurahia tukio hilo na wapo walioliona kuwa lilikuwa kiini

macho kwani walioona uchaguzi umetumika kwa hila ya kugawa majimbo ya uchaguzi kwa namna ambayo wasingepata viti vingi ingawa walikuwa na kura nyingi zilizopigwa. Kutokana na hali hiyo na sababu na matukio mengine, baada ya mwezi mmoja tangu uhuru kutolewa na Waingereza yalifanyika mapinduzi ya tarehe 12 Januari 1964 yaliyomwondoa Sultani na Serikali chini yake. Mapinduzi hayo yaliitangaza Zanzibar kuwa ni Jamhuri (*Republic*) badala ya Usultani (*Sultanate*) na kuiita Jamhuri ya Watu wa Zanzibar.

3.3.2 Mapinduzi ya Zanzibar ya 1964 na Mwelekeo wa Kikatiba

Mapinduzi ya tarehe 12 Januari 1964 yalifanywa na chama cha ASP na kuungwa mkono na *Umma Party* ambacho kilikuwa kimepigwa marufuku tarehe 4 Januari 1964.

Mara baada ya Mapinduzi yaliyomng'oa Sultani na utawala wake liliundwa Baraza la Mapinduzi (*Revolutionary Council*) ambalo lilikamata madaraka yote ya dola. Wafuatao walikuwa wajumbe wa Baraza la Mapinduzi: Rais Abeid Amani Karume; Makamu wa Rais Abdallah Kassim Hanga; Mhe. Abdulrahman Mohammed Babu; Mhe. Hasnu Makame; Mhe. Aboud Jumbe Mwinyi; Mhe. Saleh Saadalla; Mhe. Idrissa Abdul Wakil na Mhe. Othman Shariff. Wengine walikuwa ni Mhe. Abdul-Aziz Twala; Mhe. Hassan Nassor Moyo; Field Marshal John Okello; Kamishna wa Polisi Bwana Edington Kisasi; Mhe. Yusuf Himidi; Mhe. Seif Bakari; Mhe. Ramadhani Haji; Mhe. Abdallah A. Natepe; Mhe. Pili Khamis; Mhe. Khamis Hemed, Mhe. Hamid Ameir Ali; Mhe. Said Idi Bavuai na Mhe. Said Washoto. Baraza hilo pia, lilijumuisha Mhe. Muhammed Abdallah; Mhe. Abdulla Mfaranyaki; Mhe. Hafidh Suleiman; Mhe. Khamis Darwesh; Mhe. Khamis Abdulla Ameir; Mhe. Mohammed Mfaume Omar; Mhe. Muhsin bin Ali; Mhe. Mohammed Juma na Mhe. Daud Mahamoud.

Katiba ya Zanzibar ya Mwaka 1963 ilifutwa na badala yake Baraza la Mapinduzi lilitangaza Amri za Kikatiba (*Constitutional Decrees*)

ambazo ndizo zikawa Katiba mpya ya Zanzibar. Amri ya kwanza ya kikatiba kutolewa ilikuwa ni *Legislative Powers Law, 1964* ambayo ilitambua kuendelea kutumika kwa sheria nyingine zilizokuwepo ukiacha Katiba ya Zanzibar 1963 iliyokuwa imefutwa. Amri hiyo ilieleza kuwa sheria hizo zitatumika kwa kufanyiwa mabadiliko na marekebisho yanayohitajika kukidhi mabadiliko yaliyoletwa na Mapinduzi.

Amri nyingine iliyotolewa na Baraza la Mapinduzi ilikuwa ni *Existing Laws Decree No.1, 1964* ambayo ilimpa madaraka Rais wa Zanzibar kutunga sheria. Hii ilitokana na hali kwamba Bunge ambalo lilikuwa ni Wabunge na Sultani lilifutwa na Mapinduzi. Katika kutekeleza madaraka hayo ya kutunga sheria Rais wa Zanzibar alitakiwa kushauriana na kupata kibali cha Baraza la Mapinduzi. Amri nyingine iliyotolewa ilikuwa ni ya kuanzisha Mahakama Kuu itakayoongozwa na Jaji Mkuu na yenye majaji wengine wote wakiteuliwa na Rais kwa kushauriwa na Baraza la Mapinduzi.

Amri nne nyingine muhimu za kikatiba zilitolewa tarehe 25 Februari 1964. Amri hizo ni *Cabinet Decree, 1964, Constitutional Government and the Rule of Law Decree, 1964, Equality, Reconciliation and Unity of Zanzibar People Decree, 1964* na *Friendly Relations Among States Decree, 1964*.

Amri iliyoanzisha Baraza la Mawaziri yaani *Cabinet Decree, 1964* liliweka cheo cha Rais, Makamu wa Rais na mawaziri na ingawa ilitolewa tarehe 25 Januari 1964 iliamuru kwamba ichukuliwe kuwa ilianza kutumika tarehe 12 Januari 1964 yaani siku ya Mapinduzi. Kwa Amri hii cheo cha Rais kilitagazwa kuwa ndio cheo chenye wadhifa wa juu kuliko vyote katika Jamhuri ya Watu wa Zanzibar. Rais alitangazwa kuwa Mkuu wa Nchi (*Head of State*) na Amiri Jeshi Mkuu (*Commander in Chief of the Armed Forces*). Mawaziri wote pia walikuwa wajumbe wa Baraza la Mapinduzi. Rais alipewa madaraka ya kuteua Katibu wa Baraza la Mawaziri ambaye

pia alikuwa Katibu wa Baraza la Mapinduzi. Hata hivyo mwaka 1970 Amri hii ilifutwa na amri iliyoitwa *Appointment of Chairmen Decree, 1970* ambamo waliokuwa Mawaziri na Mawaziri Wadogo walibadilishwa majina na kuitwa Wenyeviti na Naibu Wenyeviti. Kwa Amri hiyo Rais wa Zanzibar aliitwa pia Mwenyekiti wa Baraza la Mapinduzi. Mwaka 1977 yakafanyika tena mabadiliko na majina Waziri na Waziri Mdogo yakarejeshwa tena na kuanza kutumika.

Miongoni mwa amri za kikatiba zilizoweka mwelekeo wa kikatiba wa Zanzibar baada ya Mapinduzi ilikuwa ni *Constitutional Government and Rule of Law Decree, 1964*. Amri hii ndiyo iliyoeleza juu ya mgawanyo wa madaraka katika vyombo mbali mbali vya serikali na pia ilitamka msingi wa kuweka pamoja amri za kikatiba (*Codification of Constitutional Decrees*) ambayo ndiyo sheria kuu na ya msingi (*Basic Law*) ya Jamhuri ya Watu wa Zanzibar. Kwa mujibu wa amri hii madaraka yote ya utawala, kutunga sheria na kutoa haki yaliwekwa katika Baraza la Mapinduzi.

Amri hiyo pia, ilikuwa na ibara iliyotamka kuwa Baraza Maalum la Kutunga Katiba (*Constituent Assembly*) lingelitishwa sio zaidi ya tarehe 11 Januari 1965 ili kupitisha Katiba. Hata hivyo mwaka mmoja baada ya amri hii kupitishwa ibara hiyo ilifanyiwa marekebisho kwa kuifuta na kuweka nyingine ambayo ilimpa madaraka Rais kupanga tarehe ya kuitishwa kwa “*Constituent Assembly*” katika tarehe atakayoamua yeye. Hilo halikutokea mpaka mwaka 1979 ilipopitishwa Katiba ya Serikali ya Mapinduzi Zanzibar.

Miongoni mwa Amri nyingine zilizopitishwa ili kukidhi mabadiliko ya katiba yaliyokuwa yamefanywa katika Katiba ya Muda ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania kwa kuitangaza kuwa ni nchi ya chama kimoja ilikuwa ni *Afro Shiraz Party Decree, 1965*. Amri hii rasmi na kisheria ilipiga marufuku vyama vingine vyote vya kisiasa isipokuwa ASP. Mabadiliko mengine yalifanyika mwaka 1970 ya kuanzisha Baraza la Juu (*Supreme Council*) ambalo lilipewa

madaraka ya kusikiliza rufani zote kutoka Mahakama Kuu. Pamoja na madaraka hayo ya rufani Baraza la Juu lilikuwa na madaraka ya kusikiliza kesi na kutoa hukumu kwa jambo lolote lililopelekwa kwake moja kwa moja (*Original Jurisdiction*). Wajumbe wa Baraza la Juu hawakuwa wanasheria.

3.3.3 Mchakato wa Kupatikana kwa Katiba ya Mwaka 1979

Mabadiliko muhimu ya kikatiba baada ya Mapinduzi ya Januari 1964 yalifanyika mwaka 1979. Mwaka huo ilitungwa Katiba ya Serikali ya Mapinduzi ya Zanzibar ya Mwaka 1979. Hii ndiyo ilikuwa Katiba ya kwanza ya kudumu baada ya Mapinduzi. Chimbuko la Katiba hii ni mkutano wa Baraza la Mapinduzi ulioitishwa na Rais wa Zanzibar na Mwenyekiti wa Baraza la Mapinduzi Alhaj Aboud Jumbe Mwinyi kufanyika tarehe 5 hadi 12 Oktoba 1979. Kikao hicho cha siku mbili kilikuwa na ajenda mbili ambazo zilikuwa hotuba ya Mwenyekiti wa Baraza la Mapinduzi na Rasimu ya Katiba. Katika kikao hicho Rais Jumbe alitoa hotuba muhimu akieleza kuwa mkutano huo ulikuwa maalum na wa kihistoria ili kutekeleza yaliyomo katika Amri ya Baraza la Mapinduzi Namba 5 ya Mwaka 1964. Baraza lilijigawa katika kamati tatu zilizojadili Rasimu ya Katiba. Kamati hizo zilikuwa Kamati ya Siasa na Fedha, Kamati ya Uchumi na Kamati ya Ulinzi na Usalama. Baada ya rasimu kupitiwa na kukubaliwa katika vikao vya Baraza la Mapinduzi Katiba ya Serikali ya Mapinduzi ya Mwaka 1979 ilipitishwa na Baraza na kuchapishwa rasmi katika Gazeti la Serikali tarehe 20 Desemba 1980. Katika maeneo mengi Katiba ya Serikali ya Mapinduzi ya Zanzibar ya Mwaka 1979 ilifanana na Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya mwaka 1977.

Katiba hii ndiyo iliyoweka msingi wa mfumo wa demokrasia. Hata hivyo, haikuweka masharti ya Haki za Binadamu (*Bill of Rights*).

Pamoja na mambo mengine, Katiba ya Zanzibar ya mwaka 1979 ilitambua kwa kuainisha misingi muhimu ya utawala bora kwa

kuainisha mgawanyo wa madaraka baina ya mihimili ya dola, yaani Serikali, Bunge na Mahakama. Aidha, Katiba hii kwa mara ya kwanza baada ya Mapinduzi iliweka utaratibu wa uchaguzi wa Rais ambaye aliendelea kuwa Mwenyekiti wa Baraza la Mapinduzi. Kabla ya Katiba hii, Rais alikuwa akichaguliwa na Baraza la Mapinduzi. Pia, Baraza la Wawakilishi lilianzishwa na kupewa mamlaka na majukumu yaliyokuwa yanatekelezwa na mamlaka ya Baraza la Mapinduzi na hivyo kulifanya Baraza la Mapinduzi kubadilika na kuwa Serikali ya Mapinduzi ya Zanzibar na hivyo kujikita katika masuala ya ki-serikali (*Executive Duties*).

3.3.4 Mchakato wa Kupatikana kwa Katiba ya Mwaka 1984

Kati ya mwaka 1981 na 1984 Tanzania ilipita katika kipindi kilichokuwa na misukosuko ya uchumi iliyotokana na sababu mbalimbali ikiwemo vita dhidi ya Fashisti Idi Amin wa Uganda. Katika upande wa siasa pia palikuwa na misukosuko na hasa kuhusu suala la Muungano. Chama cha Mapinduzi katika kukabili misukosuko hiyo na changamoto za kiuchumi na kisiasa iliandaa na kutoa Mwongozo wa CCM wa Mwaka 1981. Miongoni mwa mambo yaliyopendekezwa ilikuwa ni kufanyiwa marekebisho katika Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya Mwaka 1977 na Katiba ya Serikali ya Mapinduzi ya Zanzibar ya Mwaka 1979. Halmashauri Kuu ya Taifa ya CCM (NEC) ilifanya mikutano mitatu ili kujadili utekelezaji wa Mwongozo. Vikao hivyo vilifanyika tarehe 23 Novemba hadi 7 Desemba 1981, tarehe 9 Septemba hadi tarehe 12 Septemba mwaka 1982 na cha tatu kilifanyika tarehe 18 Oktoba 1982. Ni katika kikao cha pili na cha tatu ndipo NEC katika kutekeleza Mwongozo huo ilitoa Mapendekezo ya Halmashauri Kuu ya Taifa ya CCM juu ya marekebisho ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya Mwaka 1977 na Katiba ya Serikali ya Mapinduzi ya Zanzibar ya mwaka 1979. Mapendekezo ya NEC ya CCM yalikuwa katika maeneo matano yafuatayo: Madaraka ya Rais; kuimarisha Bunge na Baraza la Wawakilishi; kuimarisha uwakilishi wa wakulima na wafanyakazi

katika Bunge na Baraza la Wawakilishi; kuimarisha Muungano na kuimarisha madaraka ya umma.

Kuhusu madaraka ya Rais wa Zanzibar mapendekezo ya NEC ya CCM yalikuwa Rais abaki na madaraka yake kama ilivyokuwa katika Katiba ya Mwaka 1979 na aendelee kuwa Mwenyekiti wa Baraza la Mapinduzi. Hata hivyo NEC ilipendekeza ukomo wa vipindi viwili vya miaka mitano kila kimoja kwa Rais wa Zanzibar. Kuhusu Baraza la Wawakilishi mapendekezo ya NEC ya CCM ilikuwa kuliongezea Baraza jukumu la kupitisha mipango iliyoandaliwa na Serikali, kudhibiti Kanuni zinazotungwa kwa mamlaka ya sheria zilizopitishwa na Baraza na kuanzishwa kwa Sekretariati ya Baraza la Wawakilishi. Ili kuimarisha uwakilishi wa wakulima na wafanyakazi NEC ya CCM ilipendekeza idadi ya wajumbe wa Baraza la Wawakilishi wa kuchaguliwa iongezwe. Kuhusu kuimarisha Muungano NEC ya CCM ilipendekeza kuwa mfumo wa Serikali mbili uwekwe bayana ndani ya Katiba ya Muungano. Mapendekezo ya NEC ya CCM yalielekeza Katiba ya Muungano na Katiba ya Zanzibar ziwe na ibara zinazolipa Bunge na Baraza la Wawakilishi uwezo wa kuisimamia Serikali. Aidha, ilipendekeza Katiba hizo ziweke bayana Serikali za Mitaa ikiwa ni sehemu ya kuimarisha madaraka ya umma.

CCM ilitoa kipindi cha miezi tisa kwa wananchi kujadili mapendekezo hayo ya marekebisho ya Katiba hizo mbili. Mjadala na hasa juu ya muundo wa Muungano ulikuwa mkali sana na hali ya hewa ya kisiasa ikaharibika. Wapo waliodai kuwa mapendekezo ya NEC ya CCM juu ya kuimarisha Muungano yalikuwa ni njama ya kuimeza Zanzibar. Wapo waliodai kuwa Hati za Muungano na utekelezaji wake ijadiliwe kwa kina na suala hilo lipelekwe kwenye Mahakama Maalum ya Katiba. Serikali ya Mapinduzi ya Zanzibar ilipendekeza muundo wa shirikisho kamili la serikali tatu. Kwa upande wa Serikali ya Muungano ilipendelea muundo uliopo wa serikali mbili uendelee. Pia haikuona kuwa kuna haja ya

kulipeleka suala hilo katika Mahakama Maalum ya Katiba. Kuchafuka huko kwa hali ya hewa ya kisiasa kulisababisha Rais wa Zanzibar na Mwenyekiti wa Baraza la Mapinduzi kujiuzulu nyadhifa zake zote wakati wa Mkutano wa NEC ya CCM tarehe 29 Januari 1984.

Baada ya hapo ndipo Serikali ya Mapinduzi ya Zanzibar iliandaa muswada wa Katiba ambao iliwasilisha katika Baraza la Wawakilishi Oktoba 1984. Badala ya kupeleka muswada wa marekebisho ya katiba Serikali ya Mapinduzi Zanzibar iliamua kutunga katiba mpya na kuifuta ile ya mwaka 1979. Katiba ya Zanzibar ya Mwaka 1984 ilianza kutumika rasmi tarehe 12 Januari 1985.

3.3.5 Michakato ya Marekebisho Makubwa ya Katiba ya Mwaka 1984

Katiba ya Zanzibar ya Mwaka 1984 imefanyiwa marekebisho mara kumi. Hata hivyo ni mabadiliko ya 10 ya Katiba yaliyofanyika mwaka 2010 ambayo yalikuwa na mchakato tofauti na mabadiliko mengine. Ingawa mabadiliko ya 10 yalipitishwa na Baraza la Wawakilishi kama ilivyokuwa ya awali, Mabadiliko haya yalifuatiwa na kura ya maoni ya wananchi wa Zanzibar kuyakubali au kuyakataa. Mabadiliko hayo ni yafuatayo:

3.3.5.1 Mabadiliko ya kwanza ya Mwaka 1985

Mabadiliko ya Kwanza ya Katiba ya Zanzibar yalifanyika mwaka 1985 ambayo yaliingiza masharti ya kuteuliwa Wajumbe wa Baraza la Wawakilishi kutoka Jumuiya za Chama.

3.3.5.2 Mabadiliko ya pili ya Mwaka 1989

Mabadiliko ya pili yalifuta Baraza la Mipango Zanzibar na kuanzisha Tume ya Mipango ya Serikali ya Mapinduzi Zanzibar na kuwa ndicho chombo kikuu cha kuandaa na kusimamia utekelezaji wa maendeleo ya uchumi na programu za huduma za kijamii Zanzibar.

3.3.5.3 Mabadiliko ya tatu ya Mwaka 1990

Mabadiliko ya Mwaka 1990 yalikuwa ni Mabadiliko ya tatu yalitoa Mamlaka kwa Kamati Kuu ya Chama Cha Mapinduzi kupendekeza kwa Halmashauri Kuu ya Chama Cha Mapinduzi jina moja la Mzanzibari kuwa mgombea wa nafasi ya Urais wa Zanzibar ili Wajumbe wa Halmashauri Kuu ya Chama Cha Mapinduzi walipigie kura ya kulikubali au kukataa jina hilo.

Mabadiliko haya, yaliainisha umri wa kugombea nafasi ya Urais kuwa ni miaka isiyopungua 40.

Aidha, Mabadiliko haya, yalianzisha Tume ya Uchaguzi ya Zanzibar, muundo na majukumu yake na kulipa Mamlaka Baraza la Wawakilishi la Zanzibar kutunga Sheria kuhusu Uendeshaji na usimamizi wa Uchaguzi wa Wajumbe wa Baraza la Wawakilishi wa Zanzibar pamoja na utaratibu wa utatuzi wa Malalamiko ya Uchaguzi.

3.3.5.4 Mabadiliko ya Nne ya Mwaka 1991

Mabadiliko ya Nne ya Katiba ya Zanzibar ya Mwaka 1984 yalifanyika mwaka 1991 ambayo yalimpa Mamlaka Jaji Mkuu wa Zanzibar uwezo wa kuthibitisha kama Rais hawezi kutekeleza majukumu yake kutokana na maradhi ya kimwili au kiakili na kuwasilisha taarifa yake kwenye Kamati Kuu ya Chama Cha Mapinduzi.

Mabadiliko haya pia, yalianzisha Kamati Maalum ya Kamati Kuu ya Chama Cha Mapinduzi Zanzibar iliyopewa Mamlaka ya kupendekeza kwa Halmashauri Kuu ya Chama Cha Mapinduzi jina moja la Mzanzibari kuwa mgombea wa nafasi ya Urais wa Zanzibar.

Aidha, Mabadiliko hayo, yaliweka utaratibu wa Rais kujiuzulu kwa kuwasilisha taarifa yake kwenye Kamati Maalum ya Halmashauri Kuu ya Chama Cha Mapinduzi ambayo itawasilisha taarifa hiyo

kwenye Kamati Kuu ambayo nayo itawasilisha kwenye Halmashauri Kuu ya Chama Cha Mapinduzi kwa maamuzi.

3.3.5.5 Mabadiliko ya Tano ya Mwaka 1992

Mwaka 1992, Katiba ya Zanzibar ya Mwaka 1984 ilifanyiwa Mabadikiko yafuatayo:

- (a) kuruhusu kuwepo kwa mfumo wa vyama vingi vya Siasa;
- (b) mgombea wa Urais wa Zanzibar moja ya sifa yake ni kuwa Mzanzibari wa kuzaliwa;
- (c) yalimpa mamlaka Jaji Mkuu wa Zanzibar kwa kuzingatia taaarifa ya Kamati kuhusu uwezo wa utendaji wa majukumu ya Rais kutokana na maradhi ya kimwili au kiakili na kuwasilisha taarifa yake kwa Spika wa Baraza la Wawakilisha ambaye atatoa taarifa kwenye Baraza;
- (d) yalimuwezesha Mwanasheria Mkuu wa Serikali ya Mapinduzi Zanzibar kuhudhuria vikao vya Baraza la Mapinduzi na kuwa na haki zote za kuwa Mjumbe wa Baraza la Mapinduzi;
- (e) yalianzisha nafasi ya Mwanasheria Mkuu wa Zanzibar ambaye anapaswa kuwa ni Mzanzibari na atateuliwa na Rais wa Zanzibar. Kwa nafasi yake anakuwa Mjumbe wa Baraza la Wawakilishi;
- (f) yalianzisha nafasi kumi za Viti Maalum kwa wanawake kwenye Baraza la Wawakilishi watakaoteuliwa kutoka katika vyama vya Siasa vyenye usajili wa kudumu ambavyo vitakuwa vimepata zaidi ya asilimia kumi ya viti kwenye majimbo ya uchaguzi wa Wajumbe wa Baraza la Wawakilishi;
- (g) askari wa Vikosi vya Serikali ya Mapinduzi Zanzibar walizuiliwa kujihusisha na Vyama vya Siasa;
- (h) yaliweka utaratibu iwapo Rais atataka kujiuzulu atawasilisha taarifa yake kwa Jaji Mkuu wa Zanzibar ambaye ataiwasilisha taarifa hiyo kwa Mwenyekiti wa Tume ya Uchaguzi Zanzibar;

3.3.5.6 Mabadiliko ya Sita ya Mwaka 1992

Miezi minane baada ya Mabadiliko ya Tano ya Katiba ya Mwaka 1984, yalifanyika mabadiliko mengine yafuatayo:

- (a) vyama vya Siasa vilivyosajiliwa kisheria kuwasilisha majina ya wagombea nafasi ya Urais wa Zanzibar katika Tume ya Uchaguzi Zanzibar baada ya wagombea hao kudhaminiwa na Wazanzibari waliosajiliwa kupiga kura;
- (b) Baraza la Wawakilishi kupewa Mamlaka ya kumuondoa Rais Madarakani kwa azimio litakaloungwa mkono na Wajumbe wasiopungua nusu ya Wajumbe wote;
- (c) Baraza la Wawakilishi kupewa Mamlaka ya kupiga kura ya kutokuwa na imani na Waziri Kiongozi. Kura ya kutokuwa na imani na Waziri Kiongozi inapaswa kuungwa mkono na Wajumbe wasiopungua nusu ya Wajumbe wote;
- (d) Mahakama Kuu ya Zanzibar kuwa na Mamlaka ya kusikiliza na kuamua malalamiko kuhusu uchaguzi wa Zanzibar;
- (e) Kuanzishwa upya kwa Tume ya Uchaguzi Zanzibar ambapo Mwenyekiti na Wajumbe wake wanateuliwa na Rais wa Zanzibar.

3.3.5.7 Mabadiliko ya Saba ya Mwaka 1995

Mwaka 1995, Katiba ya Zanzibar ya Mwaka 1984 ilifanyiwa Mabadiliko yafuatayo:

- (a) kuweka utaratibu wa kujaza nafasi ya Rais wa Zanzibar iwapo Rais aliyepo Madarakani atafariki au kujiuzulu au kushindwa kutekeleza majukumu yake kutokana na maradhi
- (b) endapo Rais ataacha kushika nafasi ya Rais kutokana na tuhuma dhidi yake kuthibitika:
 - (i) hatakuwa na haki ya kupata malipo ya pensheni, unafuu au haki nyingine zote kwa mujibu wa Sheria; na

- (ii) hataweza kugombea tena nafasi ya Urais au Uwakilishi kwa muda wa miaka mitano tokea siku alipoachishwa Urais
- (c) endapo Waziri Kiongozi ataacha kushika nafasi ya Waziri Kiongozi kutokana na azimio la hoja ya kura ya kutokuwa na imani:
 - (i) hatakuwa na haki ya kupata malipo ya pensheni, unafuu au haki nyingine zote kwa mujibu wa Sheria; na
 - (ii) atabaki kuwa Mwakilishi lakini hataweza kuteuliwa kuwa Waziri Kiongozi, Waziri, Naibu Waziri au Mkuu wa Mkoa kwa kipindi chote cha uhai wa Baraza hilo
- (d) kuanzishwa kwa Baraza la Mapinduzi na kubainisha Wajumbe wake kuwa ni Rais, Waziri Kiongozi, Mawaziri pamoja na Wajumbe wengine kama Rais atakavyoona inafaa;
- (e) Kuanzishwa Afisi ya Baraza la Wawakilishi itakayoongozwa na Katibu wa Baraza;
- (f) Kuanzishwa Kamati za Kudumu za Baraza la Wawakilishi zikazoundwa kwa mujibu wa Kanuni za Baraza la Wawakilishi
- (g) Kumuondoshea Rais Mamlaka ya kulivunja Baraza la Wawakilishi isipokuwa tu:
 - (i) Kama Baraza la Wawakilishi limemaliza uhai wake;
 - (ii) Miezi kumi na mbili kabla ya Baraza kufikia ukomo wa uhai wake kwa madhumuni ya kuitisha uchaguzi mapema kidogo;
 - (iii) Kama Baraza la Wawakilishi limekataa kupitisha Bajeti ya Serikali;
 - (iv) Kama Baraza la Wawakilishi limekataa kupitisha Muswada wa Sheria;
 - (v) Kama Baraza la Wawakilishi limekataa kupitisha Hoja ambayo ni msingi katika Sera za Serikali na

Rais anaona kwamba njia muafaka ya kulinda maslahi ya Taifa si kuvunja Baraza la Mawaziri au kuteua Waziri Kiongozi mpya ni kuitisha uchaguzi mpya; na

- (vi) Endapo, kutokana na uwiano wa uwakilishi wa vyama vya Siasa katika Baraza la Wawakilishi, Rais anahisi kwamba hakuna uhalali wa Serikali iliyopo kuendelea kuwapo na wala haiwezekani kuunda Serikali mpya.

Hata hivyo, Rais hataweza kulivunja Baraza la Wawakilishi chini ya masharti yaliyoainishwa katika (ii) hadi (vi) kama Spika amepokea taarifa rasmi inayopendekeza kuundwa kwa Kamati Maalum ya Uchunguzi kwa madhumuni ya kumuondoa Rais madarakani.

- (h) Kumpa uwezo Spika wakati wowote kuitisha Baraza la Wawakilishi kwa jambo la dharura baada ya kupokea ombi la Mjumbe wa Baraza na kuungwa mkono na nusu ya Wajumbe wote wa Baraza; na Spika kuridhika na sababu zilizotolewa katika ombi hilo; na
- (i) kupiga marufuku kwa Jaji Mkuu, Jaji wa Mahakama Kuu, Mahakimu wa ngazi zote, Mrajisi, Kaimu Mrajisi, Naibu Mrajisi na Msaidizi, Kadhi Mkuu na Makadhi wote kujiunga na chama chochote cha Siasa.

3.3.5.8 Mabadiliko ya Nane ya Mwaka 2002

Mabadiliko ya Nane ya Katiba ya Zanzibar yalifanyika Mwaka 2002 kufuatia kufikiwa kwa Muafaka baina ya Chama Cha Mapinduzi (CCM) na Chama Cha Wananchi (CUF). Mabadiliko haya yaliimarisha mgawanyo wa madaraka baina ya Mihimili ya Dola. Muundo wa Tume ya Uchaguzi ulibadilishwa na kuongeza Wawakilishi wawili kutoka Kambi ya Upinzani. Hali kadhalika, viti maalum vya wanawake viliongezwa kufikia asilimia 30 ya Wawakilishi wote wa kuchaguliwa. Vile vile, Mabadiliko ya Nane ya

Katiba ya Zanzibar yaliendelea kuimarisha uhuru na hadhi ya Mahakama, kwa kuanzisha Tume ya Utumishi wa Mahakama iliyosimamia masuala mbalimbali ya muhimili huu wa dola.

Aidha, Mabadiliko hayo yalianzisha nafasi ya Mkurugenzi wa Mashtaka ambaye amepewa jukumu la kusimamia mashauri yote ya jinai kwa upande wa Zanzibar. Kabla ya marekebisho haya, mashauri ya jinai yalikuwa chini ya Ofisi ya Mwanasheria Mkuu wa Serikali.

Mabadiliko haya yalimpa Mamlaka Rais kuteua Wajumbe wawili wa Baraza la Wawakilishi kutoka miongoni mwa vyama vya upinzani kwa kushauriana na Kiongozi wa upinzani katika Baraza la Wawakilishi.

3.3.5.9 Mabadiliko ya Tisa ya Mwaka 2002

Mabadiliko ya pili katika Mwaka 2002, yalimpa Mamlaka Rais kuteua Wajumbe wawili wa Baraza la Wawakilishi kutoka miongoni mwa vyama vya upinzani kwa kushauriana na vyama vya Siasa endapo hakuna Kiongozi wa Upinzani katika Baraza la Wawakilishi.

3.3.5.10 Mabadiliko ya Kumi ya Mwaka 2010

Mabadiliko ya Kumi ya Katiba ya Zanzibar ya Mwaka 1984 yalifanyika mwaka 2010. Mabadiliko hayo yalianzisha aina mpya ya Muundo wa Serikali ya Mapinduzi ya Zanzibar ambao unatambua Mfumo wa Serikali ya Umoja wa Kitaifa uliofikiwa baada ya maridhiano baina ya Chama cha Mapinduzi (CCM) na Chama cha Wananchi (CUF), na baadaye mfumo huo kuridhiwa na Wazanzibari kwa kura ya maoni (Referendum). Baadhi ya mabadiliko hayo ni kama ifuatavyo:

- (a) kuitambulisha Zanzibar kama nchi. Kabla ya marekebisho hayo Katiba ya Zanzibar ilikuwa inaitambua Zanzibar kama sehemu ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania;

- (b) Rais wa Zanzibar kuwa na mamlaka ya kuigawa Zanzibar katika wilaya na mikoa;
- (c) kuondoa mamlaka ya Mahakama ya Rufani ya Jamhuri ya Muungano kwa masuala na mashauri yahusuyo Haki za Binadamu katika Zanzibar;
- (d) kuongeza viti maalum vya wanawake katika Baraza la Wawakilishi kutoka asilimia thelathini hadi asilimia arobaini;
- (e) kuanzishwa kwa nafasi za madaraka za Makamu wawili wa Rais Zanzibar; na
- (f) kuwekwa zuio la kubadilisha baadhi ya ibara za Katiba, hasa sehemu inayohusu Haki za Binadamu na Zanzibar kama nchi na mipaka yake.

3.4 Historia ya Mchakato na Maendeleo ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano

Muungano wa Jamhuri ya Tanganyika na Jamhuri ya Watu wa Zanzibar kuunda Jamhuri ya Muungano wa Tanzania kisheria ulianzishwa na Hati ya Muungano Kati ya Jamhuri ya Tanganyika na Jamhuri ya Watu wa Zanzibar za Mwaka 1964 (*The Articles of Union between the Republic of Tanganyika and the People's Republic of Zanzibar*). Hati hizo zilitiwa saini tarehe 22 Aprili 1964 na Rais wa Jamhuri ya Tanganyika Mwalimu Julius Kambarage Nyerere na Rais wa Jamhuri ya Watu wa Zanzibar Sheikh Abeid Amani Karume. Hati hizo zilitamka siku ya Muungano wa Jamhuri hizo mbili kuunda Jamhuri moja tarehe 26 Aprili 1964. Hati wa kuunda nchi na Jamhuri mpya una hadhi ya mkataba wa kimataifa. Hivyo tarehe 30 Aprili 1964 Wizara ya Mambo ya Nchi za Nje ilimjulisha Katibu Mkuu wa Umoja wa Mataifa, Bwana U Thant, kuwa nchi za Tanganyika na Zanzibar zilikuwa zimeungana na kuunda nchi moja yenye mamlaka kamili iitwayo: “Jamhuri ya Muungano wa Tanganyika na Zanzibar.”

Hati ya Muungano ina Ibara 8 ambazo moja ya hizo ilieleza hatua za kisheria za kuchukuliwa baada ya Hati kutiwa saini. Ibara ya (viii) ya

Hati za Muungano ilielekeza Bunge la Tanganyika na Baraza la Mapinduzi kwa kuhusisha pia Baraza la Mawaziri kuridhia Hati za Muungano. Bunge la Tanganyika lilitunga sheria ya kuridhia Muungano iliyoitwa Sheria ya Muungano wa Tanganyika na Zanzibar, 1964 (*The Union of Tanganyika and Zanzibar Act, 1964.*) Ipo Sheria inayoitwa Sheria ya Muungano wa Zanzibar na Tanganyika, 1964 (*The Union of Zanzibar and Tanganyika Law, 1964*) iliyochapishwa katika Gazeti la Serikali ya Jamhuri ya Muungano likiwa ni Tangazo la Serikali Na. 243 la tarehe 1 Mei 1964. Hatua hiyo kwa upande wa baadhi ya watu wa Zanzibar imezua mjadala ukieleza kuwa Baraza la Mapinduzi halikutunga sheria ya kuridhia Hati ya Muungano kama ilivyotakiwa. Mjadala huo na ubishani huo umefikishwa katika Mahakama Kuu ya Zanzibar na watu waliofungua shauri juu ya suala hilo.

Hati ya Muungano ilimpa mamlaka Rais wa Jamhuri ya Muungano kutoa Amri (*Decrees*) ili kuweka mfumo wa Kikatiba na wa kisheria wa kuiongoza Jamhuri ya Muungano na vyombo vyake. Sheria za Muungano zilimtaka Rais wa Jamhuri ya Muungano akitoa Amri hizo baadaye aziwasilishe Bungeni kwa taarifa na zitahesabiwa kuwa zimepitishwa na Bunge. Katika kutekeleza hilo Rais wa Jamhuri ya Muungano, Mwalimu Julius Kambarage Nyerere akishauriana na kukubaliana na Makamu wa Rais wa Jamhuri ya Muungano na Rais wa Zanzibar, Sheikh Abeid Amani Karume alitoa Amri mbili tarehe 1 Mei, 1964 zilizoweka utaratibu wa Kikatiba wa Jamhuri ya Muungano na pia utaratibu wa kisheria wa kusimamia kipindi cha mpito. Amri hizo zilikuwa ni Amri ya Masharti ya Kipindi cha Mpito ya Mwaka 1964 (*The Transitional Provisions Decree, 1964*) na Amri ya Katiba ya Muda ya Mwaka 1964 (*The Interim Constitutional Decree, 1964*).

Amri ya Kipindi cha Mpito ya Mwaka 1964 ilitamka kuwa tangu siku ya Muungano kila kilichokuwa cha Tanganyika kiligeuka kuwa cha Jamhuri ya Muungano. Kwa hiyo watumishi wa Serikali ya Tanganyika wote wakawa ndio watumishi wa Serikali ya Jamhuri ya Muungano na

utumishi wao uliendelea kama ulivyokuwa awali. Kwa mujibu wa Amri hiyo Makamu wa Rais wa Tanganyika akawa mmoja wa Makamu wa Rais wa Jamhuri ya Muungano akiwa ndiye msaidizi mkuu wa Rais katika mambo ya utawala upande wa Tanganyika na Kiongozi wa Shughuli za Serikali Bungeni.

Hati ya Muungano na Sheria za Muungano zilizotungwa kuridhia Hati hiyo ilimpa Rais wa Muungano mamlaka ya kutoa Amri ya Katiba ya Muda ya Jamhuri ya Muungano. Kwa kutekeleza hayo kama ilivyoelezwa awali alitoa Amri ya Katiba ya Muda. Kwa kupitia Amri hiyo aliigeuza Katiba ya Jamhuri ya Tanganyika kuwa ndiyo Katiba ya Jamhuri ya Muungano baada ya kuifanyia marekebisho katika baadhi ya ibara ili ikidhi mabadiliko yaliyotokana na Muungano. Hapo ndipo ilipopatikana katiba ya kwanza ya Muungano iliyoitwa Katiba ya Muda ya Jamhuri ya Muungano wa Tanganyika na Zanzibar, 1964 (*The Interim Constitution of the United Republic of Tanganyika and Zanzibar, 1964*).

Mara baada ya hapo mchakato wa kutafuta jina jipya la Jamhuri ya Muungano ulianza kwa kuitishwa kwa shindano kwa watu wa ndani na nje ya nchi kupendekeza jina. Katika shindano hilo majina kadhaa yalipendekezwa kwa mfano “Tangbar”, “Tanzani” na “Tanzania”. Hatimaye jina la “Tanzania” ndilo lililochaguliwa na hivyo jina la nchi lilibadilishwa kupitia sheria iliyotungwa na Bunge iliyoitwa “*The United Republic (Declaration of Name) Act, 1964*” iliyotangaza jina jipya kuwa ni “Jamhuri ya Muungano wa Tanzania” yaani “*United Republic of Tanzania*”. Kwa mujibu wa Sheria hiyo jina hilo lilichukuliwa kuwa lilikuwa limeanza kutumika tarehe 29 October 1964. Mara baada ya jina jipya la Jamhuri ya Muungano ya Tanzania kupatikana na kuanza kutumika tarehe 18 Desemba 1964 Katibu Mkuu wa Umoja wa mataifa aliarifiwa rasmi juu ya jina hilo.

3.5 Katiba ya Muda ya Jamhuri ya Muungano, 1965

Hati ya Muungano na Sheria za Muungano zilielekeza kuwa katika kipindi cha mwaka mmoja Bunge Maalum la Kutunga Katiba ya

Jamhuri ya Muungano liitishwe ili kutunga Katiba Mpya. Sheria ilimtaka Rais wa Jamhuri ya Muungano akishauriana na kukubaliana na Makamu wa Rais aliye Rais wa Zanzibar kuitisha Bunge Maalum hilo ifikapo tarehe 25 Aprili 1965. Hata hivyo Rais wa Jamhuri ya Muungano kwa kupitia sheria iliyotungwa na Bunge itwayo *“The Constituent Assembly Act, 1965”* iliyopitishwa na Bunge tarehe 24 Machi 1965 na kuidhinishwa na Rais tarehe 25 Machi 1965 aliahirisha kuitishwa kwa Bunge Maalum kwa muda usiojulikana mpaka hapo itakapoamuliwa kuitishwa.

Pamoja na Bunge Maalum kuahirishwa Bunge la kawaida la Jamhuri ya Muungano liliitishwa kutunga katiba ya pili ya Jamhuri ya Muungano iliyoitwa *“Katiba ya Muda ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya Mwaka 1965”* yaani *“The Interim Constitution of the United Republic of Tanzania, 1965”*.

Baadhi ya marekebisho yaliyofanywa kwenye Katiba ya Tanganyika kabla ya kutumika kama Katiba ya Muungano ni yale yaliyomtaja Rais wa Zanzibar kuwa ni Makamu wa Kwanza wa Rais, akiwa ni msaidizi wa Rais kwa masuala yote ya kiutawala kwa upande wa Zanzibar, na Waziri Mkuu kuwa ni Makamu wa Pili wa Rais ambaye atamsaidia Rais kwa masuala yanayohusu upande wa Tanganyika na Kiongozi wa shughuli za Serikali ya Jamhuri ya Muungano Bungeni.

Katiba ya Muda ya mwaka 1965, na kwa mara ya kwanza katika historia ya Tanzania huru, ilifuta mfumo wa vyama vingi vya Siasa. Kwa upande wa Tanzania Bara kilibaki chama cha Tanganyika African National Union (TANU) na Zanzibar kilibaki Chama cha *Afro-Shirazi Party* (ASP) vilivyokuwa na azma ya kuungana na kuwa Chama kimoja. Azma hiyo ilitekelezwa tarehe 5 Februari, 1977 vyama hivyo vilipoungana na kuunda Chama Cha Mapinduzi (CCM).

Mfumo wa chama kimoja ulidumu kutoka mwaka 1965 hadi mwaka 1992. Katika kipindi kuanzia mwaka 1965 hadi mwaka 1977 TANU na ASP vilishika hatamu kwa kila upande wa Jamhuri ya Muungano.

Kuanzia mwaka 1977 hadi mwaka 1992 Chama Cha Mapinduzi kilipewa mamlaka makubwa ya kikatiba ya kuamua juu ya masuala yote ya nchi. Chama kikawa sehemu ya Dola na Uongozi wa Taifa. Katika kipindi hicho maamuzi yote makubwa ikiwa ni pamoja na mabadiliko ya Katiba yalifanywa na vikao vya Chama. Baada ya vikao vya Chama kuamua Serikali ilitakiwa kutekeleza na Bunge kutunga Sheria ya kutekeleza uamuzi huo. Hii lilijidhihirisha katika mchakato wa utungaji wa Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya mwaka 1977 na marekebisho yake.

3.6 Katiba ya Kudumu ya Jamhuri ya Muungano ya mwaka 1977

Bunge Maalum la kutunga Katiba ya Kudumu ya Jamhuri ya Muungano liliitishwa na Rais miaka kumi na mbili baadaye baada ya kuwa limeahirishwa. Hatua hiyo ya kutunga Katiba ya Kudumu ya Muungano ilitanguliwa na mabadiliko ya kisiasa yaliyoshuhudia kuunganishwa kwa vyama vya siasa vya TANU kwa upande wa Tanzania Bara na *Afro-Shiraz Party* (ASP) kwa upande wa Zanzibar na kuunda chama kipya cha siasa tarehe 5 Februari mwaka 1977 kilichoitwa Chama cha Mapinduzi (CCM). Wiki mbili baada ya CCM kuzaliwa kamati ya watu 20 ambayo ilikuwa imeandaa Katiba ya CCM ilipewa jukumu la kuandaa mapendekezo ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano. Kamati hiyo ilikuwa na wajumbe 10 kutoka Tanzania Bara na wajumbe 10 kutoka Zanzibar. Mwanasheria Mkuu wa Serikali wa Jamhuri ya Muungano alitangaza kuwa muswada wa Katiba mpya ungewasilishwa Aprili 1977.

Mapendekezo ya Katiba Mpya yaliyokuwa yameandaliwa na Kamati yalijadiliwa na Halmashauri Kuu ya CCM katika kikao chake cha siku moja tarehe 26 Machi 1977. Mapendekezo hayo yaliridhiwa rasmi na Baraza la Mawaziri katika kikao chake cha tarehe 30 Machi 1977 na Mwanasheria Mkuu wa Serikali akapewa jukumu la kuandaa Rasimu ya Katiba itakayowasilishwa kwenye Bunge Maalum la kutunga Katiba (*Constituent Assembly*). Ili kukidhi mahitaji ya kikatiba na kisheria yaliyomtaka Rais wa Jamhuri ya Muungano akishauriana na

kukubaliana na Rais wa Zanzibar alichukua hatua za kisheria za kuliitisha Bunge hilo maalum. Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, Mwalimu Julius K. Nyerere tarehe 25 Machi 1977 aliteua Tume ya Katiba ili kutekeleza matakwa ya kisheria yaliyomo katika Ibara ya (vii) ya Hati ya Muungano. Tume ya Katiba ilikuwa na wajumbe 20 wakiwemo 10 kutoka Tanzania Bara na 10 kutoka Zanzibar. Wajumbe wa Tume walikuwa ni wale wale wa Kamati ya Watu 20 walioandaa Katiba ya CCM. Rais wa Jamhuri ya Muungano kwa kupitia Tangazo la Serikali la tarehe 18 Aprili 1977 alichapisha “Mapendekezo ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano”.

Aidha, kupitia pia Tangazo la Serikali lililochapishwa tarehe 25 Machi 1977, Rais wa Jamhuri ya Muungano kwa kushauriana na kukubaliana na Rais wa Zanzibar aliwateua Wajumbe wa Bunge Maalum la Kutunga Katiba mpya. Wajumbe wa Bunge Maalum walikuwa ni Wabunge wale wale wa Bunge la Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.

Bunge Maalum la kutunga Katiba ya kudumu ya Jamhuri ya Muungano lilikutana Dar es Salaam tarehe 25 Aprili 1977 na kupitisha Katiba katika muda wa saa nne. Hapo ndipo Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya Mwaka 1977 ilipopatikana. Mambo ya msingi yaliyokuwa katika Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, 1977 ilikuwa ni pamoja na yafuatayo:

1. Kutamka ndani ya Katiba kuwa Chama Cha Mapinduzi (CCM) ndicho kitakuwa na mamlaka ya mwisho.
2. Kuweka katika Katiba kifungu juu ya haki ya kupiga kura ingawa haikuwa na sura juu ya Haki za Binadamu (*Bill of Rights*).
3. Kuunganisha nyadhifa za kiserikali na za Chama kwa mfano Wakuu wa Mikoa pia kuwa Makatibu wa Chama wa Mikoa.

Tangu mwaka 1977 Katiba hiyo imefanyiwa marekebisho mara kumi na nne (14).

3.6.1. Mabadiliko Mbalimbali ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya Mwaka 1977

Tangu mwaka 1977 ilipotungwa hadi mwaka 2013, Katiba ya Jamhuri ya Muungano ilikuwa imefanyiwa mabadiliko mara kumi na nne (14). Mengi kati ya mabadiliko haya yalifanyika kutokana na mahitaji ya wakati husika. Mabadiliko hayo ni pamoja na:

3.6.1.1. Mabadiliko ya Kwanza ya Mwaka 1979

Mabadiliko ya kwanza katika Katiba ya mwaka 1977 yalifanyika mwaka 1979 yakilenga hasa kuanzishwa kwa mahakama ya rufani ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania yenye mamlaka katika pande zote za Muungano. Hii ilichangiwa pia na kuvunjika kwa Jumuiya ya Afrika Mashariki mwaka 1977 hivyo mifumo yote ikiwemo ya kimahakama kurudi kwa dola husika. Baadhi ya mabadiliko hayo ni:

- (a) mashauri yanayohusu pingamizi za uchaguzi wa wabunge kwa kuweka utaratibu wa mashauri kusikilizwa kwanza na Mahakama Kuu ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania;
- (b) kuongeza idadi ya Majaji wa Mahakama kuu hadi kufikia Majaji 15 akiwemo Jaji Kiongozi;
- (c) muda wa Majaji wa Mahakama Kuu hadi kustaafu;
- (d) mabadiliko kuhusu Wajumbe wa Tume ya Utumishi ya Mahakama;
- (e) kuanzishwa kwa Mahakama ya Rufani ya Tanzania, ambayo hata hivyo haikuwa ni suala la Muungano. Mabadiliko hayo yalihusu pia utezi na muda wa kuwa madarakani wa Majaji; na
- (f) mambo yote yanayohusika na sarafu na fedha kwa ajili ya malipo yoyote halali (pamoja na noti); mabenki (pamoja na mabenki ya kuweka akiba) na shughuli zote za mabenki; fedha za kigeni na usimamizi juu ya mambo yanayohusika na fedha za kigeni.

3.6.1.2 Mabadiliko ya Pili ya Mwaka 1980

Mabadiliko ya Pili yalikusudia kuweka masharti mapya yaliyotokana na kutungwa kwa Katiba mpya ya Zanzibar ya mwaka 1979.

3.6.1.3 Mabadiliko ya Tatu ya Mwaka 1980

Mabadiliko ya Tatu yalilenga kubadilisha idadi ya Wabunge wanaowakilisha wilaya za uchaguzi ili idadi ya Wabunge hao iendane na idadi ya wilaya mpya za uchaguzi.

3.6.1.4 Mabadiliko ya Nne ya Mwaka 1982

Mabadiliko ya nne ni ya mwaka 1982 yaliyokusudia kuboresha taratibu za kuteua wakuu wa Mikoa na Wilaya.

3.6.1.5 Mabadiliko ya Tano ya Mwaka 1984

Mabadiliko ya mwaka 1984 yalikuwa Mabadiliko ya Tano tangu kutungwa kwa Katiba ya mwaka 1977. Mabadiliko ya Katiba ya mwaka 1984 yalikuwa ni makubwa na kiuhalisia karibu Katiba yote kama ilivyoandikwa mwaka 1977 ilirekebisha ikiwa ni pamoja na utangulizi kuandikwa upya. Maudhui yalibadilika sana ukilinganisha na yale ya mwaka 1977. Mabadiliko hayo ndiyo yaliyoingiza katika Katiba:

1. Masuala ya Haki za Binadamu (*Bill of Rights*) .
2. Misingi na Malengo muhimu ya Serikali (*Directive Principles of State Policy*).
3. Kuitangaza Jamhuri ya Muungano kuwa ni Nchi moja.
4. Kuweko ukomo wa Rais kuchaguliwa kuwa vipindi viwili.
5. Kuanzisha nafasi ya Waziri Mkuu Kikatiba ambaye atatekeleza baadhi ya majukumu ambayo hapo kabla yalikuwa yanatekelezwa na Rais.
6. Kuweka utaratibu wa uwajibikaji wa Waziri Mkuu na Baraza la Mawaziri.

7. Kuingiza Madaraka ya Umma kwa maana ya kutambua kuwepo kwa vyombo vya Serikali za Mitaa kila Mkoa, Wilaya, Mji na Vijiji katika Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.

8. Kuanzishwa kwa Akaunti ya Fedha ya Pamoja na Tume ya pamoja na Fedha.

Aidha, Mabadiliko hayo yalilenga kutekeleza maelekezo ya Mwongozo wa CCM wa Mwaka 1981 kuhusu Siasa ya Tanzania ya Ujamaa na Kujitegemea na utekelezaji wa siasa hiyo kwa nia ya kujenga nchi yenye kufuata misingi ya demokrasia ya Ujamaa na Kujitegemea.

Mabadiliko hayo pia, yalifanyika katika kipindi ambacho Baba wa Taifa na Rais wa kwanza wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, Mwalimu Julius K. Nyerere alikuwa ametangaza uamuzi wake wa kung'atuka katika madaraka ya Urais na hivyo kutogombea tena Urais.

Mabadiliko hayo yalitanguliwa na wananchi kutoa maoni yao kwa muda wa miezi tisa juu ya mapendekezo ya mabadiliko ya Katiba yaliyokuwa yameandaliwa na Halmashauri Kuu ya CCM.

3.6.1.6 Mabadiliko ya Sita ya Mwaka 1990

Mabadiliko ya Sita yalilenga kuanzisha mfumo mpya wa Uchaguzi na Tume ya Taifa ya Uchaguzi (NEC). Kabla ya Tume ya Taifa ya Uchaguzi kuanzishwa na mabadiliko haya, masuala ya uchaguzi yalikuwa chini ya uangalizi wa Chama (CCM). Aidha, yaliweka mfumo mpya wa Tume ya Uchaguzi na utaratibu wa kushughulikiwa malalamiko ya uchaguzi.

3.6.1.7 Mabadiliko ya Saba ya Mwaka 1990

Ndani ya mwaka huu wa 1990 kulikuwa na mabadiliko mengine tena yakilenga kuweka utaratibu wa kuwa na mgombea mmoja wa urais upande wa Zanzibar, yaani Chama

kilipaswa kuteua mtu mmoja kuwa mgombea wa nafasi ya urais wa Zanzibar. Wananchi walitakiwa kumpigia kura ya “ndiyo” kumkubali na “hapana” kumkataa.

3.6.1.8 Mabadiliko ya Nane ya Mwaka 1992

Mabadiliko haya ndiyo yaliyobadilisha mfumo wa siasa Tanzania kutoka mfumo wa Chama Kimoja na kuwa na mfumo wa Vyama Vingi. Mabadiliko hayo yalitokana na mapendekezo ya Tume ya Rais ya Mfumo wa Chama Kimoja au Vyama Vingi vya Siasa Tanzania iliyoundwa mwaka 1991, maarufu kama “Tume ya Nyalali” kwa kufuta Tamko la Chama kushika hatamu. Mabadiliko haya yalibadilisha muundo wa Bunge la Muungano kwa kuanzisha utaratibu wa viti maalum vya wanawake kufikia asilimia 15 na viti vitano toka Baraza la Wawakilishi. Usajili wa vyama vya siasa na uteuzi wa wagombea kupitia vyama vya siasa ulianzishwa na Mabadiliko haya. Aidha, Katiba iliweka masharti ya vyama vya siasa na kutangaza kuwa uandikishaji wa vyama vya siasa ni suala la Muungano. Pia, majukumu ya Tume ya uchaguzi yaliongezwa.

3.6.1.9 Mabadiliko ya Tisa ya Mwaka 1992

Miezi sita baada ya Mabadiliko ya Nane, yalifanyika mabadiliko mengine ya Tisa. Mabadiliko haya yalilenga kurekebisha utaratibu wa uchaguzi wa Rais wa Muungano na kutamka kuwa, Waziri Mkuu anaweza kuondolewa madarakani kwa kura ya Bunge ya kutokuwa na imani naye na pia kuweka utaratibu wa namna ya kumwondoa kwa kura hiyo.

3.6.1.10 Mabadiliko ya Kumi ya Mwaka 1993

Tume ya Taifa ya Uchaguzi ilipewa mamlaka kikatiba kusimamia chaguzi za madiwani na hivyo, chaguzi hizo kufanyika pamoja na uchaguzi mkuu wa Rais na Wabunge.

3.6.1.11 Mabadiliko ya Kumi na Moja ya Mwaka 1994

Mabadiliko haya yaliweka utaratibu wa kuwa na mgombea mwenza kwa nafasi ya Urais ambaye anakuwa Makamu wa Rais mara baada ya kushinda uchaguzi mkuu. Kwa mantiki hii, mabadiliko haya yaliondoa utaratibu wa Rais wa Zanzibar kuwa Makamu wa Rais wa Jamhuri ya Muungano.

3.6.1.12 Mabadiliko ya Kumi na Mbili ya Mwaka 1995

Katika Mabadiliko ya Kumi na Mbili, yalifanyika mabadiliko ya kiapo cha Rais, Makamu wake, Waziri Mkuu na Rais wa Zanzibar cha kuulinda Muungano. Mabadiliko haya yalikuwa ni pamoja na kuainisha wajibu wa Viongozi wa Muungano na wale wa Serikali ya Mapinduzi ya Zanzibar.

3.6.1.13 Mabadiliko ya Kumi na Tatu ya Mwaka 2000

Katika Mabadiliko ya Kumi na Tatu ulianzishwa mfumo wa kumpata mshindi katika Uchaguzi wa Urais kwa kupata kura nyingi zaidi ya wapinzani wake. Kabla ya mabadiliko haya, Rais alipatikana kwa kupata zaidi ya asilimia hamsini ya kura zote. Aidha, Rais alipewa mamlaka kikatiba kuteua watu kumi kuwa Wabunge wa Bunge la Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Mabadiliko haya pia yaliongeza idadi ya viti maalum vya wanawake Bungeni kufika asilimia ishirini. Aidha, Katiba kwa mara ya kwanza ilitamka Mahakama kuwa mhimili wenye mamlaka ya mwisho katika utoaji haki na kuimarisha misingi ya utoaji haki. Pia, ilianzisha Tume ya Haki za Binadamu na utawala bora.

3.6.1.14 Mabadiliko ya Kumi na Nne ya mwaka 2005

Mabadiliko ya Kumi na Nne ambayo ndiyo ya mwisho yalifanyika mwaka 2005. Katika Mabadiliko haya, viti maalumu vya wanawake Bungeni viliongezwa tena kufikia asilimia thelathini. Uhuru wa kuabudu, uhuru wa kushiriki na watu wengine, uhuru wa maoni na kujieleza vilivekwa bayana na kuondoa vizuizi vilivyokuwepo kwenye Katiba

ambavyo ni kinyume na misingi ya kidemokrasia. Kadhalika, utaratibu wa kuteua Wabunge wa Viti Maalumu kwa uwiano wa ushindi wa kila chama majimboni ulianzishwa.

Mabadiliko hayo yalikuwa ni pamoja na kuitangaza kikatiba kuwa Tanzania ni Nchi isiyokuwa na dini yoyote. Pia, iliondoa vifungu vyote katika sura ya Haki za Binadamu vilivyominyaka haki hizo (*Clawback Clauses*).

3.7 Tathmini ya Mabadiliko ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano na Katiba ya Zanzibar- (1965-2010)

Kutokana na mapitio ya historia ya maendeleo ya Katiba tangu Tanganyika ilipopata uhuru wake, tarehe 9 mwezi wa Disemba 1961 na Zanzibar ilipopata uhuru wake, tarehe 10 mwezi wa Disemba 1963 na hatimaye Mapinduzi ya Zanzibar ya tarehe 12 mwezi wa Januari, 1964 ni dhahiri kuwa kumetokea matukio mengi ya msingi ambayo yamechangia kwa kiasi kikubwa kukua kwa historia ya maendeleo ya Katiba zote mbili. Baadhi ya matukio hayo ni pamoja na:

- (a) mabadiliko ya sura ya nchi pamoja na muundo wa madaraka makuu ya nchi yaliyotokana na Muungano wa Tanganyika na Zanzibar;
- (b) uamuzi wa kubadilisha mfumo wa siasa kutoka kwenye mfumo wa vyama vingi vya siasa na kwenda kwenye mfumo wa chama kimoja mwaka 1965;
- (c) kuundwa kwa Jumuiya ya Afrika Mashariki mwaka 1967;
- (d) kutangazwa kwa Azimio la Arusha la mwaka 1967;
- (e) kuunganishwa kwa vyama vya siasa vya *Tanganyika African National Union* (TANU) na *Afro-Shirazi Party* (ASP) mwaka 1977;
- (f) kuvunjika kwa Jumuiya ya Afrika Mashariki mwaka 1977;
- (g) kuandikwa kwa Katiba ya Zanzibar mwaka 1979;
- (h) kuandikwa upya kwa Katiba ya Zanzibar mwaka 1984;
- (i) kurejesha mfumo wa vyama vingi vya siasa mwaka 1992;

- (j) kuundwa upya kwa Jumuiya ya Afrika Mashariki mwaka 1999;
- (k) Muafaka baina ya Chama cha Mapinduzi (CCM) na Chama cha Wananchi (CUF) Zanzibar mwaka 2001; na
- (l) kuundwa kwa Serikali ya Umoja wa Kitaifa Zanzibar mwaka 2010.

Matukio haya yamekuwa na uhusiano wa moja kwa moja na maendeleo ya Katiba zote mbili. Hii inaashiria kwamba, dhana ya Katiba katika Jamhuri ya Muungano wa Tanzania imekuwa ikiingana na mahitaji ya mazingira ya Tanzania na kwa wakati husika. Kukua kwa dhana ya Katiba hakupekikiki, na mabadiliko katika Katiba ni jambo ambalo haliwezi kuepukwa. Katiba zote mbili zimemudu changamoto za mabadiliko yote yaliyotokea kwa kuwa zina utaratibu madhubuti wa kidemokrasia ambao, kadri iwezekanavyo, umekuwa ukiwahusisha wananchi katika kuamua mambo yao wenyewe kwa uwazi. Utaratibu huo umejengeka ndani ya Katiba zenyewe.

Kwa upande wa Katiba ya Jamhuri ya Muungano ya Mwaka 1977, hususan Ibara ya 98, inaainisha utaratibu wa kufanya mabadiliko ya Katiba. Ibara hiyo imelipatia Bunge mamlaka ya kufanya mabadiliko katika Katiba kwa kutunga sheria kwa ajili hiyo kwa kuzingatia masharti yaliyoainishwa ndani ya Katiba yenyewe.

Kwa upande wa Katiba ya Zanzibar ya Mwaka 1984, Ibara ya 80 ya Katiba hiyo inalipa mamlaka Baraza la Wawakilishi kufanya mabadiliko ya Ibara yoyote ndani ya Katiba ya Zanzibar, kupitia Muswada wa Sheria ambao ili upitishwe ni lazima uungwe mkono kwa Mara ya Kwanza na Mara ya Pili kwa kura zisizopungua theluthi mbili ya kura za Wajumbe wa Baraza la Wawakilishi, isipokuwa kwa masuala yaliyoainishwa katika Ibara ya 80A ambapo mabadiliko yatakayopendekezwa yakubaliwe na wananchi wa Zanzibar kupitia kura ya maoni.

Kwa kuzingatia mabadiliko yaliyofanyika kwenye Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya Mwaka 1977 na Katiba ya Zanzibar ya Mwaka

1984 tangu zilipotungwa mpaka mwaka 2013, ni wazi kwamba Katiba hizo zina sura tofauti kwa kiasi kikubwa ikilinganishwa na Matoleo ya Mwanzo ya Katiba hizo. Mabadailiko makubwa na ya msingi yaliyofanywa katika Katiba hizi mbili yalihitaji kuangaliwa kwa kina na kuhuishwa ili masharti ya Katiba hizi mbili yasikinzane.

SURA YA NNE

4.0 MAANDALIZI YA KAZI ZA TUME

Tume iliandaa mpango kazi uliohakikisha utekelezaji wa majukumu yake kwa kufuata maelekezo ya Sheria ya Mabadiliko ya Katiba Sura ya 83 ya mwaka 2012.

Kwa mujibu wa Sheria hiyo, Tume ni Taasisi iliyoanzishwa ili kufikia malengo na matarajio ya wananchi ya kupata Katiba Mpya. Hivyo, Tume ililazimika kuandaa mipango na mikakati mbalimbali ili kuyafikia malengo hayo.

Tume ilitayarisha Dira, Dhamira, Maadili ya Msingi na Kaulimbiu kama ifuatavyo:

Dira:	<i>Kufanikisha Kupatikana kwa Katiba Mpya</i>
Dhamira:	<i>Kuratibu, Kukusanya na Kutathmini Maoni ya Wananchi ili Kupata Katiba Mpya</i>
Maadili ya Msingi:	<i>Uwajibikaji</i> <ul style="list-style-type: none">• <i>Uadilifu</i>• <i>Usawa</i>• <i>Uwazi na</i>• <i>Uhuru katika kufanya kazi</i>
Kaulimbiu:	<i>Toa Maoni, Tupate Katiba Mpya</i>

4.1 Mpango Kazi wa Tume

Mpango Kazi wa Tume uliainisha maeneo muhimu yakiwemo yafuatayo:

4.1.1 Kujenga uwezo kwa Wajumbe wa Tume

Kwa kutambua kuwa Wajumbe wa Tume ya Mabadiliko ya Katiba wametoka katika taaluma, ujuzi, uzoefu na mazingira tofauti ilikuwa ni muhimu kuwajengea uwezo wa kuwawezesha kufanya

kazi kwa uelewa ulio sawa. Katika kutekeleza hili mambo yafuatayo yalifanyika:

4.1.2 Elimu Kuhusu Kazi na Majukumu ya Tume

Wajumbe wa Tume walipitishwa na kufafanuliwa kwa kina Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, Sura ya 83. Aidha, Wajumbe kwa pamoja walijadili Hadidu za Rejea kwa lengo la kuelewa majukumu yao. Pia walipata ufafanuzi juu ya Muundo wa Sekretarieti ya Tume, maadili na taratibu za utendaji kazi Serikalini.

4.1.3 Mikutano na Wataalamu kutoka nje na ndani ya nchi

Tume iliwaalika wataalamu mbalimbali kutoka ndani na nje ya nchi ili kutoa elimu na kubadilishana uzoefu wa mchakato wa uundwaji wa Katiba na masuala ya Katiba kwa ujumla. Uzoefu uliopatikana kutokana na wataalamu hao, uliwasaidia Wajumbe wa Tume kutekeleza majukumu yao kwa ufanisi na umahiri.

Orodha ya wataalamu wa ndani na nje ni ***Kiambatisho Na. 9:***

4.2 Maandalizi ya Programu ya Elimu kwa Umma

Kazi ya msingi ya Tume ilikuwa ni kuratibu na kukusanya maoni ya wananchi kwa madhumuni ya kupata Katiba Mpya. Aidha, Tume ilipewa jukumu la kuelimisha Wananchi juu ya umuhimu wa ushiriki wao katika kupatikana Katiba Mpya. Katika kufanikisha kazi hii, Tume iliandaa na kuendesha programu za elimu kwa umma kwa njia mbalimbali. Programu hizo ni:

4.2.1 Uandaaji, Uchapishaji na Usambazaji wa Machapisho

Tume iliandaa, ilichapisha na kusambaza machapisho mbalimbali kwa lengo la kuelimisha jamii kuhusu mchakato wa upatikanaji wa Katiba Mpya. Machapisho hayo yalisambazwa ndani ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania kuanzia ngazi ya Taifa, Mkoa, Wilaya, Kata, Shehia hadi ngazi ya Kijiji na Mtaa; na baadhi ya

Ofisi za Balozi za Tanzania nje ya nchi. Aidha, machapisho haya yaliwekwa kwenye Tovuti ya Tume.

Machapisho yaliyoandaliwa na Tume yanajumuisha yafuatayo:

- (a) Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na Sheria ya Mabadiliko ya Katiba katika lugha nyepesi;
- (b) Hadidu za Rejea;
- (c) Maswali Yanayoulizwa Mara kwa Mara;
- (d) Kazi za Tume ya Mabadiliko ya Katiba;
- (e) Mwongozo kuhusu Muundo, Utaratibu wa Kuwapata Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya (Mamlaka za Serikali za Mitaa) na Uendeshaji wake; na
- (f) Mwongozo kuhusu Mabaraza ya Katiba ya Asasi, Taasisi na Makundi ya Watu wenye Malengo Yanayofanana.

Nakala za Machapisho ni ***Viambatisho Na. 10A, 10B, 10C, 10D, 10E, 10F.***

4.2.2 Vipindi vya Elimu kwa Umma katika Vyombo vya Habari

Mojawapo ya njia iliyotumiwa kuelimisha jamii kuhusu mchakato wa upatikanaji wa Katiba Mpya ilikuwa ni kutumia vyombo mbalimbali vya habari. Vyombo hivyo ni pamoja na Redio za Kitaifa na Kijamii, Vituo vya Televisheni vya Serikali na Binafsi, Magazeti ya Serikali na Binafsi, Tovuti ya Tume na Tovuti nyingine za baadhi ya Taasisi za Serikali.

4.2.3 Nyaraka za kuelimisha Umma

Wakati wa kuendesha mikutano ya kukusanya maoni ya wananchi, Tume iliandaa na kutumia nyaraka mbalimbali kwa ajili ya kutoa elimu kuhusu mchakato wa upatikanaji Katiba Mpya. Nyaraka hizo zilitumika wakati wa mikutano ya wazi ya kukusanya maoni ya wananchi na mikutano ya Mabaraza ya Katiba ya Wilaya.

Nakala za nyaraka ni **Viambatisho Na 11 na 12.**

4.2.4 Ziara na Mikutano na Viongozi wa Serikali

Kabla ya kuanza kazi ya kukusanya maoni ya wananchi, Tume ilitembelewa na Viongozi Wakuu wa Serikali wafuatao:

- (a) Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania;
- (b) Waziri Mkuu wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania; na
- (c) Makamu wa Kwanza wa Rais wa Zanzibar.

Kwa kuwa kazi ya kukusanya maoni ya wananchi ilitagemewa kufanyika katika maeneo wanapoishi wananchi, Tume iliona umuhimu wa kukutana na Wakuu wa Mikoa, Wilaya na Wakurugenzi wa Mamlaka za Serikali za Mitaa ili kuwaelimisha kuhusu majukumu ya Tume, mpango kazi wa Tume na jinsi watakavyohusika kuwaandaa wananchi katika maeneo yao. Tume ilikutana na Wakuu wa Mikoa, Wilaya na Makatibu Tawala wa Mkoa wa Tanzania Bara Mwezi Mei, 2012 katika ukumbi wa St. Gaspar Mjini Dodoma.

Aidha, tarehe 21 Juni, 2012 Tume ilikutana na Wakuu wa Mikoa, Wilaya, Maafisa Tawala wa Mikoa, Mkurugenzi na Makatibu wa Mamlaka za Serikali za Mitaa wa Zanzibar katika ukumbi wa zamani wa Baraza la Wawakilishi Zanzibar. Tume ilitumia fursa hiyo pia kusambaza machapisho mbalimbali kwenda kwenye Mikoa na Wilaya ili yawafikie wananchi. Pia Tume ilikutana na kujadiliana na Wakuu wa Vyombo vya Ulinzi na Usalama ili kuona namna bora ya kutekeleza majukumu ya Tume kwa ufanisi.

4.3 Utaratibu na Mfumo wa Ukusanyaji wa Maoni

Wakati wa mchakato wa kuratibu na kukusanya maoni ya wananchi, changamoto kubwa iliyoikabili Tume ilikuwa ni jinsi ya kukusanya, kusafirisha, kuhifadhi na kuchambua maoni hayo yatakayokusanywa kutoka sehemu mbalimbali za nchi hasa ikizingatiwa:

- (a) ukubwa wa nchi;

- (b) upatikanaji wa mitandao ya Mifumo ya Mawasiliano ya Habari katika maeneo mbalimbali (*coverage*);
- (c) uwezo wa mitandao hiyo katika kusafirisha taarifa;
- (d) aina, wingi, ubora na usalama wa taarifa zitakazosafirishwa;
- (e) utunzaji wa taarifa zitakazokusanywa;
- (f) ubadilishaji wa Taarifa kutoka mfumo wa sauti kwenda kwenye maandishi (*transcription*); na
- (g) muda ambao Tume imepewa kukamilisha kazi zake.

Hivyo, Tume ilibuni utaratibu na mfumo bora wa ukusanyaji, usafirishaji, uhifadhi na uchambuzi wa maoni kutoka kwa wananchi. Kazi hiyo ilifanywa na Wataalamu wa Tume kwa uweledi mkubwa.

4.3.1 Ukusanyaji wa Taarifa

Tume ilikusanya maoni ya wananchi kwa njia kuu tatu: sauti; sauti na picha na maandishi. Tume ilitumia vifaa vya kunasia sauti (*Digital Voice Recorders*) vyenye ubora wa hali ya juu wa kunasa sauti ambavyo vilipatikana hapa nchini. Aidha Tume ilitumia kamera za video kwa ajili ya kupata picha na sauti za watoa maoni. Tume ilibuni na kuandaa Fomu maalum ya kutoa maoni kwa njia ya maandishi.

Fomu ya kuwasilisha maoni kwa njia ya maandishi ni
Kiambatisho Na. 13

4.3.2 Usafirishaji wa Maoni

Tume iliandaa utaratibu wa kuhifadhi na kusafirisha maoni ya Wananchi kwa kutumia vifaa maalum yaani “*storage devices*” au “*external hard disks*”. Vifaa hivyo viliwezesha Tume kuhifadhi na kusafirisha kwa urahisi maoni ya wananchi kutoka katika vituo vya mikutano hadi Makao Makuu ya Tume – Dar es Salaam. Utaratibu huo ulibuniwa ili kuhakikisha usalama wa taarifa zilizokusanywa na kusafirishwa.

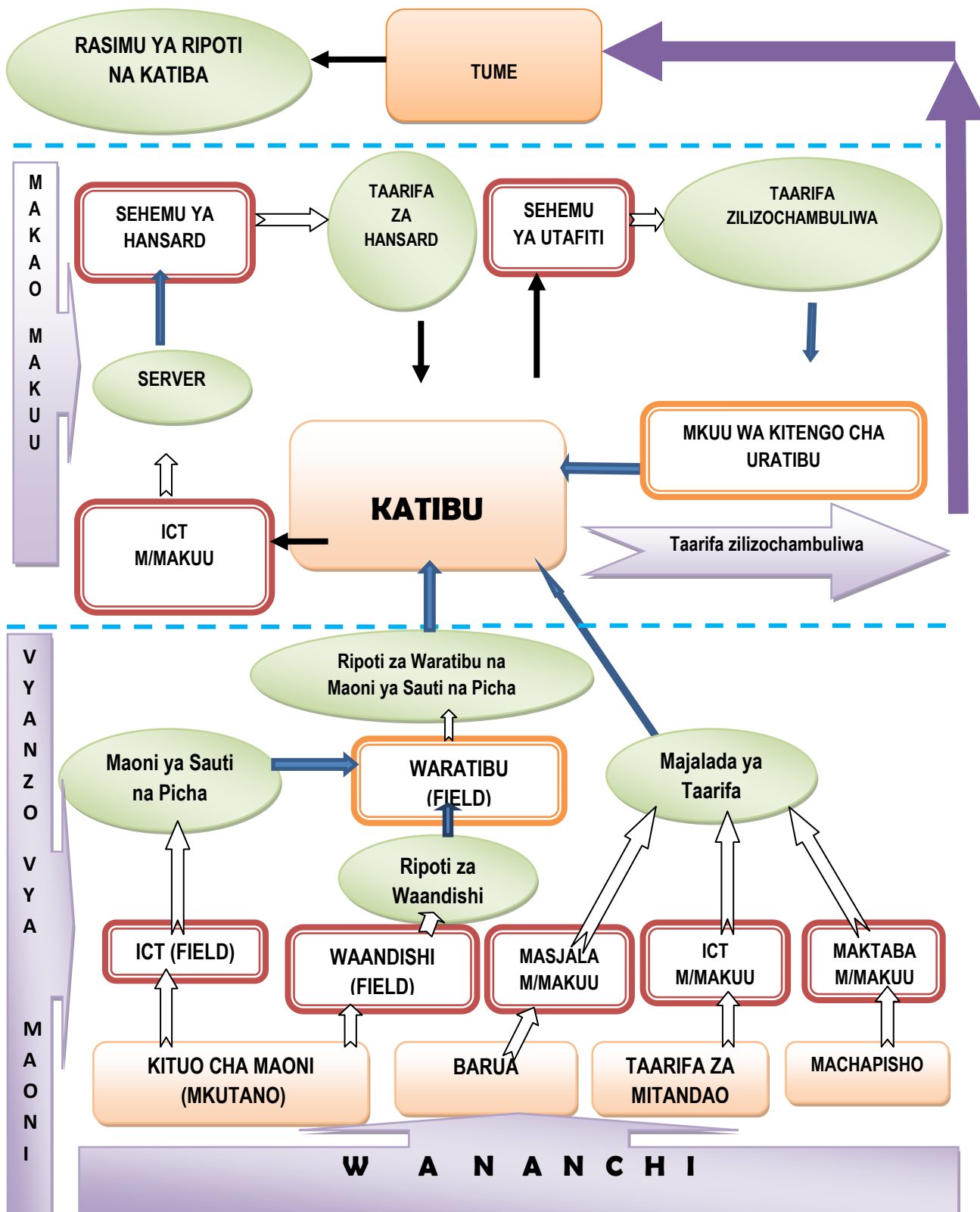
4.3.3 Ubadilishaji wa Taarifa kutoka Mfumo wa Sauti kwenda Mfumo wa Maandishi (*Transcription*)

Utaratibu wa kubadilisha maoni ya wananchi na taarifa zilizopokelewa kutoka mfumo ya sauti, sauti na picha kwenda mfumo wa maandishi uliandaliwa ili kurahisha kazi ya uchambuzi.

Utaratibu huu uliwezesha Tume kufanya kazi yake kwa wepesi na kwa umakini. Kila mwandishi wa “*Hansard*” aliweza kuona picha ya kila mtoa maoni pamoja na kusikia sauti yake, hali ambayo ilirahisisha kubadilisha sauti kuwa maandishi kulingana na mzungumzaji. Kazi ya ubadilishaji wa sauti kuwa maandishi ilipokamilika taarifa hizo ziliingizwa katika “server” kwa ajili ya uchambuzi.

Mfumo mzima wa kazi ya uratibu wa maoni unaonekana katika mchoro uliopo hapo chini.

MFUMO WA KAZI YA URATIBU WA MAONI

4.4 Ratiba za Ukusanyaji wa Maoni ya Wananchi

Kutokana na ukubwa wa nchi Tume iliandaa ratiba ya kukusanya maoni ya wananchi kwa kuzingatia mgawanyo wa kijiografia ili kuweza kuwafikia wananchi wengi. Tume katika kupanga ratiba ilitumia ramani za kiutawala za Mikoa na Wilaya, mfumo wa barabara za Wilaya na mgawanyo wa Kata na Shehia katika Wilaya husika. Aidha, Mamlaka za Mikoa, Wilaya na Mamlaka za Serikali za Mitaa nchi nzima zilihusishwa katika utayarishaji wa ratiba hizo katika maeneo husika.

Ratiba ya kukusanya maoni ya wananchi iligawanywa katika Awamu Nne za vipindi vya mwezi mmoja mmoja kwa kila awamu. Kazi hii ilifanyika kuanzia mwezi Julai 2012 hadi Desemba 2012.

Ratiba ya kukusanya maoni ya Wananchi ni ***Kiambatisho Na. 14.***

4.5 Uzinduzi Rasmi wa Kazi za Tume

Uzinduzi rasmi wa kazi za Tume ulifanyika tarehe 19 Juni, 2012 katika Ukumbi wa Karimjee Dar es Salaam na tarehe 20, Juni 2012 katika Ukumbi wa Salama Hoteli ya Bwawani, Zanzibar.

Katika uzinduzi huo uliohudhuriwa na wahariri wa vyombo mbalimbali vya Habari, Tume ilieleza jinsi itakavyotekeleza majukumu yake. Aidha, Tume ilitumia nafasi hiyo kugawa machapisho mbalimbali kwa Wahariri wa Vyombo vya habari na wananchi wengine waliohudhuria.

Maelezo ya Mwenyekiti wa Tume wakati wa uzinduzi rasmi wa kazi ya kukusanya maoni ya wananchi ni ***Kiambatisho Na. 15.***

SURA YA TANO

5.0 UKUSANYAJI, UCHAMBUZI NA TATHMINI YA MAONI YA WANANCHI

Tume ilibuni na kutumia njia mbalimbali ili kufanikisha kazi ya kukusanya, kuchambua na kutathmini maoni ya wananchi. Katika zoezi la kukusanya maoni, Tume ilijigawa katika makundi mbalimbali na kwa awamu nne tofauti. Awamu ya kwanza ilikuwa na makundi saba na yalikusanya maoni katika mikoa minane kuanzia tarehe 2 Julai, 2012 hadi 30 Julai, 2012. Mikoa hiyo ni Dodoma, Kagera, Kusini Pemba, Kusini Unguja, Manyara, Pwani, Shinyanga na Tanga. Awamu ya pili kulikuwa pia na makundi saba ambayo yalikusanya maoni katika mikoa saba ya Katavi, Kigoma, Lindi, Mbeya, Morogoro, Mwanza na Ruvuma kuanzia tarehe 27 Agosti, 2012 hadi 28 Septemba, 2012.

Awamu ya tatu ya kukusanya maoni, ilikuwa na makundi tisa ambayo yalifanya kazi katika mikoa tisa kuanzia tarehe 8 Oktoba, 2012 hadi 6 Novemba, 2012. Katika awamu hii Tume ilikusanya maoni katika mikoa ya Iringa, Kaskazini Pemba, Kaskazini Unguja, Kilimanjaro, Mtwara, Njombe, Rukwa, Singida na Tabora. Awamu ya nne ambayo ilikuwa ya mwisho ilihusisha makundi saba yaliyokusanya maoni katika mikoa sita kuanzia tarehe 19 Novemba, 2012 hadi 19 Desemba, 2012. Mikoa hiyo ni Arusha, Dar es Salaam, Geita, Mara, Mjini Magharibi na Simiyu. Aidha, kutokana na changamoto za mkoa wa Dar es Salaam, na hasa idadi kubwa ya wakazi wake, Tume iliugawa Mkoa huo katika sehemu mbili ili kurahisisha ukusanyaji wa maoni ya wananchi.

5.1 Njia za Ukusanyaji wa Maoni

Tume ilitumia njia zifuatazo katika kukusanya maoni ya wananchi:

5.1.1 Mikutano ya Hadhara

Mikutano ya hadhara iliitishwa na Tume kwenye ngazi ya Kata kwa Tanzania Bara na ngazi ya Shehia kwa Zanzibar. Katika mikutano hiyo, wananchi mmoja mmoja walipata fursa ya kutoa maoni yake kwa njia ya kuzungumza moja kwa moja. Aidha, wananchi waliopata nafasi ya kuzungumza na kuhitaji muda zaidi wa kutoa maoni yao, au wale ambao hawakupata nafasi ama hawakupenda kutoa maoni kwa njia ya kuongea moja kwa moja, walipewa fomu maalum ya Tume ili waandike maoni yao.

Mikutano hiyo ilihudhuriwa na watu wa makundi mbali mbali katika jamii, wakiwemo wanaume, wanawake, wazee, vijana, watoto, watu wenye ulemavu, wakulima, wafanyakazi, wafugaji, wavuvi, wafanyabiashara, warina asali, viongozi wa dini, viongozi wa kimila na watu mashuhuri wa rika tofauti kutoka maeneo ya Kata au Shehia husika; na wanaotokana na Kata au Shehia za karibu yao.

Viongozi wa Mikoa, Wilaya, Mamlaka za Serikali za Mitaa, Watendaji wa Kata, Vijiji, Mitaa na Masheha walitumia njia mbalimbali, kulingana na mazingira ya maeneo husika, kuwahamasisha wananchi kuhudhuria mikutano hiyo.

Mikutano hiyo iliendeshwa na kusimamiwa na Tume bila kuingiliwa na vyombo vya dola; na wananchi walitoa maoni yao kwa uhuru, uwazi na bila hofu yoyote.

Tume ilifanya mikutano **1,763** nchi nzima. Jumla ya wananchi **1,365,337** wakiwemo wanawake **531,480** na wanaume **833,857** walihudhuria mikutano hiyo. Waliopata fursa ya kutoa maoni kwa kuongea walikuwa **64,737** ambapo wanawake ni **14,671** na wanaume ni **50,066**. Waliotoa maoni kwa kuandika walikuwa **253,486** kati yao wanawake ni **75,633** na wanaume ni **177,853**. Walioongea na kuandika walikuwa **4,778** ambapo wanaume ni **4,083** na wanawake ni **695**.

Takwimu za mahudhurio ya wananchi katika mikutano ya kutoa maoni ni **Kiambatisho Na. 16**

5.1.2 Mikutano ya Makundi Maalum

Baada ya kukamilisha kazi ya kukusanya maoni ya wananchi kwenye mikutano ya hadhara katika Kata na Shehia, Tume iliyaalika rasmi makundi maalum ili kutoa na kuwasilisha maoni na mapendekezo yao kuhusu Katiba Mpya. Makundi hayo ni Vyama vya Siasa (21), Jumuiya za Kidini (22), Asasi na Taasisi za Kiraia (72) na Taasisi za Kiserikali (71). Jumla ya makundi maalum 184 yalipata fursa ya kutoa maoni yao mbele ya Tume.

Mfano wa barua ya kuwaomba wajiandae kutoa maoni mbele ya Tume na mfano wa barua za mwaliko wa kuhudhuria mikutano ni **Viambatisho Na. 17 na Na.18**

5.1.3 Mikutano na Viongozi na Watu Mashuhuri

Tume iliwaalika viongozi mbalimbali wa ngazi ya Taifa waliopo madarakani na waliostaafu, na watu wengine mashuhuri ili kutoa maoni na mapendekezo yao juu ya Katiba Mpya. Jumla ya viongozi na watu mashuhuri 43 walipata fursa ya kutoa maoni yao mbele ya Tume.

5.1.4 Njia nyingine zilizotumika kukusanya maoni

Njia nyingine zilitumika kukusanya maoni kwa lengo la kutoa fursa pana zaidi kwa Watanzania kutoa maoni na mapendekezo yao kuhusu Katiba Mpya. Tume ilitumia njia nyingine zifuatazo kupokea maoni:

5.1.4.1 Barua

Tume ilikusanya maoni ya wananchi kupitia barua. Jumla ya watu **7,246** walitoa maoni yao kwa njia hiyo.

5.1.4.2 Magazeti

Tume pia ilitumia njia ya magazeti kukusanya maoni ya wananchi. Kwa kupitia njia hii, Tume ilipata makala **3,368** zinazohusiana na masuala ya Katiba kutoka magazeti mbalimbali yanayochapishwa nchini.

5.1.4.3 Ujumbe Mfupi Kupitia Simu za Mikononi

Ujumbe mfupi kupitia simu za mikononi (sms) pia ulitumika kukusanya maoni ya wananchi. Tume ilitumia Mitandao ya Airtel, Vodacom, Tigo na Zantel kwenye zoezi hili. Jumla sms zipatazo **7,186** zilipokelewa.

5.1.4.4 Tovuti ya Tume

Tume ilikusanya maoni mengi ya wananchi kupitia tovuti yake. Jumla ya watu **6,703** walitoa maoni yao, kati yao **57** walikuwa ni Watanzania wanaoishi nje ya nchi.

5.1.4.5 Anuani ya Barua Pepe ya Tume

Kupitia anuani za barua pepe katibu@katiba.go.tz na maoni@katiba.go.tz, wananchi waliweza kutuma maoni yao moja kwa moja kwa Tume. Njia hii nayo ilitoa fursa kwa wananchi wanaoishi ndani na nje ya nchi kutoa maoni yao. Jumla ya baruapepe zilizopokelewa kwa kutumia njia hii ni **3,058**.

5.1.4.6 Mitandao ya Kijamii

Tume ilifungua ukurasa wa mtandao wa kijamii katika mtandao wa **“facebook”** kwa jina la **“tumeyamabadilikoyakatibatanzania”**. Kama ilivyokuwa kwa tovuti ya Tume, mtandao huu ulitumiwa zaidi na vijana na wakaazi wa mijini pamoja na Watanzania waliopo nje ya nchi. Aidha, mtandao huu ulitumiwa kama mabaraza ya kubadilishana mawazo kwa watumiaji, na maeneo ya kutolea maoni kuhusu mabadiliko ya Katiba.

5.2 Tathmini ya Mikutano ya kukusanya maoni

Kila mzunguko mmoja wa kukusanya maoni ya wananchi ulipokamilika, Tume ilifanya tathmini ya mikutano hiyo kwa lengo la kuainisha aina ya maoni ya wananchi, kubaini changamoto zilizojitokeza na njia ya kuzikabili, na kujipanga kwa kazi zilizofuata.

Mikutano ya Tume ya kutathmini kazi ya ukusanyaji wa maoni ya wananchi kuhusu Katiba Mpya, ilibaini mambo yafuatayo:

- (a) Uelewa mdogo wa wananchi walio wengi kuhusu Katiba ikiwa ni pamoja na kushindwa kutofautisha masuala ya kikatiba na kero zinazohusu maisha yao ya kila siku, hivyo kusababisha kuzungumzia zaidi kero zao.
- (b) Wananchi kupewa maelekezo ya kimsimamo na vyama vya siasa, taasisi, jumuiya na asasi za kiraia wakati wa kutoa maoni yao;
- (c) Wananchi kufurahia kupata fursa ya kushirikishwa katika mambo muhimu yanayohusu maslahi yao na mustakbali wa Taifa lao;
- (d) Ushiriki mdogo wa wanawake kutoa maoni wakati wa mikutano ya hadhara ya kukusanya maoni;
- (e) Mahudhurio makubwa ya wananchi katika mikutano ya kukusanya maoni iliyoitishwa na Tume;
- (f) Wananchi kutokupata kwa urahisi Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na Katiba ya Zanzibar; licha ya kusambazwa kwa wingi;
- (g) Kujengeka dhana kwa wananchi kuwa uamuzi wa mwisho kuhusu Katiba Mpya utatokana na wingi wa maoni kuhusu jambo fulani na siyo uzito wa hoja;
- (h) Wananchi kuonyesha imani kubwa kwa Tume ya Mabadiliko ya Katiba; na
- (i) Wananchi kuvumiliana wakati wa kutoa maoni pamoja na kuwepo kwa mitazamo tofauti katika hoja moja.

Tume iliweka utaratibu wa kutoa taarifa kwa umma kuhusu kazi za Tume kwa kila hatua iliyofikiwa kupitia vyombo vya habari. Hivyo, kila baada ya kukamilika kwa awamu ya ukusanyaji wa maoni na kufanya tathmini ya mikutano hiyo, umma ulijulishwa maendeleo, hatua zilizofikiwa na zilizotarajiwa kutekelezwa na Tume.

Maelezo ya Mwenyekiti wa Tume kwa umma kupitia vyombo vya habari kuhusu tathmini ya mikutano ya kukusanya maoni ni ***Viambatisho Na. 19A, 19B na 19C.***

5.3 Uchambuzi wa Maoni ya Wananchi

Kazi hii ilifanyika baada ya kukamilisha zoezi la ukusanyaji wa maoni ya wananchi. Kwa kuzingatia wingi wa maoni na mapendekezo na muda uliopewa kisheria kukamilisha kazi zake, Tume ililazimika kutumia mfumo maalum wa kielektroniki ili kuongeza kasi ya uchambuzi wa maoni na mapendekezo hayo ya wananchi. Katika uchambuzi huo Tume ilizingatia yafuatayo:

- (a) Maeneo yaliyomo katika Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, 1977;
- (b) Masuala ambayo yalitokana na maoni ya wananchi yaliyopokelewa na Tume katika mikutano ya hadhara;
- (c) Maoni yaliyoletwa moja kwa moja kwa Tume kwa njia ya barua na baadhi ya wananchi, asasi, jumuiya na taasisi mbalimbali; na
- (d) Maeneo ambayo Tume iliamini kuwa ni muhimu yawemo ndani ya Katiba.

5.4 Mfumo wa Uchambuzi

Mfumo wa uchambuzi uliandaliwa kwa kuzingatia vipengele vifuatavyo:

- 1. Eneo;
- 2. Hoja;
- 3. Maoni;
- 4. Maelezo ya Maoni;

5. Sababu za Maoni;
6. Msingi wa Maoni; na
7. Maelezo ya Ziada.

Mfumo huo uliwezesha Tume kuchambua maoni ya mwananchi iliyoyapata moja kwa moja ama kwa sauti, picha za video au maandishi. Mfumo huu ulirahisisha kwa kiasi kikubwa kazi ya uchambuzi wa maoni yote yaliyotolewa na wananchi.

Tume iliweka mageresho (*codes*) katika maoni yote yaliyotolewa kwa njia ya maandishi. Mageresho hayo yaliwekwa katika kila maoni ya mwananchi kwa msingi kwamba, endapo maoni yalizidi ukurasa mmoja, geresho liliwekwa katika kila ukurasa wa maoni yaliyotolewa na mwananchi huyo. Mageresho hayo yaliwekwa kwa namna ambayo nambari moja iliwakilisha namba ya Kundi la Tume, Mkoa, Mkutano na Mtoa Maoni. Nambari hiyo iliwekwa kwenye Mfumo wa Uchambuzi na kubainisha jina la mtoa maoni na maoni husika yaliyotolewa.

Mageresho kama hayo pia yaliwekwa katika maoni yaliyopokelewa kwa njia ya magazeti. Utaratibu wa utumiaji wa mageresho uliwekwa ili kuepuka kuchanganya maoni ya mtu mmoja na mtu mwingine, kituo kimoja na kingine. Kwa kutumia mfumo huu ilikuwa rahisi kurudisha maoni yaliyopotea mahali pake. Uwekaji wa mageresho pia ulirahisisha uchambuzi wa maoni kitakwimu kwa kila eneo lililotolewa maoni.

Kwa maoni yaliyopokelewa kwa njia ya tovuti na mtandao wa kijamii, kila mtoa maoni aliyeingia katika akaunti ya Tume alisajiliwa na kupatiwa nambari yake na baada ya kutoa maoni yake, maoni hayo yalihifadhiwa katika kifaa maalum, “*server*”.

SURA YA SITA

6.0 UANDAAJI, UCHAPISHAJI NA USAMBAZAJI WA RIPOTI YA MAONI YA WANANCHI NA RASIMU YA KATIBA

Kazi ya kuandaa Ripoti ya Maoni ya Wananchi na Rasimu ya Katiba ilianza mara tu baada ya kukamilika kazi ya ukusanyaji na uchambuzi wa maoni.

6.1 Uandaaji wa Ripoti ya Maoni ya Wananchi

Katika kuandaa Ripoti ya Maoni ya Wananchi, Tume ilizingatia Hadidu za Rejea, maoni na mapendekezo yaliyopokelewa kutoka kwa wananchi.

Toleo la Kwanza la Ripoti limeandaliwa liweze kutumika katika maandalizi ya kuandika masharti ya kikatiba.

Rasimu ya Kwanza ya Katiba ilizingatia mambo muhimu yafuatayo: Dira ya Taifa, Misingi ya Kitaifa, Malengo, Maadili, Muungano na Muundo wake, Rasilimali za Taifa, Mihimili ya Dola na Mgawanyo wa Madaraka. Ripoti ya Maoni ya Wananchi iliainisha maeneo yafuatayo:

- (a) Maoni au mapendekezo ya wananchi;
- (b) Sababu za Maoni na mapendekezo hayo;
- (c) Hali ilivyo katika Katiba ya Jamhuri ya Muungano ya mwaka 1977 ikilinganishwa na maoni na mapendekezo ya wananchi kuhusu eneo husika;
- (d) Tafiti na uzoefu wa nchi mbalimbali kuhusu maeneo ya kikatiba yaliyotolewa maoni na mapendekezo na wananchi; na
- (e) Mapendekezo ya Tume katika eneo husika.

Baada ya maandalizi ya Ripoti ya Maoni ya Wananchi kukamilika, Tume ilijigawa katika makundi matatu ili kupitia na kujadili kwa kina hoja zote zilizomo kwenye ripoti na baadaye kuandaa mapendekezo na maelekezo ya uandishi wa masharti ya kikatiba kwenye Rasimu ya Katiba.

6.2 Uandaaji wa Rasimu ya Katiba

Kazi ya uandishi wa Ripoti ilipokamilika, Tume ilianza kuandika masharti ya kikatiba yaliyomo kwenye Rasimu ya Katiba. Kazi ya uandishi wa Rasimu ya Katiba ilikamilika mwishoni mwa mwezi Mei, 2013. Ili kutimiza matakwa ya Sheria, Rasimu ya Katiba ilichapishwa katika Gazeti la Serikali kwa Tangazo la Serikali Na. 517 la tarehe 7 Juni, 2013.

Rasimu ya Awali ya Katiba ni **Kiambatisho Na. 20.**

6.3 Uzinduzi wa Rasimu ya Katiba

Uzinduzi wa Toleo la Kwanza la Rasimu ya Katiba ulifanyika tarehe 03 Juni, 2013 kwenye Viwanja vya Karimjee jijini Dar-es-Salaam. Rasimu ya Katiba ilizinduliwa na Makamu wa Rais Mhe. Dkt. Mohamed Gharib Bilal, kwa niaba ya Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Uzinduzi huo pia ulihudhuriwa na Waziri Mkuu wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, Mhe. Mizengo Kayanza Peter Pinda (Mb.), Makamu wa Kwanza wa Rais wa Zanzibar, Maalim Seif Shariff Hamad na Makamu wa Pili wa Rais wa Zanzibar, Balozi Seif Ali Idd (Mb).

Hotuba ya Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania wakati wa uzinduzi wa Rasimu ya Kwanza ya Katiba tarehe 03 Juni, 2013 na maelezo ya Mwenyekiti wa Tume wakati wa uzinduzi wa Rasimu ya Kwanza ya Katiba tarehe 03 Juni, 2013 ni **Viambatisho Na. 21 na Na. 22.**

6.4 Yaliyomo katika Rasimu ya Awali ya Katiba

Kwa kuzingatia maoni na mapendekezo ya wananchi, Vyama vya Siasa, Taasisi, Asasi na Makundi ya Watu wenye Malengo Yanayofanana, Viongozi wa Kitaifa, Wataalamu wa ndani na nje, Taarifa za Utafiti na uzoefu wa nchi nyingine, Tume ilipendekeza masuala yafuatayo katika Rasimu ya Awali ya Katiba:

6.4.1 Misingi Mikuu ya Taifa ambayo ni Utu, Uhuru, Haki, Usawa, Udugu, Amani, Umoja na Mshikamano.

6.4.2 Tunu za Taifa ambazo ni Utu, Uadilifu, Umoja, Uwazi, Uwajibikaji na Lugha ya Taifa ya Kiswahili.

- 6.4.3 Malengo ya Taifa** yatakayokuwa ni mwongozo kwa Serikali, Bunge, Mahakama, Vyama vya Siasa, Taasisi na Mamlaka nyingine katika upangaji na utekelezaji wa shughuli za maendeleo na utoaji haki.
- 6.4.4 Vyombo vya Kikatiba** ambavyo ni Tume ya Uhusiano na Uratibu wa Serikali, Tume ya Utumishi wa Umma, Tume ya Maadili ya Uongozi na Uwajibikaji, Tume Huru ya Uchaguzi na Baraza la Usalama la Taifa.
- 6.4.5 Maadili ya Viongozi na Miiko ya Uongozi** kuanzishwa kikatiba yakisimamiwa na Tume ya Maadili na Uwajibikaji badala ya Sekretarieti ya Maadili ya Viongozi.
- 6.4.6 Haki za Binadamu** kwa kuongeza haki nyingine za Makundi Maalum kama ilivyofafanuliwa katika Sura ya 12 ya Ripoti hii.
- 6.4.7 Uraia** uendeleo kuwa wa aina mbili: uraia wa kuzaliwa na uraia wa kuandikishwa.
- 6.4.8 Mikopo na Deni la Taifa** kwamba kuwe na ukomo wa kukopa na utaratibu ulio wazi wa kulipa deni la Taifa ili kulinda heshima ya Taifa na kuepuka kuwa na deni lisilolipika.
- 6.4.9 Mfumo wa Utawala** uendeleo kuwa ni wa Kijamhuri unaoongozwa na Rais Mtendaji ambaye ni Mkuu wa Nchi, Kiongozi wa Serikali ya Jamhuri ya Muungano na Amiri Jeshi Mkuu.
- 6.4.10 Bunge la Jamhuri ya Muungano**, limependekezwa kuwa na masuala yafuatayo:

(a) Aina ya Wabunge

Kuwepo kwa Wabunge wawili, mwanamume na mwanamke kwa kila jimbo la uchaguzi;

(b) Ukomo wa Wabunge

Kuwepo kwa ukomo wa mtu kuwa Mbunge;

(c) Uchaguzi mdogo

Kutokuwepo kwa chaguzi ndogo ili kujaza nafasi wazi ya Mbunge aliyetokana na chama;

(d) Spika na Naibu

Spika kutokuwa wanachama au viongozi wa vyama vya siasa; na

(e) Mgombea Huru

Kuwepo kwa Mgombea Huru.

6.4.11 Tume Huru ya Uchaguzi itakayosisimamia masuala ya uchaguzi, kura ya maoni na usajili wa Vyama vya Siasa.

6.4.12 Mahakama ya Tanzania kuanzishwe Mahakama ya Juu (*Supreme Court*) itakayokuwa Mahakama ya mwisho katika masuala yote ya usimamizi na utoaji wa haki.

6.4.13 Muundo wa Muungano uwe wa Shirikisho la Serikali tatu, ambazo ni Serikali ya Jamhuri ya Muungano, Serikali ya Tanzania Bara na Serikali ya Mapinduzi ya Zanzibar.

6.4.14 Mambo ya Muungano yawe saba (7) badala ya 22 yaliyopo katika Katiba ya Mwaka 1977. Mambo hayo yameainishwa na kutolewa ufafanuzi kwenye Sura ya 12.

6.4.15 Benki Kuu ya Jamhuri ya Muungano iendelee kuwepo na ziwepo pia Benki za Nchi Washirika ambazo majukumu na mamlaka zao zimeelezwa kwa kina katika Sura ya 12 ya Ripoti hii.

6.5 Uchapishaji na Usambazaji wa Rasimu ya Katiba

Baada ya uzinduzi wa Rasimu ya Katiba, kwa kuzingatia matakwa ya Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, Sura ya 83, Rasimu ilichapishwa katika Gazeti la Serikali kwa Tangazo la Serikali Nam. 517 la tarehe 7 mwezi wa Juni, 2013. Aidha, jumla ya nakala **1,069,666** za Rasimu ya Katiba zilichapishwa. Nakala **20,155** zilisambazwa kwa Wajumbe wa Mabaraza

ya Katiba ya Wilaya. Nakala **215,695** Taasisi za Serikali, Taasisi za Asasi za Kiraia na Wananchi kwa jumla.

Jumla ya nakala **703,041** zilisambazwa kwa Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya, nakala 40 zilitolewa kwenye kila Ofisi ya Mtendaji wa Kijiji, Mtaa na Shehia, Tanzania Bara na Zanzibar, ili wananchi wapate fursa ya kuzisoma.

Mchanganuo wa mgawanyo wa Rasimu ya Katiba kwenye Ofisi za Vijiji, Mitaa na Shehia ni ***Kiambatisho Na. 23.***

Kazi ya usambazaji wa Rasimu ya Katiba kwa Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya na kwenye Ofisi za Vijiji, Mitaa na Shehia iliratibiwa na kusimamiwa na Ofisi za Wakuu wa Mikoa, Wilaya na Wakurugenzi wa Mamlaka za Serikali za Mitaa kwa kuzingatia maelekezo yaliyotolewa na Tume. Utaratibu huu uliwezesha Tume kusambaza Rasimu za Katiba kwa urahisi na ufanisi mkubwa.

6.5.1 Elimu kuhusu Rasimu ya Katiba

Tume ilitekeleza programu ya elimu kwa umma kwa kutumia mikutano na vyombo vya habari kwa kuzingatia vifungu vya 17 na 18 vya Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, Sura ya 83. Wajumbe na Watendaji wa Tume walifanya kazi ya kutoa maelezo na kufafanua maudhui yaliyomo kwenye Rasimu ya Katiba.

Aidha, Tume ilishiriki katika midahalo, makongamano, semina na vikao vilivyoandaliwa na taasisi mbalimbali kwa ajili ya kutoa ufafanuzi wa maudhui ya Rasimu ya Katiba.

SURA YA SABA

7.0 UUNDAJI WA MABARAZA YA KATIBA

Mchakato wa uundaji na utaratibu wa Mabaraza ya Katiba na uchaguzi wa wajumbe wa mabaraza hayo ulikuwa shirikishi. Wananchi walishirikishwa katika hatua zote za uundaji wa Mabaraza ya Katiba kwa lengo la kuboresha Rasimu ya Katiba.

7.1 Mabaraza ya Katiba

Kwa mujibu wa kifungu cha 18 (3) cha Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, Sura ya 83, Tume ilipewa mamlaka ya kuunda Mabaraza ya Katiba kwa kuzingatia mgawanyiko wa kijiografia wa Jamhuri ya Muungano. Mabaraza ya Katiba yaliwashirikisha na kuwakutanisha wawakilishi kutoka makundi mbalimbali ya wananchi. Kulikuwa na aina mbili za Mabaraza ya Katiba:

- (a) Mabaraza ya Katiba ya Wilaya Ngazi ya Mamlaka ya Serikali za Mitaa; na
- (b) Mabaraza ya Katiba ya Asasi, Taasisi na Makundi ya Watu wenye Malengo Yanayofanana.

Madhumuni ya Mabaraza ya Katiba ilikuwa ni kuwawezesha wananchi kusoma, kujadili na kutoa maoni yao kuhusu Rasimu ya Katiba. Kwa kuzingatia madhumuni hayo, Tume ilisambaza nakala za Rasimu ya Katiba kwa wananchi waliochaguliwa kuwa Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya kabla ya kuanza kwa mikutano ya Mabaraza hayo ili kuwawezesha kushiriki kikamilifu katika kutoa maoni kuhusu Rasimu hiyo. Aidha, Tume ilisambaza nakala za Rasimu ya Katiba kwenye kila Ofisi ya Mtendaji wa Kijiji, Mtaa na Shehia ili wananchi ambao hawakuwa wajumbe wa Mabaraza ya Katiba nao wapate fursa ya kuisoma na kuitolea maoni kupitia wawakilishi waliowachagua wenyewe.

7.1.1 Mabaraza ya Katiba ya Wilaya

Katika kutekeleza masharti ya kifungu cha 18 cha Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, Tume iliandaa “Rasimu ya Mwongozo kuhusu Muundo, Utaratibu wa Kuwapata Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya na Uendeshaji Wake”. Rasimu ya Mwongozo huo ilichapishwa katika magazeti na kusambazwa kwenye Ofisi za Wakuu wa Mikoa, Wilaya na Ofisi za Wakurugenzi/Makatibu wa Mamlaka za Serikali za Mitaa zote. Wananchi walitakiwa kuwasilisha maoni yao kuhusu Rasimu hiyo kwa Tume ndani ya siku 14. Tume iliyapokea maoni ya wananchi na kuyafanyia kazi na baadae kutoa, kuchapisha na kusambaza mwongozo huo kwa wananchi.

Mwongozo huo ulifafanua mambo yafuatayo:

- (a) Aina ya Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba;
- (b) Ngazi ya Msingi ya kuwapata Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ambayo ni Kata kwa Tanzania Bara na Shehia kwa Zanzibar;
- (c) Idadi ya Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba kwenye Kata kwa Tanzania Bara na kutoka kwenye Shehia kwa Zanzibar;
- (d) Sifa za Wananchi wanaopenda kuwa Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya;
- (e) Mambo ya kuzingatiwa katika kuwachagua Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya;
- (f) Utaratibu wa kuwapata Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya katika ngazi za Vijiji/Mitaa/Shehia/Kata;
- (g) Utaratibu wa kuwasilisha barua kwa Maafisa Watendaji wa Vijiji/Mitaa/Masheha;
- (h) Utaratibu wa kupiga kura kwenye Mikutano Mikuu Maalum ya Vijiji/Mitaa/ Shehia na Vikao Maalum vya Kamati za Maendeleo za Kata; na
- (i) Kalenda ya matukio muhimu katika mchakato wa kuwapata Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya.

Mwongozo Kuhusu Muundo, Utaratibu wa Kuwapata Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya (Mamlaka za Serikali za Mitaa) na uendeshaaji wake ni ***Kiambatisho Na. 24.***

7.1.2 Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya

Kulikuwa na aina mbili za Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya, waliochaguliwa na wananchi na walioingia kwa nyadhifa zao. Wajumbe hao ni:

- (a) Wajumbe kutoka kila Kata waliochaguliwa kwa utaratibu uliofafanuliwa na Mwongozo wa kuwapata Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya kwa Tanzania Bara;
- (b) Wajumbe kutoka kila Shehia waliochaguliwa kwa utaratibu uliofafanuliwa na Mwongozo wa kuwapata Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya kwa Zanzibar;
- (c) Madiwani wa Kata Tanzania Bara na Madiwani wa Wadi kwa Zanzibar;
- (d) Madiwani wa kuteuliwa na Waziri mwenye dhamana ya Serikali za Mitaa; na
- (e) Madiwani wa Viti Maalum.

7.1.3 Sifa za Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya

Mwongozo uliotolewa na Tume uliainisha sifa na mambo muhimu ya kuzingatiwa wakati wa kuchagua Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya. Sifa zilizoainishwa katika Mwongozo ni:

- (a) Mwombaji awe ni raia wa Tanzania mwenye umri wa miaka 18 au zaidi;
- (b) awe na uwezo wa kusoma na kuandika;
- (c) awe mkazi wa kudumu wa Kijiji/Mtaa/Shehia husika;
- (d) awe ni mtu mwenye hekima, busara na uadilifu; na

(e)mwenye uwezo wa kujieleza na kupambanua mambo.

Ili kupata uwiano mzuri wa makundi mbalimbali ya jamii, katika Mabaraza ya Katiba Mwongozo ulielekeza achaguliwe mwanamke, mtu mzima, kijana (miaka 18 hadi 35) na mjumbe mwingine kwa kuzingatia mgawanyo wa kijiografia wa Kata au Shehia husika.

7.1.4 Utaratibu wa kuwapata Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya

Kwa mujibu wa kifungu cha 17 (8) Tume ilipewa mamlaka ya kubuni na kutumia utaratibu unaofanana katika utekelezaji wa majukumu yake katika pande zote mbili za Jamhuri ya Muungano na kutumia utaratibu tofauti pale inapolazimika. Kwa msingi huo, Tume ilitumia ngazi tofauti (Kata/Shehia) na idadi tofauti ya Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya kutokana na mifumo tofauti iliyopo ya miundo ya Mamlaka za Serikali za Mitaa baina ya Tanzania Bara na Zanzibar.

Kwa upande wa Tanzania Bara ngazi ya msingi ya kuwapata Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya ilikuwa Kata. Kila Kata ilipaswa kuchagua wawakilishi wanne katika mikoa yote isipokuwa mkoa wa Dar es Salaam uliochagua wawakilishi wanane kwa kila Kata. Wajumbe wengine walioingia katika Mabaraza kwa nyadhifa zao ni Madiwani wa Kata na Madiwani wa Viti Maalum. Mkoa wa Dar es Salaam ulitofautiana na mikoa mingine kwa idadi ya wawakilishi kutokana na mazingira ya kuwa na idadi kubwa ya watu katika eneo dogo.

Utaratibu wa kuwachagua Wajumbe ulianza ngazi ya Kijiji, Mtaa na Kitongoji kwenye Mamlaka za Miji midogo. Katika ngazi hii, Wananchi waliopenda kuwa Wajumbe wa Mabaraza waliwasilisha barua zao kwa Maafisa Watendaji wa Vijiji, Mitaa na Kata kwenye Mamlaka za Miji midogo. Baadaye Mikutano Mikuu Maalum ya Vijiji, Mitaa na kwenye Vitongoji vya Mamlaka za Miji midogo ilifanyika na kuwachagua kwa kuwapendekeza wananchi wanne

katika Mikoa yote na wananchi wanane kutoka kila mtaa kwa Mkoa wa Dar es salaam. Majina ya watu waliochaguliwa kwenye Vijiji/Mitaa ya Mikoa yote ya Tanzania Bara yaliwasilishwa kwenye Mikutano ya Kamati za Maendeleo za Kata kwa ajili ya kupigiwa kura kupata wawakilishi waliohitajika kuwa wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya. Wajumbe hawa wa kuchaguliwa walijumuika na Madiwani wote.

Kwa upande wa Zanzibar ngazi ya msingi ya kuwapata Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya ilikuwa Shehia. Kila Shehia ilipaswa kuchagua wawakilishi watatu waliochaguliwa na wananchi. Katika kila Shehia, wananchi waliopenda kuwa Wajumbe wa Mabaraza waliwasilisha barua zao kwa Sheha; na kila Shehia ilifanya Mkutano wa kuwachagua wananchi watatu.

Watu watatu waliochaguliwa kwenye kila Shehia ndiyo waliokuwa wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya pamoja na Madiwani wa Wadi, Viti Maalumu na Madiwani wa kuteuliwa na Waziri mwenye dhamana ya Serikali za Mitaa.

Jumla ya Mabaraza ya Katiba ya Wilaya ngazi ya Mamlaka ya Serikali za Mitaa yalikuwa **177**, Tanzania Bara yalikuwa **164** na Zanzibar yalikuwa **13**. Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba walikuwa **19,333** kati yao wanawake **5,789** na wanaume **13,544**. Aidha, Wajumbe waliohudhuria Mabaraza ya Katiba ya Wilaya walikuwa **19,069** kati yao, wanawake walikuwa **5,734** na wanaume walikuwa **13,362**.

Orodha ya Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya waliotakiwa kuhudhuria Mikutano ya Mabaraza ya Katiba ni **Kiambatisho Na. 25**.

7.1.5 Mabaraza ya Katiba ya Asasi, Taasisi na Makundi ya Watu wenye Malengo Yanayofanana

Kwa kuzingatia Kifungu cha 18 (6) cha Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, Sura ya 83 Tume iliruhusu kuundwa kwa Mabaraza ya

Katiba ya Asasi, Taasisi na Makundi ya Watu wenye Malengo Yanayofanana. Tume iliandaa Rasimu ya Mwongozo kwa aina hii ya Mabaraza ya Katiba. Rasimu ya Mwongozo ilichapishwa kwenye magazeti mbalimbali na wadau walitakiwa kuwasilisha maoni yao kwa Tume kuhusu Rasimu hiyo ndani ya siku saba. Tume ilipokea maoni ya wadau na iliyazingatia katika kuboresha Mwongozo ambao baadae ulichapishwa na kusambazwa kwa Wadau.

Mwongozo huo uliainisha muundo na utaratibu wa uendeshaji wa Mabaraza hayo. Aidha, Mwongozo uliweka tarehe ya kuanza kutumika na tarehe ya mwisho ya kuwasilisha maoni ya Mabaraza katika Tume. Mabaraza haya yalijisimamia, kuratibiwa na kujiendesha yenyewe kwa kuzingatia Mwongozo uliotolewa na Tume. Jumla ya Mabaraza **500** ya Asasi, Taasisi na Makundi ya Watu wenye Malengo Yanayofanana yaliwasilisha maoni na mapendekezo yao kuhusu Rasimu ya Katiba.

Mwongozo kuhusu Mabaraza ya Katiba ya Asasi, Taasisi na Makundi ya Watu wenye Malengo Yanayofanana; na Orodha ya Asasi, Taasisi na Makundi ya Watu wenye Malengo Yanayofanana zilizowasilisha maoni na mapendekezo kuhusu Rasimu ya Katiba ni **Viambatisho Na. 26** na **Na. 27**.

7.1.6 Mabaraza ya Katiba ya Watu wenye Ulemavu

Watu wenye Ulemavu walipata fursa sawa ya kushiriki katika Mabaraza ya Katiba ya Wilaya ngazi ya Mamlaka za Serikali za Mitaa. Aidha, Tume ilitoa fursa nyingine kwa Watu wenye Ulemavu kuunda Mabaraza Maalum ya Katiba, moja kwa kila upande wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Utaratibu wa kuwapata Wajumbe wa Mabaraza haya, uliwahusisha watu wenye ulemavu wa aina zote, kupitia Shirikisho la Vyama vya Watu wenye Ulemavu Tanzania Bara (SHIVYAWATA) na Shirikisho la Jumuiya za Watu Wenye Ulemavu Zanzibar (SHIJUWAZA).

Maelekezo ya Tume ya namna ya kuunda Mabaraza Maalum ya Katiba ya Watu wenye Ulemavu ni ***Kiambatisho Na. 28.***

Idadi ya Wajumbe wa Mabaraza Maalum ya Katiba ya Watu Wenye Ulemavu ilitokana na idadi ya aina ya ulemavu ambapo kila aina ya ulemavu ilitoa wawakilishi wanne. Kwa Tanzania Bara, Baraza Maalum la Katiba la Watu wenye Ulemavu lilikuwa na jumla ya Wajumbe 40 na lilifanyika Dodoma. Kwa Zanzibar, Baraza Maalum la Katiba la Watu wenye Ulemavu lilikuwa na jumla ya Wajumbe 28 na lilifanyikia Wilaya ya Mjini. Tofauti ya idadi ya Wajumbe wa Mabaraza haya Maalum ya Katiba kwa pande mbili za Jamhuri ya Muungano ilitokana na tofauti ya idadi ya aina za Ulemavu kwa kila upande wa Muungano. Mabaraza ya Katiba ya Watu Wenye Ulemavu, yaliendeshwa na kusimamiwa na Tume.

SURA YA NANE

8.0 UENDESHAJI WA MABARAZA YA KATIBA

Tume ilitayarisha ratiba ya mikutano ya Mabaraza ya Katiba ya Wilaya ambayo ilisambazwa nchi nzima mwezi mmoja kabla ya kuanza kwa mikutano ya Mabaraza ya Katiba.

Ratiba ya Mikutano ya Mabaraza ya Katiba ya Wilaya ni ***Kiambatisho Na. 29.***

Kwa madhumuni ya kutekeleza majukumu yake katika ngazi ya Mkoa, Wilaya na Mamlaka za Serikali za Mitaa, Tume iliziomba Mamlaka za Ajira ngazi ya Mkoa na Mamlaka za Serikali za Mitaa kuteua Mratibu mmoja ngazi ya Mkoa na Mratibu mmoja ngazi ya Mamlaka za Serikali za Mitaa kutoka miongoni mwa Watumishi wa Umma katika ngazi ya Mkoa na Mamlaka za Serikali za Mitaa. Baada ya uteuzi wao, Waratibu hao walijengewa uwezo wa kufahamu majukumu na kazi zao ili waweze kuzitekeleza kwa ufanisi.

Mfano wa barua ya uteuzi wa Waratibu wa Mkoa na Mamlaka za Serikali za Mitaa ni ***Viambatisho Na. 30 A na 30B.***

Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya, walipewa barua rasmi za uteuzi za kuwa Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya. Barua hizo zilitolewa na Wakurugenzi wa Mamlaka za Serikali za Mitaa kwa niaba ya Katibu wa Tume ya Mabadiliko ya Katiba. Aidha, kupitia Ofisi za Wakurugenzi, Tume ilitayarisha Ratiba za Mikutano ya Mabaraza ya Katiba ya Wilaya ambayo ilisambazwa nchi nzima mwezi mmoja kabla ya kuanza kwa Mikutano ya Mabaraza ya Katiba.

Mfano wa barua ya uteuzi wa Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya ni ***Kiambatisho Na. 31.***

8.1. Mgawanyo wa Makundi ya Tume na Uendesaji wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya

Tume ilijigawa katika makundi 14, ambapo kila kundi lilikuwa na Wajumbe wawili wa Tume na watendaji watatu wa Sekretarieti ya Tume. Kila kundi liliratibu, lilisimamia na kuendesha Mabaraza ya Katiba ya Wilaya kwenye Mamlaka za Serikali za Mitaa kati ya 12 na 13. Makundi yaliyofanya Mikutano kwenye Mikoa ya Dodoma na Mjini Magharibi pia yaliendesha Mabaraza Maalum ya Katiba kwa Watu wenye Ulemavu.

Jedwali la mgawanyo wa makundi ya wajumbe wa Tume katika kusimamia Mabaraza ya Katiba ni ***Kiambatisho Na 32.***

Jumla ya Mamlaka za Serikali za Mitaa kwa Tanzania Bara ni **161** na Zanzibar ni **13**. Kwa kuzingatia changamoto zinazotokana na jiografia na idadi ya wakaazi wa Mkoa wa Dar es salaam, kila Mamlaka ya Serikali za Mitaa, (ambayo ni Manispaa) iligawanywa katika Mabaraza mawili. Hivyo, jumla ya Mabaraza ya Katiba ya Wilaya kwa Mkoa wa Dar es salaam, yalikuwa **6** na hivyo ilifanya idadi ya Mabaraza ya Katiba ya Wilaya kwa Tanzania Bara kuwa **164** badala ya **161**.

Jumla ya Mabaraza yote ya Katiba ya Wilaya katika Jamhuri ya Muungano wa Tanzania yalikuwa **179** ikijumlishwa na Mabaraza Maalum ya Katiba mawili ya Watu wenye Ulemavu, moja Tanzania Bara na pili Zanzibar.

Utaratibu uliotumika katika kuendesha Mabaraza ya Katiba ya Wilaya ngazi ya Mamlaka za Serikali za Mitaa uliwawezesha Wajumbe wa Mabaraza hayo kuimiliki, kuielewa na kuwa na uwezo wa kuitolea ufafanuzi Rasimu ya Katiba kwa wananchi pale itakapohitajika. Wajumbe pia walipata fursa ya ushiriki mpana wa kuchangia na kutoa mawazo yao kwa uhuru na uwazi kwa kupitia vikundi vya majadiliano.

Aidha, utaratibu huu ulitoa nafasi kwa Wajumbe na Sekretarieti kusimamia na kuratibu Mkutano na ulirahisisha kuandaa majumuisho na kuweka katika taarifa moja kwa matumizi ya Tume.

Mikutano ya Mabaraza ya Katiba ya Wilaya iliendeshwa kwa kupitia hatua zifatazo:

- (a) Wajumbe wa Tume waliwasilisha Rasimu ya Katiba na maelezo kuhusu Rasimu hiyo kwa Wajumbe wa Baraza la Katiba;
- (b) Wajumbe wa Mabaraza walijadili kwa ujumla Rasimu ya Katiba, kutoa maoni na kupata ufafanuzi wa ibara mbalimbali za Rasimu kutoka kwa Wajumbe wa Tume pale ulipohitajika;
- (c) Wajumbe waligawanywa katika makundi manne hadi sita ambayo yalijadili kwa kina ibara zote za Rasimu ya Katiba kwa mgawanyo wa maeneo manne yafuatayo;
 - (i) Eneo la Mihimili ya Dola;
 - (ii) Eneo la Maadili;
 - (iii) Eneo la Muungano; na
 - (iv) Eneo la Haki za Binadamu
- (d) Kila kundi lilipewa siku mbili kujadili kwa kina eneo walilopewa;
- (e) Siku ya tatu kila kundi liliwasilisha mapendekezo na sababu za mapendekezo kwenye Mkutano wa Baraza la Katiba uliojumuisha Wajumbe wote; na
- (f) Mara baada ya kila kundi kuwasilisha mapendekezo ya marekebisho ya Rasimu, wajumbe wote kwa ujumla walipewa nafasi ya kuchangia kwa maana ya kuongeza mapendekezo na sababu za mapendekezo yaliyowasilishwa na kundi husika.

Mikutano ya Mabaraza ya Katiba ya Wilaya iliendeshwa kwa muda wa siku tatu kwa kila Baraza. Muda huo ulitosha kwa Wajumbe kupata fursa ya kuijadili na kuitolea maoni Rasimu ya Katiba. Mikutano hiyo iliendeshwa kwa muda wa miezi miwili kuanzia tarehe 12 Julai, 2013 hadi tarehe 02 Septemba, 2013.

8.2 Uendeshaji wa Mabaraza ya Katiba ya Asasi, Taasisi na Makundi ya Watu wenye Malengo Yanayofanana

Kila Asasi, Taasisi au kundi la watu lenye malengo yanayofanana lililotaka kuwa Baraza la Katiba lilitakiwa kutoa taarifa ya maandishi kwa Tume. Taarifa hii iliwezesha Tume kujua idadi na aina ya Mabaraza hayo. Mabaraza ya Asasi, Taasisi na makundi ya watu wenye malengo yanayofana yaliendeshwa kwa kufuata utaratibu waliojiwekea wenyewe. Kwa mujibu wa Mwongozo, uliotolewa na Tume Mabaraza hayo yalianza tarehe 01 Juni, 2013 na kuwasilisha maoni na mapendekezo kuhusu Rasimu ya Katiba kabla au tarehe 31 Agosti, 2013.

8.3 Mabaraza ya Katiba ya Watanzania Wanaoishi Nje ya Nchi (*Diaspora*)

Tume kupitia Mwongozo wa Mabaraza ya Katiba ya Asasi, Taasisi na Makundi ya Watu wenye Malengo Yanayofanana ilitoa fursa kwa raia wa Tanzania wanaoishi nje ya nchi kuunda Mabaraza ya Katiba kwa lengo la kutoa maoni kuhusu Rasimu ya Katiba. Tume ilipokea maoni na mapendekezo kutoka kwa vyama vya Watanzania wanaoishi Botswana, Marekani, Nchi za Nordic, na Kanada.

SURA YA TISA

9.0 UCHAMBUZI WA MAONI YA MABARAZA YA KATIBA NA UANDAAJI WA TAARIFA KUU

9.1. Tathmini ya Mikutano ya Mabaraza ya Katiba

Baada ya kukamilika kazi ya kupokea maoni na mapendekezo kuhusu Rasimu ya Katiba kutoka kwenye Mabaraza ya Katiba, ambayo yalikusudiwa kuboresha Rasimu ya awali ya Katiba iliyotokana na maoni ya wananchi, Tume ilifanya tathmini ya zoezi hilo kwa lengo la kujiridhisha kuhusu ukamilifu wa kazi iliyokusudiwa, kuainisha aina ya maoni na mapendekezo ili kubaini changamoto zilizojitokeza na kujipanga kwa ajili ya uchambuzi na tathmini ya maoni na mapendekezo hayo, kwa ajili ya uandaaaji wa ripoti na Rasimu ya pili ya Katiba.

Katika tathmini ya maoni na mapendekezo ya Mabaraza ya Katiba kuhusu Rasimu ya Katiba, mambo yafuatayo yalibainika:

- (a) Mabaraza ya Katiba ya Wilaya yalitumia muda mwingi kujadili masuala ya Muundo wa Muungano.
- (b) Mabaraza ya Katiba ya Wilaya yalihoji kukosekana kwa Ibara zenye masharti yanayohusu mfumo wa Tawala za Mikoa na Serikali za Mitaa.
- (c) Kukosekana Ibara zenye masharti yanayohusu masuala ya Ardhi, Rasilimali za Taifa, Mfumo wa Elimu, Huduma za Afya, Hifadhi ya Jamii, Kilimo na Ufugaji.
- (d) Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba kupewa maelekezo ya kimsimamo na Vyama vya Siasa, Asasi za Kiraia na Jumuiya za Dini wakati wa kutoa maoni yao.
- (e) Vyama vya Siasa kuendesha mikutano yenye lengo la kubadili mawazo waliyokuwa nayo Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba kabla ya mikutano ya Mabaraza ya Katiba.

Tume kupitia vyombo vya habari, ilitoa taarifa kwa umma kuhusu kazi ya ukusanyaji wa maoni na mapendekezo ya Rasimu ya Katiba kutoka kwenye Mabaraza ya Katiba ya Wilaya.

Mwenyekiti wa Tume alitoa maelezo kwa umma kupitia vyombo vya habari kuhusu kazi ya kukusanya maoni na mapendekezo ya Rasimu ya Katiba kutoka kwenye Mabaraza ya Katiba ya Wilaya ni ***Kiambatisho Na. 33.***

Maoni na mapendekezo yaliyotolewa katika Mabaraza ya Katiba ya Wilaya yalikusanywa, kuhifadhiwa na kusafirishwa kwenda Makao Makuu ya Tume kwa mfumo na vifaa maalum kama ilivyokuwa wakati wa ukusanyaji wa maoni ya wananchi.

Fomu Na.TMK 001 ilitumika kupokelea maoni na mapendekezo kuhusu Rasimu ya Katiba kwenye Mikutano ya Mabaraza ya Katiba ya Wilaya ni ***Kiambatisho Na. 34.***

Mabaraza ya Katiba ya Asasi, Taasisi na Makundi ya Watu wenye Malengo Yanayofanana yalipeleka maoni na mapendekezo yao kwa maandishi Makao Makuu ya Tume.

9.2 Uchambuzi wa Maoni na Mapendekezo kuhusu Rasimu ya Katiba.

Uchambuzi wa Maoni na Mapendekezo juu ya Rasimu ya Katiba ulihusisha aina zote mbili ya Mabaraza ya Katiba.

Uchambuzi wa maoni na mapendekezo kuhusu Rasimu ya Katiba kutoka kwenye Mabaraza ya Katiba ulifanyika kwa utaratibu wa kuangalia masharti ya kila Ibara iliyomo kwenye Rasimu ya Katiba na maoni na mapendekezo pamoja na sababu zake. Uchambuzi huo uliainisha maoni na mapendekezo yaliyokubaliana na yaliyotofautiana na Rasimu.

9.3 Yaliyojitokeza Kwenye Maoni ya Mabaraza ya Katiba

Baada ya uchambuzi wa maoni na mapendekezo ya Mabaraza ya Katiba ya Wilaya, mambo yafuatayo yamejitokeza:

- (a) Mambo yahusuyo Muungano;
- (b) Orodha ya Mambo ya Muungano;
- (c) Majina ya Nchi Washirika;
- (d) Urais wa Muungano kwa zamu;
- (e) Madaraka ya Rais kuhusu uteuzi wa viongozi, watendaji wakuu Serikalini na Majaji;
- (f) Uwepo wa Rais mmoja katika Jamhuri ya Muungano wa Tanzania;
- (g) Viongozi wa Washirika wa Muungano;
- (h) Uraia wa nchi mbili;
- (i) Suala la mipaka ya Nchi;
- (j) Uteuzi wa wawakilishi wa Watu wenye Ulemavu Bungeni;
- (k) Mahakama ya Kadhi na Mahakama za kidini;
- (l) Tawala za Mikoa;
- (m) Mfumo wa Serikali za Mitaa;
- (n) Haki za wakulima na wafugaji;
- (o) Haki za wanaume;
- (p) Umiliki wa ardhi, maliasili na rasilimali nyingine kwa wananchi;
- (q) Udhhibiti wa utekelezaji wa Mambo ya Muungano;
- (r) Idadi ya Wabunge wa Bunge la Jamhuri ya Muungano;
- (s) Ukomo katika nafasi za uongozi; na
- (t) Idadi ya Mawaziri na Naibu Mawaziri katika Serikali ya Muungano.

SURA YA KUMI

10.0 KAMILISHAJI WA RIPOTI NA RASIMU YA KATIBA

Katika kukamilisha utayarishaji wa Ripoti na Rasimu ya Katiba, Tume iliyapitia maoni na mapendekezo yote kwa ujumla. Tume ilijigawa katika makundi matatu. **Kundi la Kwanza**, liliitwa kundi la Maadili lililoshughulikia Sura ya Pili juu ya Malengo Muhimu, Misingi ya Mwelekeo wa Shughuli za Serikali na Sera za Kitaifa; Sura ya Tatu Maadili, jina na Miiko ya Uongozi wa Umma. Sura ya Nne; juu ya Haki za Binadamu, Wajibu wa Raia na Mamlaka za Nchi. Sura ya Kumi na Moja, juu ya Utumishi katika Jamhuri ya Muungano; na Sura ya Kumi na Tatu, juu ya Taasisi za Uwajibikaji.

Kundi la Pili lililoitwa Mihimili ya Dola, lilianza Sura ya Saba juu ya Serikali ya Jamhuri ya Muungano: Sura ya Tisa juu ya Bunge la Jamhuri ya Muungano, Sura ya Kumi, juu ya Mahakama ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na Sura ya Kumi na Moja juu ya Utumishi katika Jamhuri ya Muungano na Sura ya Kumi na Sita, Mengineyo.

Kundi la Tatu liliitwa la Muungano, lilipitia Sura ya Kwanza juu ya Jamhuri ya Muungano; Sura ya Tano, Uraia katika Jamhuri ya Muungano na Muundo wa Muungano. Sura ya Kumi na Nne, Masharti kuhusu Fedha za Jamhuri ya Muungano na Sura ya Kumi na Tano, Ulinzi na Usalama katika Jamhuri ya Muungano na Sura ya Nane, Uratibu wa Mahusiano wa Washirika wa Muungano, na Utumishi katika Jamhuri ya Muungano.

Mchanganuo wa Sura kwa kila kundi ni ***Kiambatisho Na.35.***

Makundi hayo yalipitia maoni na mapendekezo kwa kina na kuandaa taarifa. Taarifa za Makundi ziliwasilishwa na kujadiliwa tena kwenye kikao kamili cha Tume kwa maamuzi ya pamoja. Zoezi hilo lilizingatia kifungu cha 19(1) cha Sheria ya Mabadiliko ya Katiba Sura ya 83,

Hadidu Rejea za Tume, maoni na mapendekezo ya wananchi juu ya Rasimu ya Katiba.

Tume iliandaa ripoti kwa lengo la kuweka kumbukumbu ya kazi zote za mchakato mzima wa upatikanaji wa Katiba Mpya. Ripoti na viambatisho vyake ilibainisha maeneo yafuatayo:

- (a) Muhtasari wa maoni ya wananchi kwa kila hadidu za rejea;
- (b) Mapendekezo ya Tume kwa kila hadidu ya rejea;
- (c) Ripoti za wataalam waelekezi ambao Tume iliwatumia;
- (d) Rasimu ya Katiba; na
- (e) Taarifa nyingine muhimu.

Tume ilitumia muda wa miezi minne kuandaa na kuhariri Ripoti pamoja na viambatisho.

Kazi ya uandishi ilipokamilika, Tume iliipitia na kujadili kwa lengo la kujiridhisha iwapo maoni, mapendekezo na sababu zote zilizotolewa na wananchi zimejumuishwa na kujitosheleza.

Shughuli yote ya kuandaa, kupitia na kukamilisha ripoti na viambatisho vyake ikiwemo Rasimu ya Katiba iliyowasilishwa kwa Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na Rais wa Zanzibar ilianza tarehe 19 Septemba, 2013 hadi 21 Desemba, 2013. Ratiba ya kazi za Tume ni

Kiambatisho Na. 36

SURA YA KUMI NA MOJA

11.0 CHANGAMOTO NA UFUMBUZI

Katika utekelezaji wa kazi na majukumu yake Tume ilikumbana na changamoto mbalimbali za kiutawala, kiuendeshaji, miundombinu, uelewa wa jumla na kubwa zaidi ikiwa ni ufinyu wa muda uliowekwa na Sheria ya Mabadiliko ya Katiba kukamilisha zoezi hilo. Aidha, katika hatua mbalimbali za kutekeleza majukumu yake changamoto zifuatazo zilijitokeza:

11.1 Maandalizi ya utekelezaji wa kazi za Tume

Changamoto zilizojitokeza katika hatua hii ni pamoja na:

- (a) Sekretarieti kuanza kazi kwa wakati mmoja na wajumbe hali iliyosababisha kutokuwepo kwa maandalizi ya awali yaliyopaswa kufanywa na Sekretarieti.
- (b) Kuchelewa kuteuliwa kwa baadhi Watendaji wa Sekretarieti ya Tume hasa kutoka Tanzania Bara na hivyo kusababisha upungufu wa Wataalam katika hatua za mwanzo za utekelezaji wa kazi za Tume.
- (c) Uhaba wa vifaa na vitendea kazi vya kutosha wakati Tume inaanza kazi.
- (d) Kukatika mara kwa mara kwa umeme na kukosekana kwa Jenereta wakati Tume inaanza kutekeleza majukumu yake.

11.2 Ukusanyaji, usafirishaji na uchambuzi wa maoni ya Wananchi

Changamoto zilizojitokeza katika hatua hii ni:

- (a) kuchelewa kuwepo mfumo rejea wa Kielektroniki ambao ungeiwezesha Tume kukusanya, kusafirisha na kuchambua kwa uharaka maoni ya Wananchi ukizingatia wingi wa maoni na usalama wa maoni;

- (b) wananchi wengi kutokuwa na elimu ya Katiba na hivyo kutokuifahamu na kuielewa Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya mwaka 1977;
- (c) baadhi ya maeneo ya nchi kutokuwa na mitandao ya mawasiliano ya uhakika kulisababisha kuchelewa kutumwa kwa taarifa mbalimbali kutoka Mikoani hadi Makao Makuu ya Tume;
- (d) ukubwa wa nchi na miundombinu mibovu ya mawasiliano ya barabara kwa baadhi ya maeneo;
- (e) ukubwa na mawanda ya nchi na kukosekana kwa ramani za uhakika zinazoonesha mgawanyiko wa maeneo ya utawala katika ngazi ya Kata na muunganiko wa miundombinu katika maeneo hayo;
- (f) baadhi ya Vyama vya Siasa, Asasi za Kiraia na Taasisi za Dini kuingilia uhuru wa maoni ya wananchi kwa kuwaelekeza maneno ya kusema wakati wa kutoa maoni;
- (g) kuchelewa kuanza Mikutano kwa wakati kutokana na hali ya hewa katika baadhi ya maeneo na umbali wa kufika katika vituo vya mikutano;
- (h) baadhi ya wananchi kudhani kwamba tayari Katiba imeshaandikwa pasipo kuwashirikisha;
- (i) baadhi ya wananchi kuwa na dhana kwamba, Tume ni chombo cha Serikali kwa hivyo walielekeza matatizo yao yote yanayohusiana na kero, sera, sheria au utendaji badala ya kutoa maoni juu ya Katiba;
- (j) baadhi ya wananchi kuwa na hofu kuwa Tume hii haitakuwa na matokeo yoyote wakitoa mfano wa Tume zilizopita; na
- (k) wanawake kutojitokeza kutoa maoni yao mbele ya Tume.

11.3 Uendeshaji wa Mabaraza ya Katiba

Changamoto zifuatazo zilizojitokeza katika hatua hii:

- (a) wananchi kudhani Wajumbe wa Tume hawakustahili kutoa ufafanuzi kuhusu Rasimu ya Katiba kwenye Mabaraza ya Katiba ya Wilaya;
- (b) vyama vya siasa kuingilia mchakato wa kuwapata Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya;
- (c) wananchi kuwa na uelewa tofauti kwamba kazi ya Ujumbe wa Baraza la Katiba ni ya kudumu na yenye malipo ya mishahara ya viwango vikubwa;
- (d) baadhi ya Watendaji wa Kata, Kijiji, Shehia na Mtaa kutowajibika ipasavyo kutimiza jukumu la kuwaandaa wananchi katika hatua za mchakato wa kuwapata Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya;
- (e) mwongozo wa kuwapata Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya kutosambazwa kwa walengwa kwa wakati muafaka;
- (f) baadhi ya Shehia/Kata kutofanya uchaguzi wa kuwapata Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba kutokana na tofauti za mitizamo ya itikadi ya vyama;
- (g) baadhi ya wananchi kutokuwa na imani na Masheha kutokana na tofauti za mitizamo ya itikadi za vyama vya siasa na kwa hio kuwakataa masheha kusimamia zoezi la upatikanaji wa wajumbe.
- (h) baadhi ya wananchi kuwa na mitazamo hasi na Kamati za Maendeleo za Kata zilizokuwa na jukumu la kuwachaguwa Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya;
- (i) kuwepo hali ya wasiwasi wa kukosekana kwa usalama kwa baadhi ya Watendaji wa Sekretariati ya Tume katika baadhi ya maeneo wakati wa uratibu wa uchaguzi wa Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya;
- (j) vyama vya siasa kuingilia uhuru wa Wajumbe kutoa maoni kwenye Mabaraza ya Katiba ya Wilaya kwa kuwapa Miongozo na maelekezo yenye misimamo ya vyama ambayo waliitumia katika kutoa maoni kuhusu Rasimu ya Katiba;

- (k) baadhi ya Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya kutishwa na Vyama vyao vya siasa kuchukuliwa hatua za kinidhamu au kunyimwa fursa ya uongozi katika vyama husika iwapo wangetoa maoni kinyume na Miongozo ya Vyama vyao hivyo;
- (l) baadhi ya Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba kufikiria kuwa maoni na mapendekezo yao yasingefanyiwa kazi na Tume;
- (m) wajumbe wengi walikuwa wakitoa michango/maoni ya aina moja au yanayofanana;
- (n) baadhi ya Wajumbe kushinikiza uwepo utaratibu wa kupiga kura ili kujua idadi ya watu waliokubali au kukataa baadhi ya hoja zilizomo kwenye Rasimu ya Katiba;
- (o) Baadhi ya Wajumbe kuanza kutoa maoni upya badala ya kuiboresha Rasimu waliyopelekewa na Tume ya Mabadiliko ya Katiba; na
- (p) Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya kutaka kulipwa fedha tangu siku walipopewa Rasimu ya Katiba.

11.4 Uchambuzi na tathmini ya maoni

Changamoto zifuatazo zilijitokeza katika hatua hii:

- (a) wingi wa maoni ya wananchi kutoka kwenye Mikutano ya hadhara na maoni ya wananchi kupitia Mabaraza ya Katiba kuhusu Katiba Mpya;
- (b) mchanganyiko wa maoni yanayohusu Katiba na yale yanayohusu Sera, Sheria na utendaji;
- (c) dhana iliyojengeka kwa wananchi kwamba, kila maoni waliyoyatoa yangeingizwa kwenye Rasimu ya Katiba; na
- (d) ufinyu wa muda wa kuchambua na kutathmini maoni ya wananchi ikilinganishwa na wingi wa maoni yaliyopokelewa.

11.5 Uchapishaji na Usambazaji wa Rasimu ya Katiba

Changamoto zilizojitokeza katika hatua hii ni pamoja na:

- (a) Idara ya Mpigachapa Mkuu wa Serikali kuzidiwa na kazi hivyo kutoweza kutoa nakala nyingi za Rasimu kwa haraka;
- (b) uwezo mdogo wa viwanda vya uchapishaji binafsi nchini kuweza kumudu kazi kubwa ya uchapishaji katika muda mfupi; na
- (c) baadhi ya Viwanda vya uchapishaji kushindwa kukamilisha kazi za uchapaji wa Rasimu ya Katiba ndani ya muda wa Mkataba.

11.6 Hatua za kukabiliana na Changamoto

Katika kukabiliana na changamoto, Tume ilichukua hatua mbalimbali zifuatazo:

- (a) kuandaa na kutekeleza mpango mahsusi wa utekelezaji wa kazi na majukumu yake. Mpango huo uliainisha muda wa kuanza na kukamilisha kazi husika;
- (b) kuandaa na kutekeleza programu ya kuwajengea uwezo Wajumbe na Watendaji wa Sekretarieti ya Tume;
- (c) kubuni na kuandaa mfumo mahsusi wa kielektroniki ulioiwezesha Tume kukusanya, kuhifadhi, kusafirisha na kuchambua maoni ya wananchi kwa urahisi;
- (d) kuandaa na kutekeleza Programu ya Elimu kwa Umma kuhusu mchakato wa upatikanaji wa Katiba Mpya kwa kupitia vyombo vya habari;
- (e) kuweka utaratibu wa ufuatiliaji wa upatikanaji wa Wajumbe wa Mabaraza ya Katiba ya Wilaya;
- (f) kushirikiana na vyombo vya ulinzi na usalama ili kuhakikisha kuwepo kwa usalama wakati wote wa utekelezaji wa majukumu;

- (g) kuandaa ripoti inayohusu masuala ya Sera, Sheria na Utekelezaji wa shughuli za Serikali kwa masuala yasiyokuwa ya kikatiba; na
- (h) kwa idhini ya Mpigachapa Mkuu wa Serikali, kazi ya uchapaji wa Rasimu ya Katiba iligawanywa katika viwanda binafsi mbalimbali vya uchapaji.

SURA YA KUMI NA MBILI

12.0 MUHTASARI WA RASIMU YA KATIBA

Mapendekezo yaliyomo kwenye Rasimu ya Katiba yanatokana na maoni ya Wananchi kutoka katika Mabaraza ya Katiba wakati wa kujadili Rasimu ya Awali ya Katiba. Rasimu ya Katiba ndiyo iliyoelekezwa na Sheria ya Mabadiliko ya Katiba kutayarishwa ili iwasilishwe kwa Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na Rais wa Zanzibar na hatimaye kwenye Bunge la Katiba. Sura hii ni muhtasari wa masuala muhimu yaliyomo katika Rasimu ya Katiba ambayo imeambatanishwa katika Ripoti hii na ina Sura Kumi na Saba zenye Ibara 271. Rasimu ya Katiba ni **Kiambatisho Na. 37**.

12.1 Utangulizi wa Katiba (*Preamble*)

Utangulizi ni sehemu muhimu ya Katiba ya nchi. Katika hali ya sasa ya mwelekeo wa kisheria duniani na kwa mujibu wa Sheria ya Tafsiri Sura ya Kwanza, utangulizi ni sehemu ya Katiba. Utangulizi ndio mtima au dhamira ya Katiba inayotoa tafsiri ya jumla ya Katiba. Sehemu hii inatoa taswira na picha halisi ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na watu wake, historia yao, matarajio yao, misingi na masuala muhimu ambayo wanataka kuyaendeleza katika jamii, vizazi hadi vizazi.

Utangulizi huu unatangaza rasmi kwamba Katiba hii ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania imetungwa na wananchi wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na kuthibitishwa kupitia kura ya maoni.

Hii ni mara ya kwanza katika historia ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania kwa wananchi wenyewe kushiriki moja kwa moja na kwa upana katika kutunga Katiba yao.

Sura ya Kwanza

12.2. Jamhuri ya Muungano wa Tanzania

Rasimu ya Katiba pamoja na kupendekeza mabadiliko mengi ya msingi katika uendeshaji wa nchi, haibadili hadhi na taswira ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania katika jumuiya ya kimataifa. Kwa hiyo Tume imependekeza kuendelea kuwepo kwa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ikiwa ni dola moja inayofuata mfumo wa shirikisho linalotokana na nchi za Tanganyika na Zanzibar.

Mfumo wa shirikisho uliopendekezwa hauundi Dola tatu kwa sababu kwa mujibu wa Ibara ya pili ya Mkataba wa Montevideo wa Haki na Majukumu ya Nchi, (*Montevideo Convention on Rights and Duties of States*) nchi yenye muundo wa shirikisho huchukuliwa kuwa ni Dola moja katika sheria za kimataifa.

12.3 Eneo la Jamhuri ya Muungano wa Tanzania

Tume imependekeza eneo la Jamhuri ya Muungano wa Tanzania lijumuishe eneo lote la iliyokuwa Jamhuri ya Tanganyika ikijumuisha sehemu yake ya bahari na eneo lote la iliyokuwa Jamhuri ya Watu wa Zanzibar ikijumuisha sehemu yake ya bahari, kama ilivyoainishwa katika Katiba za Uhuru za nchi mbili hizi.

Madhumuni ya kubainisha eneo la Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ni kukubaliana na maoni ya wananchi waliotaka kuwepo kwa ufafanuzi thabiti kuhusu eneo na mipaka ya nchi. Kufanya hivi, kutatunza historia ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na kuondoa utata na hisia kwamba mipaka ya nchi hizi mbili inabadilika.

Lengo la Sehemu hii ni kuainisha mipaka ya Kimataifa ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania inayotambulika na mikataba mbalimbali ya kimataifa na Mkataba wa Umoja wa Mataifa wa Masuala ya Bahari wa mwaka 1982.

12.4 Misingi Mikuu ya Taifa

Rasimu hii ya Katiba kama ilivyo katika Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya mwaka 1977 imeorodhesha misingi mikuu ya Taifa inayojenga Taifa la Tanzania na kusimamia ustawi wa wananchi wake. Misingi hiyo ni Uhuru, Haki, Udugu, Amani, Usawa, Umoja na Mshikamano.

Tume inapendekeza kuendelea kuwepo kwa Misingi Mikuu ya Taifa kwa sababu wananchi walipendekeza hivyo kutokana na umuhimu wake katika kujenga na kuiwezesha jamii ya Watanzania kuzingatia na kuthamini utu. Pendekezo hili litalifanya Taifa kuendelea kuwa na amani na utulivu, hivyo kuliwezesha kusimamia, kutekeleza na kuendeleza shughuli mbalimbali za kijamii na kimaendeleo.

12.5 Alama na Sikukuu za Taifa

Kila nchi ina alama zake zinazoipa utambulisho mahsusi na kuitofautisha na nchi nyingine. Tume inapendekeza alama za Taifa kuwa ni: Bendera ya Taifa, Wimbo wa Taifa na Nembo ya Taifa.

Aidha, Tume inapendekeza sikukuu tatu ambazo pia ni alama za Taifa. Sikukuu hizo kamwe hazitabadilika na hivyo zitajwe ndani ya Katiba. Sikukuu hizo ni:-

Sikukuu ya kuasisi Taifa huru la Tanganyika inayofanyika kila tarehe 9 Desemba, sikukuu ya kuasisi Taifa huru la Watu wa Zanzibar ambayo ni siku ya Mapinduzi ya kila tarehe 12 Januari na sikukuu ya kuasisiwa kwa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ambayo hufanyika kila tarehe 26 Aprili. Hizi ni sikukuu za kipekee na kama ilivyo katika Katiba za baadhi ya nchi duniani hutamkwa ndani ya Katiba. Sikukuu nyingine zitaendelea kutambuliwa na kusimamiwa na sheria za nchi.

12.6 Tunu za Taifa

Tunu za Taifa ni mambo muhimu ya kujivunia kwa jamii yoyote. Tunu ndio huwa msingi wa maadili na taratibu mbalimbali za kimaisha za jamii husika. Tunu hurithishwa kutoka kizazi kimoja hadi kizazi kingine. Tume inapendekeza tunu zifuatazo zitajwe ndani ya Katiba. Tunu hizo ni: Utu,

Uzalendo, Uadilifu, Umoja, Uwazi, Uwajibikaji na Kiswahili ambayo ni lugha rasmi ya Taifa.

Madhumuni ya kupendekeza Tunu hizi kuingizwa katika Katiba mpya ni kuheshimu na kuzingatia maoni na mapendekezo ya wananchi kuwa Katiba itaje Tunu za Taifa ili kuifanya jamii kuzitambua, kuzithamini na kuzitekeleza; na hivyo kutambulika kwa misingi na sifa zinazotokana na Tunu hizo.

Ni matarajio ya Tume kuwa Tunu hizi zitazingatiwa katika utekelezaji wa shughuli za kila siku na wananchi mmoja mmoja, viongozi na taasisi zote katika Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.

Sura ya Pili

12.7 Malengo ya Taifa

Wananchi walipendekeza kuwepo kwa Dira ya Taifa ambayo ndiyo itakuwa Mwongozo Mkuu utakaofuatwa na kuzingatiwa na Serikali na vyombo vyake, Vyama vya Siasa, Taasisi mbalimbali na wananchi kwa ujumla katika kutekeleza shughuli zote muhimu za nchi. Malengo hayo yamegawanyika katika nyanja za siasa, uchumi, jamii, utamaduni, mazingira na sera ya mambo ya nje.

Sura ya Tatu

12.8 Maadili ya Viongozi na Miiko ya Uongozi

Wananchi walio wengi walionyesha kuchukizwa na kuporomoka kwa maadili ya Uongozi wa Umma kwa kiwango kikubwa bila ya wahusika kuchukuliwa hatua stahiki za kuwawajibisha. Aidha, wananchi walitoa maoni yao kuwa Sekretariati ya Maadili ya Viongozi iliyopo haina uwezo na mamlaka ya kuchukua hatua zinazostahiki kwa viongozi wanaovunja na kukiuka maadili ya uongozi.

Kwa sababu hiyo, Tume inapendekeza Maadili ya Viongozi wa Umma na Miiko ya Uongozi yawekwe katika Katiba Mpya. Aidha, Sekretariati ya

Maadili ya Viongozi ibadilishwe kuwa Tume kamili yenye mamlaka na uwezo wa kusimamia maadili ya viongozi.

Sura ya Nne

12.9 Haki za Binadamu

Haki za Binadamu ni moja ya masuala ambayo yamefungamana na uraia katika usimamizi na ulinzi wake. Kwa kuwa uraia ni mmoja ambao ni wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, Rasimu ya Katiba ya Jamhuri Muungano imeainisha Haki za Binadamu ambazo Serikali ya Jamhuri ya Muungano inawajibu wa kuzisimamia na kuzilinda. Kwa mujibu wa Sheria za Kimataifa na uhusiano wa Kimataifa, Jamhuri ya Muungano inaweza kushtakiwa katika Mahakama za kikanda za Haki za Binadamu kwa kukiuka haki hizo.

Kwa kuzingatia maoni ya wananchi ya kutaka kuimarishwa kwa Haki za Binadamu, Tume inapendekeza mabadiliko kwa kuziingiza haki nyingine muhimu. Miongoni mwa haki hizo ni kuwepo kwa Mgombea huru kikatiba, Haki za Wafanyakazi, Haki ya Mtoto, Haki za Watu wenye Ulemavu, Haki za Wanawake, Haki za Wazee, Haki za Kupata Habari, Haki na Uhuru wa Habari na Vyombo vya Habari na Haki za Wakulima na Wafugaji.

Pamoja na haki hizo, haki ya kumiliki mali ilitolewa maoni na wananchi kwa msisitizo wa kipekee. Mengi ya maoni ya wananchi yalikuwa yanahusu upungufu katika utendaji na usimamizi wa sheria zilizopo za ardhi juu ya umiliki, uchukuaji wa maeneo yao na ulipaji wa fidia stahiki. Aidha, wananchi walieleza kuwa Serikali imekuwa ikichukua mali zao bila fidia stahiki. Hivyo, Tume inapendekeza kuwa mtu yeyote ana haki ya kumiliki na kuhifadhi mali ambayo ameipata kwa njia ya halali na kwamba asinyang'anywe kwa madhumuni yoyote, bila ya malipo yanayolingana na thamani halisi ya mali hiyo kwa wakati huo.

Sura ya Tano

12.10 Uraia

Rasimu imetamka Uraia kuwa ni mmoja nao ni wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Hivyo basi moja ya masuala makuu ya nchi ya kidola (*Sovereign Functions*) ni Uraia suala ambalo limewekwa kuwa la muungano.

Uraia ni msingi wa utambulisho (*identity*) unaompa haki aliyenao kulindwa na nchi yake ikiwa ni pamoja na haki zake za binadamu za asili na zisizoondosheka (*Inherent and inalienable rights*) kama zilivyotambuliwa katika Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, Katiba za Nchi Washirika na Mikataba ya Kimataifa.

Uraia kama ulivyowekwa katika Rasimu ya Katiba, umejengwa katika msingi wa uzalendo usiotiliwa shaka (*patriotism*) unaompa raia wajibu wa kuitetea, kuilinda na kuifia nchi yake bila ya tashwishi au mashaka. Kwa hiyo Uraia ndiyo kigezo na sifa ya kupewa dhamana ya uongozi wa Taifa na kuwa katika vyombo na mifumo ya Ulinzi na Usalama. Rasimu inapendekeza kutambuliwa kwa uraia wa kuzaliwa na kujiandikisha ambao katika kujidhihirisha kwake ni wa nchi moja usiojenga au kuleta hisia za kuwabagua au kuwatenga raia katika matabaka na madaraja yanayotokana na tofauti ya hali au fursa zao.

Rasimu ya Katiba pia inapendekeza kuwapa hadhi mahsusi watu wenye asili au nasaba ya Utanzania ambao wameacha kuwa raia wa Tanzania kwa kuchukua Uraia wa nchi nyingine.

Endapo watu hao watakuja Tanzania watatendewa kwa namna ambayo nasaba na asili yao itatambuliwa kwa namna iliyo tofauti na watu ambao ni raia wa nchi nyingine. Utaratibu huu unatumika katika baadhi ya nchi kama Ethiopia, India na Ujerumani.

Sura ya Sita

12.11 Muundo wa Muungano

Muundo wa Muungano ni moja ya mambo muhimu ya kikatiba. Kuwepo kwa Jamhuri ya Muungano ni moja ya mambo ambayo Sheria ya Mabadiliko ya Katiba imeyaweka katika masuala ya kuzingatiwa na Tume ya Mabadiliko ya Katiba katika mapendekezo yake. Tume inapendekeza kuendelea kuwepo kwa Jamhuri ya Muungano ambayo ni nchi moja yenye Muundo wa Shirikisho lenye Serikali tatu ambazo ni:

1. Serikali ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania;
2. Serikali ya Mapinduzi ya Zanzibar; na
3. Serikali ya Tanganyika.

Rasimu inapendekeza kwamba, shughuli za Jamhuri ya Muungano wa Tanzania zitekelezwe na kusimamiwa na:

1. Serikali ya Jamhuri ya Muungano;
2. Bunge la Jamhuri ya Muungano; na
3. Mahakama ya Jamhuri ya Muungano.

Rasimu inapendekeza kwamba, Serikali ya Jamhuri ya Muungano ndiyo iwe na mamlaka ya kutekeleza Mambo ya Muungano. Aidha, Rasimu ya Katiba inapendekeza kuwa Serikali ya Jamhuri ya Muungano inaweza kutekeleza mambo yasiyo ya Muungano yanaohusu Serikali ya Zanzibar au Serikali ya Tanganyika endapo kutokana na makubaliano na masharti maalum. Kwa hiyo, kwa mujibu wa Rasimu ya Katiba mamlaka ya Serikali ya Tanganyika au Serikali ya Zanzibar ni kwa mambo yasiyo ya Muungano tu na siyo vinginevyo.

Ili kuimarisha Muungano Rasimu ya Katiba inapendekeza mfumo na utaratibu wa kikatiba kwa Nchi Washirika wa Muungano kushauriana na kushirikiana kuhusu mambo yasiyo ya Muungano yatakayoratibiwa na Mawaziri Wakaazi. Rasimu ya Katiba imempatia wajibu Rais wa Jamhuri ya Muungano, Makamu wa Rais wa Jamhuri ya Muungano, Rais wa Tanganyika na Rais wa Zanzibar kuulinda, kuuimarisha na kuudumisha

Muungano. Akitokea mmoja wao asipofanya hivyo atakuwa anavunja Katiba na atachukuliwa hatua kwa mujibu wa Katiba.

Tume kimsingi inapendekeza kutenganishwa kwa Mambo ya Muungano na mambo yasiyo ya Muungano ya Tanganyika ili yasimamiwe na Katiba na Serikali mbili tofauti kama ilivyo kwa mambo yasiyo ya Muungano kwa Zanzibar. Kwa maana hiyo, mapendekezo haya hayabadili muundo wa mamlaka ndani ya Jamhuri ya Muungano bali yanaweka chombo cha kusimamia mambo yasiyo ya Muungano ya Tanganyika ili kuondoa utata na mkanganyiko ambao umeuzonga Muungano tangu kuasisiwa kwake.

Muundo uliopendekezwa wa Serikali tatu umezingatia kwamba:

1. Muundo huu unaeleweka kwa urahisi katika ugawanyaji wa madaraka kati ya Mamlaka tatu ndani ya Jamhuri ya Muungano kwa kila Mamlaka kuwa na Serikali yake;
2. Muundo huu unawezesha nchi Washirika kubaki na utambulisho wao wa kihistoria na kiutamaduni, na hivyo, kuondoa hisia ya Zanzibar kumezwa na Tanganyika ndani ya Muungano;
3. Muundo unasaidia kila upande wa Muungano kuendesha mambo yake yasiyo ya Muungano kwa kadri inavyoona inafaa kwa maslahi ya maendeleo na ustawi wa watu katika eneo lake;
4. Muundo huu unaleta uwajibikaji kwa kila Serikali ya Nchi Mshirika na kuchochea kasi ya maendeleo na kukuza maslahi ya watu katika eneo husika;
5. Muundo huu unapanua zaidi demokrasia kwa kupeleka madaraka kwa wananchi kujiamulia mambo yao.

Katika pendekezo hili, Tume ilizingatia matakwa ya Sheria yaliyoielekeza kulingana na hadidu rejea. Kwa mujibu wa kifungu cha 9(2) (a) cha Sheria ya Mabadiliko ya Katiba, Tume imetakiwa pamoja na mambo mengine kuzingatia kuwepo kwa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na kudumisha Muungano.

Pamoja na mapendekezo ya Muundo wa Muungano wa Serikali Tatu, upo uwezekano wa kujitokeza changamoto mbalimbali katika utekelezaji wake. Katika kukabiliana na changamoto hizo, Rasimu ya Katiba imeweka Ibara za masharti yafuatayo:

1. Kupunguza mambo ya Muungano kwa lengo la kupunguza ukubwa wa Serikali ya Muungano; na hivyo kuhakikisha gharama za kuendesha Serikali ya Muungano zinakuwa ndogo;
2. Kuipa Serikali ya Muungano uhakika wa mapato ya kujiendesha kwa kuweka kodi ya ushuru wa bidhaa, mapato yasiyo ya kodi yatokanayo na masuala ya Muungano na michango ya Nchi Washirika. Kwa kuwa shughuli nyingi za utawala na usimamizi wa sekta mbalimbali kama vile elimu, maji, afya na ujenzi zitakuwa chini ya Serikali za Nchi Washirika, Serikali ya Muungano haitakuwa na gharama kubwa kama ilivyo katika Muundo wa Serikali Mbili ambapo Serikali ya Muungano inasimamia Mambo ya Muungano na mambo yasiyo ya Muungano ya Tanganyika;
3. Kuundwa kwa Tume ya Mahusiano na Uratibu ili kuondoa uwezekano wa kuwepo kwa sera zinazotofautiana au kukinzana juu ya masuala ya msingi ya nchi; na hivyo kuleta migogoro kati ya Nchi Washirika wa Muungano au baina ya Nchi Washirika na Serikali ya Muungano;
4. Kuundwa kwa Tume ya Mahusiano na Uratibu ili kuepusha kutokea tofauti kubwa za kimaendeleo baina ya pande mbili za Muungano kutokana na uwezekano wa kuwa na tofauti kubwa za kiitikadi za kiuchumi na utendaji;
5. Kuwafanya Rais wa Tanganyika na Rais wa Zanzibar kutokuwa sehemu ya Serikali ya Jamhuri ya Muungano au kuingia katika Baraza la Mawaziri la Jamhuri ya Muungano ili kuepusha kuleta muingiliano katika kufanya maamuzi juu ya masuala ya kitaifa;
6. Kuunda Baraza la Ulinzi na Usalama chini ya Uenyekiti wa Rais wa Jamhuri ya Muungano ambalo litakuwa ni chombo

kinachohusisha pia Viongozi Wakuu wa Nchi Washirika katika kujadiliana masuala muhimu ya mustakbali wa Nchi; na

7. Kuwa na uraia mmoja wa Jamhuri ya Muungano ili kuepusha kukuza hisia za utaifa kwa Nchi Washirika; na hivyo kufifisha utambulisho wa Utanzania.

Baada ya kutathmini maoni na sababu zilizotolewa na wananchi, kufanya rejea za taarifa za Tume na Kamati zilizoundwa hapo awali na tafiti kuhusu miundo mbalimbali ya Muungano na namna inavyofanya kazi; na kwa kuzingatia changamoto zilizojitokeza katika muundo wa Muungano wa Serikali Mbili uliopo ambazo hazijaweza kupatiwa ufumbuzi, kwa mantiki hiyo, Tume inapendekeza mfumo wa Shirikisho wa Serikali Tatu, yaani Serikali ya Shirikisho, Serikali ya Tanganyika na Serikali ya Mapinduzi Zanzibar ambazo zitasimamia mamlaka tatu zilizopo.

Katiba ya Jamhuri ya Muungano ya mwaka 1977 na Katiba ya Zanzibar ya mwaka 1984 zinabainisha maeneo matatu ya mamlaka ndani ya Jamhuri ya Muungano. Maeneo hayo ya Mamlaka ni:-

1. Mamlaka ya Mambo ya Muungano.
2. Mamlaka ya mambo yasiyo ya Muungano ya Tanganyika.
3. Mamlaka ya mambo yasiyo ya Muungano ya Zanzibar.

Kwa kawaida panapokuwa na mamlaka ya Mambo ya Muungano na mambo yasiyo ya Muungano, muundo huo ni shirikisho la Serikali Tatu. Hata hivyo, mamlaka ya Mambo ya Muungano na mamlaka ya mambo ya Tanganyika yasiyo ya Muungano yalichanganywa katika Katiba moja na Serikali moja yaani, Serikali ya Jamhuri ya Muungano. Mamlaka ya mambo ya Zanzibar yasiyo ya Muungano yamewekwa katika Katiba ya Zanzibar na yanasimamiwa na Serikali ya Mapinduzi ya Zanzibar.

Muundo huo wa kuchanganya Mambo ya Muungano na yasiyo ya Muungano ya Tanganyika katika Serikali ya Jamhuri ya Muungano umeshindwa kueleweka kwa wananchi kimantiki, umezua ubishi na mvutano kati ya Serikali ya Muungano na Serikali ya Mapinduzi Zanzibar. Aidha, muundo huo umekuwa kero kwa pande zote mbili za Muungano. Kiuhalisia, katika utekelezaji wa Mambo ya Muungano,

Serikali zote ama kwa kukubaliana au kujiamulia zenyewe zimebadili taswira ya muundo wa Muungano katika utendaji wake ambao unakiuka Katiba ya Jamhuri ya Muungano ya mwaka 1977.

Utata na mkanganyiko unaouzonga Muungano unatokana na kuwepo kwa malalamiko kutoka kila upande wa Muungano.

Upande wa Zanzibar baadhi ya malalamiko yao kuhusu utekelezaji wa Mambo ya Muungano ni:

1. Serikali ya Tanganyika imevaa taswira Serikali ya Muungano ambalo linaisaidia Tanganyika zaidi kuliko Zanzibar. Taswira hiyo imeifanya Tanganyika kuwa ndiyo Tanzania na Watanganyika ndiyo wamekuwa Watanzania; na Wazanzibari wamebaki kuwa Wazanzibari.
2. Mambo ya Muungano yamekuwa yakizidi kuongezeka na hivyo kuathiri uhuru wa Zanzibar (*Autonomy*) na kufifisha hadhi ya Zanzibar (*Identity*).
3. Kuvunjwa kwa makubaliano ya Hati ya Muungano kwa kuificha sura ya Tanganyika katika Muundo wa Serikali ya Muungano.
4. Kumuondoa Rais wa Zanzibar kuwa Makamu wa Rais wa Serikali ya Jamhuri ya Muungano.
5. Kutokuwepo kwa uwazi wa mapato na matumizi ya fedha za Serikali ya Muungano.
6. Kutokuanzishwa kwa Akaunti ya Fedha ya Pamoja.
7. Kuwepo kwa chumi mbili tofauti zinazoshindana katika nchi moja.
8. Kuwepo kwa mkanganyiko wa ugawaji wa mapato na jinsi ya kuchangia gharama za uendeshaji wa shughuli za Muungano baina ya Serikali ya Muungano na Serikali ya Zanzibar.
9. Zanzibar kutoshirikishwa kikamilifu na Serikali ya Jamhuri ya Muungano katika masuala ya kupata misaada na mikopo kutoka nje ya nchi.

Malalamiko haya ya Zanzibar kwa kiwango kikubwa yanatokana na muundo wa Muungano. Kuyaweka mambo ya Tanganyika chini ya

Serikali ya Muungano, yamefanya Serikali hiyo kujishughulisha zaidi na mambo ya Tanganyika, hasa mambo ya maendeleo. Serikali ya Jamhuri ya Muungano inashughulikia sana mambo ya kilimo, viwanda na biashara, ujenzi, uchukuzi, mawasiliano, nishati na madini, maji, elimu, huduma za afya na maliasili na utalii ambayo siyo Mambo ya Muungano lakini Bunge linashughulikia haya kwa uzito mkubwa. Wakati wa kikao cha bajeti haya ndiyo mambo yanayotengewa siku mbili au tatu za majadiliano; wakati Mambo ya Muungano kama vile: ulinzi, mambo ya ndani na mambo ya nje yanatengewa siku moja au nusu siku. Aidha, hata ziara za Kamati za Bunge la Jamhuri ya Muungano kukagua shughuli za maendeleo zinafanywa Tanzania Bara tu.

Hakuna njia ya kubadili hali hii kwa sababu Serikali ya Muungano haina mamlaka juu ya mambo ya maendeleo kwa upande wa Zanzibar. Mawaziri wamelazimika kufanya mipango na kutafuta rasilimali kwa ajili ya Tanganyika tu. Zanzibar inalazimika kufanya mipango yake na ili kupata rasilimali kama vile misaada na mikopo ni lazima ipitie Serikali ya Muungano, jambo ambalo utekelezaji wake una matatizo mengi. Njia pekee ambayo ingefanya mambo ya maendeleo kwa upande wa Zanzibar yapewe uzito sawa na Serikali ya Muungano ingekuwa ni kuyaweka mambo hayo chini ya Serikali ya Muungano, yaani hiyo ingekuwa Serikali moja badala ya mbili; lakini hilo lingefanyika, Zanzibar ingekuwa imemezwa na Tanganyika.

Kwa upande wa Tanzania Bara, baadhi ya malalamiko kuhusu utekelezaji wa Mambo ya Muungano ni haya yafuatayo:

1. Zanzibar imekuwa nchi huru, ina bendera yake, ina wimbo wake wa Taifa, ina Serikali yake na imebadili Katiba yake ili kujitambua kuwa ni nchi.
2. Zanzibar imebadili masharti ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano ambayo inasema Sheria za Muungano zinazotungwa na Bunge la Jamhuri ya Muungano zitumike sehemu zote za Muungano, badala yake Katiba ya Zanzibar inaelekeza kuwa ili

Sheria itumike Zanzibar ni sharti ipelekwe mbele ya Baraza la Wawakilishi. Maana yake ni kuwa, Katiba ya Zanzibar ipo juu ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano.

3. Zanzibar imetunga sheria kuhusu fedha ambalo ni suala lililo kwenye madaraka ya Muungano.
4. Zanzibar imetunga Katiba ambayo imechukua madaraka ya Rais yaliyomo katika Katiba ya Jamhuri ya Muungano yanayoeleza kwamba Rais wa Jamhuri ya Muungano ana madaraka ya kugawa nchi katika maeneo ya kiutawala. Marekebisho ya kumi ya Katiba ya Zanzibar ya mwaka 1984 yameitambua Zanzibar kuwa ni nchi na yanampa mamlaka Rais wa Zanzibar kuigawa nchi katika maeneo ya kiutawala.
5. Katiba ya Zanzibar inasema Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ni wa nchi mbili lakini Katiba ya Jamhuri ya Muungano inaeleza kwamba, Tanzania ni nchi moja.
6. Masharti ya Kikatiba yaliyowekwa na Katiba ya Zanzibar kuhusu mchango wa Zanzibar katika uendeshaji wa Mambo ya Muungano.
7. Muundo wa Muungano uliopo umepoteza utambulisho wa kihistoria wa Tanganyika na fursa ya watu wa Tanganyika kutetea maslahi yao ndani ya Muungano.
8. Wananchi wa Tanzania Bara kutokuwa na haki ya kumiliki ardhi Zanzibar wakati wenzao wa upande wa Zanzibar wana haki hiyo Tanzania Bara.

Tangu mwanzo wa Muungano ilikubalika kwamba, Zanzibar ibaki na hadhi yake (*identity*) na iwe na uhuru wa maamuzi kuhusu mambo yasiyo ya Muungano (*autonomy*). Katika utekelezaji, Zanzibar imechukua hatua za kuimarisha hadhi yake: kwa maana ya kuwa na Bendera, Wimbo wa Taifa, Nembo na Ukuu wa nchi kamili. Pili kwa makubaliano na Serikali ya Muungano, baadhi ya Mambo ya Muungano yamebadilishwa kwa

kiwango kikubwa ili kuipa Zanzibar uhuru wa kuamua (*Autonomy*). Hivi sasa mambo mengi ya Muungano hayatekelezwi kikamilifu kimuungano. Mambo hayo ni pamoja na kodi, bandari, leseni za viwanda, usafiri na usafirishaji wa anga, utafiti, takwimu, posta na simu, gesi na Mahakama ya Rufani. Mambo haya yamebadilishwa bila kubadili Katiba ya Jamhuri ya Muungano.

Baadhi ya mabadiliko yaliyofanywa yameleta mgongano kati ya Katiba ya Muungano na Katiba ya Zanzibar, hasa kwenye vipengele vinavyohusu kodi, Madaraka ya Bunge kutunga Sheria, Madaraka ya Rais kuigawa Nchi, tafsiri ya nchi na uraia.

Kuna njia mbili za kurekebisha mambo hayo. Njia ya kwanza ni kuyarudisha chini ya Muungano mambo yote yaliyobadilika. Kiuhalisia jambo hili haliwezekani. Serikali zote mbili zilifikia makubaliano kuondoa mgongano wa Katiba kwa mambo fulani, kama vile Madaraka ya Bunge, Uraia na kodi, lakini utekelezaji wake ulishindikana. Hali inakuwa ngumu zaidi kwa sababu baadhi ya mabadiliko yatahitaji kura ya maoni kwa upande wa Zanzibar. Na hata kama ingewezekana kuyarudisha kwenye Mamlaka ya Muungano, matatizo na kero za Muungano zisingemalizika bali zingeongezeka.

Njia ya pili ni kuyakubali mabadiliko yaliyofanywa na kuongeza mengine ambayo yataipa Zanzibar uhuru wa kuamua (*Autonomy*) wa kuamua mambo yake ya uchumi. Hili linawezekana lakini likitokea ni lazima Tanganyika nayo ipate uhuru wa kuamua (*Autonomy*). Kwa maana hiyo kutakuwa na Serikali tatu na Serikali ya Muungano itabaki na mambo ambayo itakuwa na madaraka kamili.

Kutokana na malalamiko yanayotolewa na wananchi wa pande zote mbili ambayo Serikali zote mbili zimeshindwa kuyapatia ufumbuzi wa kudumu kwa muda mrefu, baadhi ya wananchi wa Zanzibar wanauona Muungano kuwa ni kero na baadhi ya wananchi wa Tanzania Bara wanauona Muungano kuwa ni mzigo.

Aidha, wananchi wa Tanzania kwa kutumia Tume mbalimbali zilizoundwa kwa mfano Tume ya Nyalali na Kamati ya Kisanga walipendekeza Muungano wa Serikali tatu. Maoni hayo ya wananchi yamependekezwa tena mbele ya Tume ya Mabadiliko ya Katiba. Pamoja na maoni hayo, Tume pia, ilipitia taarifa mbalimbali za utafiti na uzoefu wa nchi nyingine zenye changamoto za muungano. Katika kutoa mapendekezo hayo yenye lengo madhubuti la kuendelea kuwepo kwa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania inayoakisi matakwa ya wananchi ya kisiasa, kiuchumi na kijamii. Tume nayo ilifanya utafiti na kuandaa ripoti juu ya Muungano inayopatikana katika ripoti za utafiti kuhusu Mabadiliko ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.

Kwa mujibu wa takwimu za Tume, maoni mengi yalipendekeza muundo wa serikali tatu. Sababu zilizotolewa ni: kuitambua Serikali ya Tanganyika ndani ya Muungano, kuendelea kuitambua Serikali ya Zanzibar, kuondoa kero za muda mrefu zinazotokana na muundo uliopo wa Serikali mbili na kuthamini mapendekezo yaliyotolewa na Tume na Kamati mbalimbali zilizoundwa hapo awali kuhusu mfumo wa Serikali.

12.12 Mamlaka ya Serikali ya Jamhuri ya Muungano

Tume inapendekeza uwepo wa Serikali ya Jamhuri ya Muungano yenye Mamlaka kamili katika utekelezaji wa mambo yote ya Muungano kama yalivyoanishwa katika Katiba hii na sheria za nchi. Mamlaka hayo ni ya nje na ndani ya nchi. Kwa mambo ya nje, Serikali ya Jamhuri ya Muungano ndiyo inayotambuliwa katika medani za Kimataifa. Ndani ya nchi Mamlaka ya Serikali ya Muungano ni pamoja na: Ulinzi na Usalama wa Watu, mipaka, anga na eneo lote la bahari iliyo chini ya Mamlaka ya Jamhuri ya Muungano kwa mujibu wa Sheria za Kimataifa.

Serikali ya Muungano ina jukumu la Uratibu wa Ushirikiano kati yake na Serikali za Nchi Washirika katika masuala yasiyo ya Muungano na hasa yanapohitaji Serikali ya Muungano kuyawezesha yatekelezwe. Aidha, Serikali ya Shirikisho iweze kutekeleza jambo lolote ambalo lipo chini ya mamlaka za Serikali za Nchi Washirika baada ya kukubaliana na kuwekeana masharti maalum.

Lengo la pendekezo hili ni kuiwezesha Serikali ya Shirikisho kutekeleza majukumu yake kwa ufanisi katika mambo ya Muungano na kuimarisha utangamano na Nchi Washirika wa Muungano.

12.13 Mamlaka za Nchi Washirika wa Muungano

Nchi Washirika wa Muungano ziwe na Mamlaka kamili ya kutekeleza mambo yote yasiyo ya Muungano ikiwa ni pamoja na kuanzisha ushirikiano na jumuiya au taasisi yoyote ya kikanda au kimataifa kwa mambo yasiyo ya Muungano kwa mujibu wa Katiba hii.

Rasimu inapendekeza Nchi Washirika kuomba ushirikiano kwa Serikali ya Jamhuri ya Muungano kwa ajili ya kufanikisha mahusiano ya kimataifa. Aidha, iwe ni jukumu la Serikali ya y Jamhuri ya Muungano kufanikisha mahusiano hayo.

Mapendekezo hayo yamezingatia ukweli kwamba Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ni Taifa moja lenye dola moja. Aidha, mapendekezo haya yanatambua hadhi na haki sawa za Nchi Washirika wa Muungano na kuweka utaratibu utakaorahisisha na kuharakisha juhudi za kuleta maendeleo na ustawi wa wananchi katika Jamhuri ya Muungano; na kuimarisha mahusiano na ushirikiano baina ya Serikali zote tatu. Mapendekezo hayo yanaweka msingi wa mshikamano (*Solidarity Principle*) baina ya Nchi Washirika.

Pamoja na Rasimu ya Katiba kupendekeza Nchi Washirika kuwa na mamlaka kamili kwa mambo yasiyo ya Muungano, Rasimu hii inaweka masharti kwa Rais wa Tanganyika na Rais wa Zanzibar kuwa na wajibu wa kuutetea na kuudumisha Muungano.

Aidha, Rasimu ya Katiba imeweka misingi na vyombo vya Kikatiba vya uratibu na ushirikiano baina ya Nchi Washirika ndani ya Muungano. Moja ya vyombo hivyo ni Tume ya Mahusiano na Uratibu ambapo mambo yasiyokuwa ya Muungano yatajadiliwa na Nchi Washirika.

Pamoja na kuwepo kwa Tume ya Mahusiano na Uratibu kila Nchi Mshirika itakuwa na Waziri Mkaazi katika Makao Makuu ya Serikali ya Jamhuri ya Muungano atakayeratibu na kusimamia masuala yote yenye maslahi ya Nchi Mshirika kwenye Serikali ya Jamhuri ya Muungano.

12.14. Orodha ya Mambo ya Muungano

Tume inapendekeza kuwepo na Mambo ya Muungano saba badala ya 22 yaliyoorodheshwa katika Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya mwaka 1977. Kigezo kilichotumika katika kuamua Mambo ya Muungano ni kuhakikisha mambo makuu ya kidola (*Sovereign Functions*) yanabaki chini ya Mamlaka ya Jamhuri ya Muungano ambayo yanaitambulisha nchi katika medani za Sheria na Mahusiano ya Kimataifa na ndani ya nchi hayana budi yawe ya Muungano. Ndani ya nchi, Mambo ya Muungano ni yale ambayo kwa mujibu wa msingi wa kuweka katika mamlaka ya Serikali ya Muungano, ni mambo ambayo hayawezi kufanywa ipasavyo na mamlaka nyingine za Nchi Washirika. Mambo ya Muungano yanayopendekezwa ni:

1. Katiba na Mamlaka ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania
2. Ulinzi na Usalama wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania
3. Uraia na Uhamiaji
4. Sarafu na Benki Kuu
5. Mambo ya Nje
6. Usajili wa Vyama vya Siasa
7. Ushuru wa Bidhaa na Mapato yasiyo ya Kodi yatokanayo na Mambo ya Muungano.

Mapendekezo haya yamezingatia mfumo wa Serikali Tatu. Aidha, mapendekezo haya yanakidhi haja ya wananchi walio wengi waliotoa maoni yao ya kutaka kupunguzwa kero zinazotokana na wingi wa Mambo ya Muungano na kukosekana kwa mipaka iliyo wazi baina ya Mambo ya Muungano na yasiyo ya Muungano. Ni dhahiri pia mgawanyo huu wa

madaraka utarahisisha na kuboresha utoaji wa huduma za jamii katika Jamhuri ya Muungano wa Tanzania.

Sura ya Saba

12.15 Mfumo wa Utawala

Tume inapendekeza Tanzania iendelee na mfumo wa Jamhuri kwa maana ya kuwa ni nchi inayoongozwa na Rais Mtendaji ambaye ni Mkuu wa Nchi, Kiongozi wa Serikali ya Jamhuri ya Muungano na Amiri Jeshi Mkuu. Mapendekezo haya ya Tume yamezingatia maoni yaliyotolewa na Wananchi ya kuendelea kuwepo kwa Jamhuri ya Muungano inayoongozwa na Rais Mtendaji.

Aidha, Tume inapendekeza Serikali ya Jamhuri ya Muungano iundwe na Makamu wa Rais na Mawaziri ambao hawatokani na Wabunge. Inapendekezwa kuwa nafasi ya Waziri Mkuu iondolewe katika mfumo huu. Jukumu la Waziri Mkuu la kuwa Kiongozi wa shughuli za Serikali Bungeni halitakuwepo katika mfumo wa Bunge unaopendekezwa na Katiba mpya. Katika mfumo wa utawala unaopendekezwa Makamu wa Rais atachaguliwa na wananchi wote wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania akiwa Mgombea Mwenza wa Rais wa Jamhuri ya Muungano.

Pendekezo la kwamba Mawaziri wasitokane na Wabunge limetokana na maoni ya wananchi kuwa Wabunge wabaki na jukumu lao la msingi la kuwawakilisha wananchi waliowachagua. Aidha, pendekezo hili limelenga kuleta ufanisi kwa kutenganisha mihimili miwili hii ya dola kwa maana ya Serikali na Bunge; na hivyo kuondoa uwezekano wa mgongano wa kimaslahi kwenye jimbo la Mbunge ambaye ameteuliwa kuwa Waziri.

12.16 Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania

Rasimu hii imependekeza kuendelea kuwa na Rais mmoja wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania mwenye mamlaka kamili yasiyogawika kwa mwingine: ya Ukuu wa Nchi (Head of State), Amiri Jeshi Mkuu na pia Mkuu wa Serikali ya Jamhuri ya Muungano.

Rais wa Jamhuri ya Muungano kwa mujibu wa Rasimu ya Katiba, ndiye alama na taswira ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na watu wake, ndiye alama ya umoja na uhuru wa nchi na mamlaka yake. Kwa upande wao, Rais wa Nchi Washirika ni wakuu wenye mamlaka kamili kwa Serikali ya Tanganyika na Serikali ya Zanzibar kwa mambo yasiyo ya Muungano.

12.16.1 Utekelezaji wa Madaraka ya Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania

Mambo ya msingi yaliyopendekezwa na Tume katika eneo hili ni pamoja na:

1. Rais akiwa Mkuu wa Nchi, Amiri Jeshi Mkuu na Kiongozi wa Serikali aendeleo kuwa na madaraka ya uteuzi wa viongozi wa ngazi za juu Serikalini lakini ashauriwe na taasisi na vyombo vingine mahsusi vya umma. Tafiti mbalimbali zilizofanywa na Tume zinaonesha kuwa Rais akiwa Mkuu wa Nchi ndiye Mwajibikaji Mkuu wa shughuli zote zinazotekelezwa na vyombo vya umma. Hivyo ni vyema kwa Mwajibikaji Mkuu akatekeleza majukumu yake kwa kusaidiwa na watu anaowaamini. Aidha, Tume ilizingatia maoni na mapendekezo ya wananchi yaliyotaka Rais awekewe udhibiti katika utekelezaji wa madaraka yake ya uteuzi;
2. Na Rais azingatie ushauri utakaotolewa na mamlaka za nchi. Pendekezo hili limetokana na maoni ya wananchi ambao walitaka maamuzi ya Rais yasitegemee dhana ya kutumia hekima na busara yake tu.

12.16.2 Uchaguzi wa Rais

Umri wa kugombea Urais

Tume inapendekeza umri wa chini wa mgombea wa nafasi ya Urais uwe miaka 40. Tume ilichambua maoni yote ya wananchi kuhusu suala la umri wa kugombea Urais, ilifanya utafiti kwa

kupitia Katiba za nchi nyingine na kuangalia uhalisia wa watu kugombea na kuchaguliwa kuwa Marais katika nchi mbalimbali duniani. Tume imeridhika kuwa umri wa miaka 40 ni muafaka kwa sababu mgombea atakuwa amekomaa kifikra na kimatendo na kuweza kubeba jukumu la kuwa kiongozi mkuu wa nchi.

Ushindi wa nafasi ya Urais

Tume inapendekeza kuwa mgombea wa nafasi ya Urais atangazwe kuwa mshindi iwapo atakuwa amepata kura zaidi ya asilimia hamsini ya kura zote zilizopigwa. Pendekezo hili limezingatia maoni ya wananchi waliotaka Rais anayechaguliwa apate kura zaidi ya asilimia hamsini ili kuonyesha kukubalika kwake na wananchi walio wengi.

Pendekezo jingine ni kuwa matokeo ya uchaguzi wa Rais yaweze kulalamikiwa katika Mahakama ya Juu nchini. Hili limefuata maoni ya wananchi walio wengi waliotaka matokeo ya uchaguzi wa Rais yaweze kuhojiwa Mahakamani. Aidha, hii ni fursa inayotoa haki kwa wagombea wanaodhani kuwa aliyetangazwa kuwa mshindi wa nafasi ya Urais hakuwa mshindi halali.

Hata hivyo, Tume inapendekeza kuwa anayeweza kufungua shauri la kupinga matokeo ya uchaguzi wa Rais ni yule tu aliyegombea nafasi ya Urais na siyo mtu yeyote. Pendekezo hili litapunguza uwezekano wa fursa hii kutumika vibaya.

Kinga dhidi ya mashtaka ya Rais

Baada ya kupitia na kutathmini maoni ya wananchi, Tume inapendekeza Rais akiwa Mkuu wa Nchi na Taswira ya Umoja wa Taifa abaki na kinga dhidi ya mashtaka akiwa madarakani. Sababu ni kuondoa uwezekano wa baadhi ya watu kuitumia fursa hiyo vibaya na kumfanya Rais asijiamini na hivyo kushindwa kutekeleza majukumu yake kwa ufanisi. Hata hivyo, kwa mujibu wa Rasimu hii Rais anaweza kuwajibishwa na

Bunge la Jamhuri ya Muungano na kuvuliwa urais kwa makosa ambayo yameainishwa katika Rasimu ya Katiba.

12.16.3 Makamu wa Rais

Tume inapendekeza Makamu wa Rais awe ndiye Msaidizi Mkuu wa Rais wa Jamhuri ya Muungano na Msimamizi Mkuu wa shughuli za kila siku za Serikali ya Muungano, Uratibu wa Ushirikiano wa Nchi Washirika wa Muungano katika mambo yasiyo ya Muungano na uhusiano wa Serikali ya Muungano na Serikali za Nchi Washirika. Kwa sababu hiyo, Makamu wa Rais ndiye Mwenyekiti wa Tume ya Uratibu na Ushirikiano ambayo Rais wa Tanganyika na Rais wa Zanzibar pia ni wajumbe. Aidha, inapendekezwa Tume ya Uratibu na Ushirikiano ipeleke taarifa zake Baraza la Ulinzi na Usalama ambalo Mwenyekiti wake ni Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na Makamu wa Rais, Rais wa Tanganyika na Rais wa Zanzibar ni wajumbe.

12.17 Baraza la Mawaziri la Jamhuri ya Muungano

Idadi ya Mawaziri na Naibu Mawaziri

Kutokana na Mambo ya Muungano kupungua hadi kufikia saba na nia ya kupunguza ukubwa wa Serikali ya Shirikisho, Tume inapendekeza kuwa Mawaziri na Naibu Mawaziri wa Serikali ya Jamhuri ya Muungano wasizidi kumi na tano.

Mfumo unaopendekezwa katika Rasimu hii, Mawaziri na Naibu Mawaziri wasitokane na Wabunge na wasihudhurie vikao vya Bunge isipokuwa kama watahitajika kutoa ufafanuzi kwenye vikao vya Kamati za Bunge au Bunge zima kuhusu suala lolote lililopo katika madaraka yao ya utendaji.

Tume inapendekeza utaratibu huu kwa kuzingatia maoni ya Wananchi waliotaka kutenganishwa kwa utendaji kazi wa Mihimili ya Bunge na Serikali, ili kuongeza uwajibikaji wa Bunge katika kuisimamia Serikali. Aidha, utaondoa manung'uniko ya wananchi kwamba majimbo yanayoongozwa na Wabunge ambao

ni Mawaziri au Naibu Mawaziri yanapendelewa katika huduma za maendeleo.

Aidha, Tume inapendekeza kuwa uteuzi wa Mawaziri na Naibu Mawaziri, uthibitishwe na Bunge kwa sababu wananchi walio wengi walisema kuwa Bunge ndicho chombo chenye ridhaa ya wananchi wote, na hivyo kuwa na uhalali wa kudhibiti madaraka ya Rais katika uteuzi huo. Matarajio ni kuwa utaratibu huu utaongeza uwajibikaji wa Mawaziri na Naibu Mawaziri.

Sura ya Nane

12.18 Uratibu wa Mahusiano ya Washirika wa Muungano

Misingi mikubwa ya mahusiano ya Serikali ya Jamhuri ya Muungano na Serikali za Nchi Washirika na baina ya Nchi Washirika ni uratibu na ushirikiano kati yao katika kutekeleza majukumu yao yaliyoainishwa katika Rasimu ya Katiba na kama itakavyotambulika katika Katiba za Nchi Washirika.

Tume ya Mahusiano na Uratibu wa Serikali ndiyo itakayokuwa kiungo muhimu kati ya Serikali ya Jamhuri ya Muungano na Serikali za Nchi Washirika na baina ya Nchi Washirika. Tume hii itakuwa na Sekretarieti itakayoongozwa na Katibu akisaidiwa na Naibu Katibu.

Majukumu ya Tume yameelezwa kwa kirefu katika Rasimu ya Katiba. Kwa mara ya kwanza katika historia ya Jamhuri ya Muungano Rasimu ya Katiba inaweka utaratibu wa Kikatiba wa kujadiliana na kushauriana kati ya Serikali ya Jamhuri ya Muungano na Serikali za Nchi Washirika.

Sura ya Tisa

12.19 Bunge la Jamhuri ya Muungano

Wananchi walio wengi walitoa maoni yao wakitaka kuondolewa kwa Wabunge wa Viti Maalumu na wale wa kuteuliwa na Rais katika Bunge la Jamhuri ya Muungano. Pia walitaka kuwe na idadi sawa ya Wabunge wanawake na wanaume. Hivyo, Tume inapendekeza kuwepo na Bunge la

Jamhuri ya Muungano litakalokuwa na Wabunge wa aina mbili tu, wale wa kuchaguliwa kwenye majimbo yao na wa kuteuliwa na Rais kuwakilisha Watu wenye Ulemavu. Kila jimbo la uchaguzi liwe na wabunge wawili ambao ni mwanamke na mwanaume.

Tume inapendekeza Tume Huru ya Uchaguzi ipewe Mamlaka ya kuigawa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania katika majimbo ya uchaguzi kwa kuzingatia vigezo maalumu vitakavyowekwa kisheria. Sababu ya pendekezo hili inatokana na maoni na mapendekezo ya wananchi kwamba, Nchi Washirika wa Muungano zisipate fursa ya kuongeza maeneo ya utawala kwa lengo la kuongeza idadi ya majimbo ya uchaguzi na kuwepo vigezo rasmi vya kisheria vya kugawa majimbo ya uchaguzi ili kuondoa malalamiko ya muda mrefu ya mgawanyo wa majimbo.

Aidha, Tume inapendekeza ukomo wa Ubunge uwe vipindi vitatu vya miaka mitano mitano kuanzia uchaguzi wa kwanza tokea kupitishwa kwa Katiba Mpya. Hata hivyo, wananchi wanaweza kumuondoa Mbunge wao kabla ya kumaliza muda wa kipindi chake cha Ubunge. Pendekezo hili linatokana na maoni na mapendekezo ya wananchi waliotaka kuwepo na ukomo wa Ubunge ili kuondoa dhana ya umiliki wa jimbo la uchaguzi, kutoa fursa kwa wananchi wengine wenye uwezo kugombea nafasi ya Ubunge, kuongeza uwajibikaji wa Mbunge katika jimbo lake la uchaguzi na kuongeza mamlaka ya Wananchi ya kuwajibisha kwa Viongozi wanaowachagua.

Pia Tume inapendekeza kusiwepo uchaguzi mdogo wa kujaza nafasi ya Ubunge wa jimbo iliyowazi isipokuwa kama nafasi hiyo itatokana na Mgombea Huru. Kwa nafasi itakayoachwa wazi kutokana na mbunge wa chama cha siasa, Tume ya Uchaguzi, kwa kuzingatia orodha ya majina iliyowasilishwa na chama husika na kwa kushirikiana na chama hicho, itajaza nafasi hiyo.

Sababu ya pendekezo hili ni maoni na mapendekezo ya Wananchi waliotaka kusiwepo uchaguzi ndogo ili kupunguza gharama kwa Taifa, na

kuondoa uadui na uhasama miongoni mwa wananchi wakati wa mchakato wa uchaguzi mdogo.

Tume inapendekeza Spika na Naibu Spika wasitokane na Wabunge au Viongozi wa juu wa Vyama vya Siasa. Pendekezo hili limetokana na maoni ya Wananchi waliotaka kuondoa uwezekano wa kuwepo upendeleo na kulinda maslahi ya chama au kundi katika uendesaji wa shughuli za Bunge.

12.20 Mgombea Huru

Tume inapendekeza kuwepo na mgombea huru katika nafasi za kitaifa kuchaguliwa, yaani Urais na Ubunge. Tume ilizingatia maoni na mapendekezo ya wananchi kwamba mgombea huru awepo kwa sababu ni haki ya msingi kwa kila mwananchi kuchagua au kuchaguliwa. Kuwepo kwa mgombea huru kunaongeza wigo wa demokrasia, kwa kutoa fursa kwa wananchi ambao siyo wanachama wa Vyama vya Siasa kushiriki katika chaguzi mbalimbali. Hii itaondoa masharti ya Katiba ya sasa ya kuwa mwanachama wa Chama cha Siasa ili kuweza kugombea nafasi ya uongozi.

Aidha, suala la kuwepo kwa mgombea huru katika Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania limekwisha agizwa na uamuzi uliotolewa na Mahakama ya Afrika ya Haki za Binadamu iliyoipa Tanzania mwaka mmoja kuwa imetekeleza agizo hilo. Pia Mahakama ya Rufani ya Tanzania imekwisha lishauri Bunge lirekebishe Katiba na kuruhusu kuwepo kwa Mgombea Huru.

Maamuzi haya ya Mahakama yalitokana na shauri la kupinga Mabadiliko ya Kumi na Moja ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya mwaka 1977 yaliyoweka masharti ya mgombea nafasi ya uongozi kulazimika kuwa mwanachama wa Chama cha Siasa. Mabadiliko haya ya Katiba yalifanywa na Bunge kufuta uamuzi wa Mahakama Kuu ya Tanzania ulioruhusu Mgombea Huru.

Sura ya Kumi

12.21 Mahakama ya Jamhuri ya Muungano

Kuhusu Mahakama, inapendekezwa pawepo na Mahakama mbili za Jamhuri ya Muungano wa Tanzania. Mahakama hizo ni Mahakama ya Juu na Mahakama ya Rufani. Hivyo inapendekezwa kuanzishwe Mahakama ya Juu (*Supreme Court*), ambayo Majaji wa Mahakama hii watateuliwa na Rais baada ya kupendekezwa na Tume ya Utumishi wa Mahakama. Jaji Mkuu na Naibu Jaji Mkuu baada ya kuteuliwa watathibitishwa na Bunge.

Mapendekezo ya kuanzishwa kwa Mahakama ya Juu yalizingatia maoni na mapendekezo ya wananchi waliotaka kupanuliwa kwa wigo wa kutafuta haki kwa kuanzishwa chombo kitakachokuwa na mamlaka ya kupokea rufaa kutoka Mahakama ya Rufani, kusikiliza malalamiko ya matokeo ya uchaguzi wa Rais na kusikiliza migogoro baina ya Nchi Washirika wa Muungano. Umuhimu wa kuwa na Mahakama ya Juu unatokana pia na mapendekezo ya kuhojiwa mahakamani kwa matokeo ya uchaguzi wa Rais. Kwa uzoefu wa nchi nyingi duniani, Mahakama ya mwanzo na ya mwisho kushughulikia na kuamua malalamiko juu ya matokeo ya uchaguzi wa Rais ni Mahakama ya Juu. Aidha, kwa mfumo wa Muungano unaopendekezwa katika Rasimu, Mahakama ya Juu ndicho chombo cha mwisho cha kusikiliza na kuamua migogoro baina ya Nchi Washirika wa Muungano na baina Nchi Mshirika na Serikali ya Jamhuri ya Muungano.

Inapendekezwa Mahakama ya Rufani iendeleo kuwepo na isikilize rufaa za maamuzi yanayotoka katika Mahakama Kuu za Nchi Washirika kwa mujibu wa Katiba hii na Katiba za Nchi Washirika.

Mahakama Kuu za Nchi Washirika zitakuwa na Mamlaka Sawa (*Concurrent Jurisdiction*) ya kusikiliza mashauri juu ya masuala ya Muungano kama ilivyo sasa.

Sura ya Kumi na Moja

12.22 Tume ya Utumishi wa Umma

Utumishi wa Umma ni chombo muhimu katika kuendesha nchi na kwa sababu hiyo katika nchi nyingi kumeundiwa Tume Maalum ya Kikatiba ya kuusimamia. Wadau wengi wamependekeza Tume hii ianzishwe na kupewa hadhi ya kikatiba Hivyo, inapendekezwa Tume ya Utumishi wa Umma ianzishwe kikatiba ili kuipa hadhi inayostahili.

Tume hii itakuwa na Mwenyekiti, Makamu Mwenyekiti na Wajumbe Sita watakaoteuliwa na Rais na kuthibitishwa na Bunge. Tume hii ndiyo itakayokuwa na Mamlaka ya kumshauri Rais juu ya uteuzi wa Viongozi katika nafasi mbalimbali za Utumishi wa Umma na kuunda, kudurusu, na kusawazisha mishahara na marupurupu ya Viongozi na Watumishi wa Umma katika ngazi zote za Mihimili ya Dola.

Tume inapendekeza kuanzishwa chombo hiki kwa sababu ya: kutokuwepo kwa chombo kimoja kinachosimamia masuala ya upangaji, usawazishaji na usimamizi wa mishahara na marupurupu ya viongozi na watumishi wa umma katika ngazi zote za Mihimili ya Dola; kuondoa malalamiko ya kuwepo kwa upendeleo wa kupanga mishahara na marupurupu miongoni mwa watumishi katika Mihimili ya Dola; na kuzingatia usawa katika kupanga, kugawana, kusawazisha mishahara na marupurupu.

Sura ya Kumi na Mbili

12.23 Tume Huru ya Uchaguzi

Uchaguzi huru na wa haki ni moja ya misingi ya kidemokrasia. Katika hili, kuwepo kwa Tume Huru ya Uchaguzi ni jambo muhimu. Miongoni mwa masharti ya kikatiba yaliyomo katika Sura hii ni kuundwa kwa Tume Huru ya Uchaguzi.

Wananchi walizungumzia suala hili wakitaka kuwepo kwa Tume Huru ya Uchaguzi ambayo wajumbe wake watakuwa na hadhi inayokubalika katika jamii na ambao uteuzi wao hauzingatii utashi au uwakilishi wa

kisiasa. Wananchi wanaamini kufanya hivyo kutaondoa dhana ya chombo hiki muhimu kutumiwa na mamlaka iliyokiteua na hivyo kutoaminika. Aidha, kuwepo kwa Tume Huru ya Uchaguzi kutaongeza uadilifu katika usimamizi wa masuala ya uchaguzi na kuiwezesha kutekeleza majukumu yake bila uwoga wala upendeleo.

Kwa sababu hizi, inapendekezwa kuwepo kwa Tume Huru ya Uchaguzi itakayosimamia masuala ya uchaguzi na kura ya maoni. Wajumbe wake wapatikane kwa uwazi kupitia utaratibu wa kuomba nafasi na kuchujwa na Kamati ya Uteuzi kabla ya kuteuliwa rasmi na Rais. Aidha, inapendekezwa Mwenyekiti, Makamu Mwenyekiti na Wajumbe wa Tume wathibitishwe na Bunge.

Mapendekezo haya yamezingatia misingi inayokubalika duniani ya vyombo huru vya usimamizi wa uchaguzi ambayo ni: Uhuru, Uadilifu, Uwajibikaji na Uwazi.

Sura ya Kumi na Tatu

12.24 Taasisi za Uwajibikaji

Uwajibikaji na kuwepo kwa viongozi na watumishi wa umma wanaoheshimu na kuzingatia maadili ni moja ya misingi muhimu ya utawala bora. Tume imependekeza yawepo masharti ya Kikatiba yanayohusu Maadili na Miiko ya Uongozi na Utumishi wa Umma, Haki za Binadamu, wajibu wa raia na mamlaka za nchi.

Ili kusimamia utekelezaji wa masuala haya Rasimu ya Katiba imependekeza vyombo vya Uwajibikaji vifuatavyo:

1. Tume ya Maadili, Uongozi na Uwajibikaji;
2. Tume ya Haki za Binadamu; na
3. Mdhibiti na Mkaguzi Mkuu wa Hesabu za Serikali.

Vyombo hivi vimepewa uwezo wa Kikatiba kusimamia na kuchukua hatua dhidi ya wale wote watakaokiuka masharti yaliyomo katika vifungu hivyo vya Katiba.

Sura ya Kumi na Nne

12.25 Deni la Taifa na Mikopo ya Serikali ya Jamhuri ya Muungano

Lengo kubwa katika suala hili ni kudhibiti Deni la Taifa ili lisivuke uwezo wa Taifa kulipa na kuhakikisha kuwa, mikopo inayochukuliwa ina tija na manufaa kwa maendeleo ya Wananchi na imezingatia utawala bora na uwajibikaji.

Tume inapendekeza kuwa, Serikali iwajibike kutoa taarifa Bungeni katika vipindi maalum kuhusu mikopo kwa kutaja kiasi cha mkopo unaotaka kuchukuliwa au deni lililopo, riba yake, matumizi ya fedha za mikopo na utaratibu wa kulipa madeni ya Taifa. Mapendekezo haya yametokana na maoni ya wananchi kutaka kuwepo kwa ukomo wa kukopa na utaratibu ulio wazi wa kulipa deni la Taifa ili kulinda heshima ya nchi na kuzuia nchi kuwa na deni lisilolipika.

Rasimu inapendekeza, kila baada ya miezi mitatu tangu kumalizika mwaka wa fedha, Serikali ichapishe ripoti katika Gazeti la Serikali na magazeti mengine kueleza mikopo iliyodhaminiwa na Serikali katika mwaka uliopita.

12.26.1 Vyanzo vya Mapato ya Serikali ya Jamhuri ya Muungano

Ili kuhakikisha kuwa Serikali ya Jamhuri ya Muungano ina uwezo wa kujiendesha katika kusimamia mambo ya Muungano, Rasimu inapendekeza vyanzo vya mapato vinne vifuatavyo:

1. Ushuru wa Bidhaa utokanao na bidhaa zinazozalishwa ndani ya nchi na zinazoagizwa kutoka nje ya nchi;
2. Mapato yasiyo ya kodi yatokanayo na Taasisi za Muungano;
3. Michango kutoka Nchi Washirika wa Muungano; na
4. Mikopo kutoka ndani na nje ya Jamhuri ya Muungano.

Vyanzo vya mapato vya Jamhuri ya Muungano ni pamoja na malipo ya leseni na huduma zinazotolewa na mashirika ya Muungano kama vile Mamlaka ya Mawasiliano Tanzania (TCRA), Mamlaka ya kusimamia usalama wa anga (TCAA) na mamlaka nyingine za aina hiyo. Aidha, mapato mengine ni mapato yasiyo ya kodi yanayotokana na leseni za

uvunaji wa rasilimali na shughuli za uwekezaji katika maeneo yatakayokuwa chini ya mamlaka ya Serikali ya Jamhuri ya Muungano. Hii ni pamoja na mapato mengine yanayotokana na shughuli za kiutendaji wa Serikali ya Jamhuri ya Muungano na taasisi zake.

Mapendekezo ya vyanzo hivi vya mapato yamezingatia mapato na matumizi ya Mambo ya Muungano na mambo yasiyo ya Muungano kama yalivyochanganuliwa na Tume ya Pamoja ya Fedha (JFC), Taarifa za Makusanyo ya Kodi kutoka Mamlaka ya Mapato Tanzania (TRA) na bajeti za kila mwaka zinazopitishwa na Bunge la Jamhuri ya Muungano na Baraza la Wawakilishi Zanzibar. Taarifa hizo za kitaalamu zinaonesha kwamba mapato yanayotokana na vyanzo hivi yanatosheleza kuendesha Serikali ya Jamhuri ya Muungano kutokana na uchache wa Mambo ya Muungano yanayopendekezwa kusimamiwa na Serikali ya Jamhuri ya Muungano.

12.26.2 Benki Kuu na Benki za Nchi Washirika

Mapendekezo ya Tume ni kuwepo kwa Benki Kuu moja yenye pia jukumu la kuzisimamia Benki za Serikali za Nchi Washirika. Moja ya kazi kubwa ya Benki Kuu ni kuzisimamia na kuzielekeza Benki za Nchi Washirika kwenye kazi zao zifuatazo:

1. Kutunza Akaunti za Fedha za Serikali husika;
2. Kusimamia Sera za Kifedha; na
3. Kusimamia Benki za Biashara katika mamlaka za Nchi Washirika.

Pamoja na Majukumu hayo, Benki Kuu yenyewe itakuwa na majukumu ya moja kwa moja yafuatayo:

1. Kutoa sarafu, kudhibiti na kusimamia mzunguko wa sarafu;
2. Kuandaa na kusimamia sera na mipango inayohusiana na sarafu; na
3. Kudhibiti na kusimamia masuala ya fedha za Kigeni.

Utaratibu huu ndio unaotumika katika nchi za Shirikisho au zilizomo katika Umoja wa Sarafu ya pamoja (*Monetary Union*). Hivyo kwa maslahi

ya kukuza uchumi, Nchi Washirika zitaweka fedha yao ya kigeni katika Benki Kuu ya Tanzania

Sura ya Kumi na Tano

12.27 Baraza la Ulinzi na Usalama

Baraza la Ulinzi na Usalama wa Taifa ni chombo cha juu cha usimamizi wa masuala yote ya Jamhuri ya Muungano pamoja na Nchi Washirika wa Muungano. Ni chombo kinachomkutanisha Rais wa Jamhuri ya Muungano na Viongozi wa Serikali ya Tanganyika na Serikali ya Zanzibar kujadili na kuamua juu ya mambo makubwa na mustakabali wa Taifa la Tanzania.

Tume inapendekeza kuwepo kwa chombo hiki Kikatiba kwa sababu ya umuhimu wake katika uhai na usalama wa Taifa na kuwezesha kuratibu masuala ya kiusalama katika Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na Nchi Washirika.

Majukumu ya msingi ya chombo hiki yatakuwa ni pamoja na kuunganisha sera za ndani, sera za mambo ya nje na zile za kijeshi kuhusiana na usalama wa Taifa, kuanzisha sera kuhusu masuala ya maslahi ya pamoja ya usalama na kudhibiti taasisi za kiusalama za Nchi Washirika.

Wajumbe wa Baraza la Ulinzi na Usalama wa Taifa wanajumuisha Rais wa Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, Rais wa Nchi Washirika na Viongozi wengine kama walivyoainishwa katika Rasimu ya Katiba.

12.28 Jeshi la Wananchi wa Tanzania

Rasimu inatambua kwamba jukumu la Ulinzi na Usalama wa Jamhuri ya Muungano ni la kila raia. Hata hivyo, inatambua pia umuhimu wa Jeshi la Wananchi wa Tanzania lenye jukumu la kusimamia ulinzi na usalama wa wananchi na kulinda mipaka ya Jamhuri ya Muungano.

Kwa mara ya kwanza katika historia ya Tanzania inapendekezwa kuanzishwa kwa Tume ya Utumishi ya Jeshi la Wananchi wa Tanzania kikatiba. Tume hiyo itakuwa na jukumu la kusimamia masuala yote ya utumishi wa Wanajeshi wa Jeshi la Wananchi wa Tanzania na Vikosi vyake. Tume imependekeza kuundwa kwa chombo hiki kutokana na maoni na mapendekezo ya wadau muhimu wa vyombo vya ulinzi na usalama kwamba pawepo chombo cha kusimamia utumishi, maslahi na masharti ya utumishi. Chombo hiki kitaongeza uwazi na uwajibikaji katika Jeshi la Wananchi wa Tanzania.

12.28.1 Jeshi la Polisi la Jamhuri ya Muungano

Miongoni mwa vyombo vya ulinzi na usalama vya Muungano ni Jeshi la Polisi la Tanzania litakalokuwa na jukumu la ulinzi wa raia na mali zao chini ya masharti ya Katiba hii. Rasimu imeweka misingi ya utendaji wa Jeshi la Polisi kwa mara ya kwanza ndani ya Katiba. Misingi hiyo ni:

1. Viwango vya juu vya kitaaluma na nidhamu miongoni mwa wafanyakazi wake;
2. Ulinzi na ukuzaji wa Haki za Binadamu;
3. Kanuni za uwazi na uwajibikaji;
4. Kuzuia uhalifu; na
5. Kukuza mahusiano na jamii.

Pia inapendekezwa pawepo na Tume ya Utumishi ya Jeshi la Polisi kwa madhumuni ya kuongeza uwazi na uwajibikaji ndani ya jeshi hilo.

12.29 Usalama wa Taifa

Kimsingi suala la Intelijensia, ambalo ndani ya Rasimu ya Katiba limeitwa Usalama wa Taifa, huwa ni la Muungano. Serikali ya Jamhuri ya Muungano au Shirikisho ndiyo yenye wajibu wa kuhakikisha Usalama wa Taifa na watu wake dhidi ya mataifa ya nje na maeneo ya kimkakati kiusalama ndani ya nchi.

12.30 Usalama wa Nchi Washirika

Rasimu ya Katiba inapendekeza pia shughuli zote za Ulinzi na Usalama wa Taifa zitakuwa chini ya amri ya Rais wa Jamhuri ya Muungano akiwa Amiri Jeshi Mkuu. Aidha, Wakuu wa Nchi Washirika wa Muungano wanaweza kuagiza Kiongozi yeyote wa Jeshi la Polisi au Idara ya Usalama wa Taifa kuchukua hatua yoyote ambayo ni muhimu kwa ajili ya kulinda na kuimarisha usalama wa eneo lolote la Nchi Mshirika wa Muungano.

Sura ya Kumi na Sita

12.31 Mengineyo

Sura ya Kumi na Sita ambayo ni ya mwisho katika Rasimu ya Katiba inashughulikia mambo ya jumla ambayo ni muhimu katika utekelezaji wa masharti ya Katiba. Mambo hayo ni pamoja na utaratibu wa kukabidhi madaraka ya kazi katika Utumishi wa Jamhuri ya Muungano. Aidha, sehemu hii ina Ibara inayotoa ufafanuzi wa maana ya maneno na istilahi za kikatiba zilizotumiwa ndani ya Katiba. Sehemu hii inafuta Katiba iliyopo na kutamka kuanza kutumika kwa Katiba Mpya mara baada ya kuzinduliwa rasmi na Rais wa Jamhuri ya Muungano. Pia inaweka masharti ya mpito na masharti yatokanayo na Katiba Mpya.

Sura ya Kumi na Saba

12.32 Masharti Yatokanayo na Masharti ya Mpito

(a) Masharti Yatokanayo

Katiba hii itakapopitishwa itaweka masharti ya yatokanayo na masharti ya mpito. Sababu ya kuwa na kipindi cha mpito ni kuhakikisha utekelezaji wa hatua kwa hatua wa Masharti mapya ya kikatiba. Katika kipindi hicho viongozi wa kuchaguliwa katika kipindi maalum kama vile Rais, Mawaziri, Wabunge na Madiwani wataendelea kuwa madarakani mpaka baada ya kipindi hicho kwisha.

Taasisi zilizoundwa kwa mujibu wa masharti ya Katiba ambayo sasa imefutwa zitaendelea kuwepo kihalali wakati wa kufanya maandalizi ya kuanzisha taasisi mpya kuchukua nafasi ya taasisi hizo.

Katika kipindi hicho pia uteuzi au uchaguzi wa viongozi uliofanyika kwa kuzingatia masharti ya Katiba iliyopita utaendelea hadi kipindi maalum kitakachokuwa kinaelezwa ndani ya Katiba.

Hivyo hivyo watumishi wa umma wataendelea kutambuliwa kwamba utumishi wao ni halali kufuatana na masharti ya Katiba Mpya.

Katika Masharti ya Yatokanayo kutakuwa na masharti ya watumishi, taasisi, rasilimali, mikopo na madeni.

Katika Masharti ya Yatokanayo Katiba itatamka kuwa: Sheria zote zilizotungwa na Bunge la Jamhuri ya Muungano kwa mambo yasiyokuwa ya Muungano kuwa Sheria za Tanganyika.

Mashauri yote yaliyokwishaamuliwa mahakamani na yatakayokuwa mahakamani yataendelea chini ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano kwa mambo yanayohusu Muungano na kwa Katiba za Nchi Washirika kwa mambo yaliyomo katika maeneo yao.

Mahakama Kuu ya Tanzania iliyomo kwenye Katiba ya Jamhuri ya Muungano pamoja na mahakama zilizo chini yake kuwa ni mahakama za Tanganyika.

Kwa mujibu wa masharti ya Katiba mpya Mahakama ya Rufani itaendelea kuwa ya Jamhuri ya Muungano.

(b) Masharti ya Mpito

Rasimu ya Katiba inapendekeza mambo yanayohitaji kufanyika na kukamilika katika muda wa mpito. Rasimu inapendekeza muda wa mpito kuanza tarehe ambayo Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya mwaka 2014 itaanza kutumika hadi tarehe 31 Disemba 2018.

Mambo hayo ni;

- (a) kutungwa kwa Katiba ya Tanganyika;
- (b) kurekebisha Katiba ya Zanzibar ya mwaka 1984 ili kuwiana na masharti ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya mwaka 2014;
- (c) mgawanyo wa rasilimali baina ya Serikali ya Jamhuri ya Muungano na Serikali za Nchi Washirika;
- (d) kutunga na kurekebisha sheria mbalimbali za Nchi Washirika ili kuwiana na masharti ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya mwaka 2014;
- (e) mgawanyo wa watumishi wa umma baina ya Serikali za Muungano na Serikali za Nchi Washirika;
- (f) mgawanyo wa madeni baina ya Serikali ya Jamhuri ya Muungano na Serikali za Nchi Washirika;
- (g) kuundwa kwa Tume na taasisi za kikatiba zilizoainishwa kwenye Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya mwaka 2014 na kwa kuzingatia masharti ya Katiba hiyo;
- (h) kufanya uteuzi katika nafasi za madaraka kwa utaratibu ulioainishwa kwenye Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya mwaka 2014;
- (i) kufanya maandalizi na kuendesha Uchaguzi Mkuu wa mwaka 2015 kwa kuzingatia masharti ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano ya mwaka 2014; na
- (j) kufanya maandalizi na mambo yote muhimu kwa ajili ya utekelezaji bora wa masharti ya kikatiba yaliyomo kwenye Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya mwaka 2014.

Maoni ya wananchi yaliyokusanywa na Tume ya Mabadiliko ya Katiba yaliyotumika kuandaa Rasimu ya Katiba ya Jamhuri ya Muungano ya mwaka 2014 yanaweza kutumika katika kuandika Rasimu ya Katiba ya Tanganyika.

Aidha, inapendekezwa kuwepo kwa Kamati ya Utekelezaji wa Katiba katika muda wa mpito itakayoteuliwa na Rais yenye wajumbe wasiopungua tisa. Kamati ya Utekelezaji wa Katiba itakuwa na Sekretarieti itakayoongozwa na Katibu. Uteuzi wa Wajumbe wa Watumishi wa Sekretarieti utazingatia uwakilishi wa pande mbili za Muungano.

SURA YA KUMI NA TATU

13.0 HITIMISHO

Mchakato wa Mabadiliko ya Katiba uliofanyika mwaka 2012 mpaka 2013, ni zoezi la kihistoria kwa nchi yetu. Ni zoezi la kupata Katiba Mpya lililotumia utaratibu tofauti kabisa na mazoezi yaliofanyika kabla yake ambayo yalilenga kufanya marekebisho ya baadhi ya Ibara kwenye Katiba husika. Mchakato huu ulitoa fursa pana ya ushirikishwaji wa wananchi. Tume ilifika katika wilaya zote za Jamhuri ya Muungano wa Tanzania na kufanya mikutano ya hadhara ambayo iliwashirikisha wananchi moja kwa moja kutoa maoni yao juu ya Katiba Mpya. Katika kuhakikisha ushiriki mpana zaidi, Tume ilishirikisha Taasisi mbalimbali, Asasi za Kiraia, Jumuiya za Kidini, Viongozi wa Kitaifa na Wataalamu wa ndani na nje ya nchi. Aidha, Tume ilipokea maoni yote kutoka kwa wadau hawa na kuyaweka kwenye mtiririko mzuri na kupata Rasimu ya Awali na Rasimu ya Mwisho ya Katiba.

Wananchi walionesha hamasa kubwa na kwa wengi wao, hii ilikuwa pia fursa ya kutoa dukuduku na kero zao juu ya udhaifu wa utendaji wa serikali na upatikanaji wa huduma mbalimbali za kijamii. Malalamiko ya Wananchi yalielekezwa zaidi kwenye sekta za afya, maji, elimu, utoaji haki, na mawasiliano. Wananchi walionesha kiu kubwa ya kushirikishwa kwenye masuala muhimu yanayowahusu na yanayogusa maisha yao. Kutokana na ushiriki mpana wa wananchi, Rasimu ya Katiba ambayo ni kiambatisho katika ripoti hii inaakisi maoni na mapendekezo yao katika maeneo yote ya Katiba. Ni matarajio ya Tume kuwa maoni ya wananchi yataheshimiwa, kuzingatiwa na kupewa uzito unaostahiki, kwani katiba hii ni yao.

ORODHA YA WAJUMBE WA TUME NA SEKRETARIETI

Wajumbe wa Tume ya Mabadiliko ya Katiba na Majukumu yao

Na.	Jina	Cheo
1.	Ndg. Joseph Sinde Warioba	Mwenyekiti wa Tume
2.	Mhe. Augustino Ramadhani	Makamu Mwenyekiti
3.	Ndg. Abubakar Mohammed Ali	Mjumbe
4.	Ndg. Ally Abdullah Ally Saleh	Mjumbe
5.	Mhe. Al-Shaymaa John Kwegyir (Mb.)	Mjumbe
6.	Ndg. Awadh Ali Said	Mjumbe
7.	Dkt. Edmund Adrian Sengondo Mvungi	Ameфарiki dunia
8.	Ndg. Esther P. Mkwizu	Mjumbe
9.	Ndg. Fatma Said Ali	Mjumbe
10.	Ndg. Humprey Polepole	Mjumbe
11.	Ndg. Jesca Sydney Mkuchu	Mjumbe
12.	Ndg. John J. Nkolo	Mjumbe
13.	Ndg. Joseph Butiku	Mjumbe
14.	Ndg. Kibibi Mwinyi Hassan	Mjumbe
15.	Ndg. Maria Malingumu Kashonda	Mjumbe
16.	Ndg. Muhammed Yussuf Mshamba	Mjumbe
17.	Ndg. Mwantumu Jasmine Malale	Mjumbe
18.	Prof. Mwesiga L. Baregu	Mjumbe
19.	Ndg. Nassor Khamis Mohammed	Mjumbe
20.	Ndg. Omar Sheha Mussa	Mjumbe
21.	Prof. Palamagamba John Aidan Mwaluko Kabudi	Mjumbe

Na.	Jina	Cheo
22.	Mhe. Raya Suleiman Hamad (MBLW)	Mjumbe
23.	Ndg. Richard Shadrack Lyimo	Mjumbe
24.	Ndg. Riziki Shahari Mngwali	Mjumbe
25.	Alhaji Said El-Maamry	Mjumbe
26.	Ndg. Salama Kombo	Mjumbe
27.	Dkt. Salimu Ahmed Salim	Mjumbe
28.	Ndg. Salma Maoulidi	Mjumbe
29.	Ndg. Simai Mohamed Said	Mjumbe
30.	Ndg. Suleiman Omar Ali	Mjumbe
31.	Ndg. Ussi Khamis Haji	Mjumbe
32.	Ndg. Yahya Msulwa	Mjumbe
33.	Ndg. Assaa A. Rashidi	Katibu wa Tume
34.	Ndg. Casmir S. Kyuki	Naibu Katibu

Wajumbe wa Sekretarieti ya Tume ya Mabadiliko ya Katiba na Majukumu yao

NA.	JINA	CHEO
1.	Ndg. Assaa A. Rashid	Katibu
2.	Ndg. Casmir S.Kyuki	Naibu Katibu
I. KITENGO CHA UTAWALA NA RASILIMALIWATU		
MAAFISA TAWALA		
3.	Ndg. Mohamed A. Pawaga	Mkuu wa Kitengo cha Utawala na Umamizi wa Rasilimali watu
4.	Ndg. Waziri B. Kombo	Afisa Tawala Mkuu

NA.	JINA	CHEO
5.	Ndg. Maua Bakari Monella	Afisa Tawala
6.	Ndg. Arapha Mahamoud	Afisa Tawala
7.	Ndg. Maulid Ndinde Mkenda	Afisa Usafirishaji
KITENGO CHA URATIBU		
WARATIBU		
8.	Ndg. Joseph J. K. Ndunguru	Mkuu wa Kitengo cha Uratibu
9.	Ndg. Veddy L. Ndyetabura	Mratibu Kiongozi
10.	Ndg. Solanus Nyimbi	Mratibu
11.	Ndg. Ahmed Haji Saadat	Mratibu
12.	Ndg. Haji Omar Haji	Mratibu
13.	Ndg. Saleh Said Mubarak	Mratibu
14.	Ndg. Kailima Ramadhani Kombwey	Mratibu
15.	Ndg. Abdul-Nasser Hamed Hikmany	Mratibu
WAANDISHI		
16.	Ndg. Hassan A. Haji	Mwandishi Kiongozi
17.	Ndg. Juliana Ndaki	Mwandishi
18.	Ndg. Sadru Habib Kaganda	Mwandishi
19.	Ndg. Thadeo Mwenempazi	Mwandishi
20.	Ndg. Juma Ramadhani Mzalau	Mwandishi
21.	Ndg. Ibrahim Mkwawa	Mwandishi
22.	Ndg. Kamana Stanley	Mwandishi
23.	Ndg. Mussa Ali Kombo	Mwandishi
24.	Ndg. Aboud Iddi Khamis	Mwandishi
25.	Ndg. Hidaya Mohamed	Mwandishi

NA.	JINA	CHEO
26.	Ndg. Fadhila Hassan Abdalla	Mwandishi
27.	Ndg. Abdalla Hassan Mitawi	Mwandishi
28.	Ndg. Khalfan Salim Omar	Mwandishi
29.	Ndg. Ame Mahmoud Ame	Mwandishi
30.	Ndg. Wahida Maabad	Mwandishi
31.	Ndg. Abdalla Juma Khamis	Mwandishi
32.	Ndg. Mohammed Said Mohammed	Mwandishi
33.	Ndg. Sylvia Chinguile	Mwandishi
34.	Ndg. Rebecca Kajiru	Mwandishi
35.	Ndg. Marlin Komba	Mwandishi
WATAFITI		
36.	Ndg. Mohamed Khamis Hamad	Mtafiti Kiongozi
37.	Ndg. Ross E.J. Kinemo	Mtafiti
38.	Ndg. Said Nzori	Mtafiti
39.	Ndg. Haji Kali Haji	Mtafiti
40.	Ndg. Halima Ali Mohammed	Mtafiti
41.	Ndg. Nenelwa Mwiambi	Mtafiti
42.	Ndg. Salum Othman Mohammed	Mtafiti
43.	Ndg. Adam Mambi	Mtafiti
44.	Ndg. Khamis Kona Khamis	Mtafiti
45.	Ndg. Onorius J. Njole	Mtafiti
46.	Ndg. Sharifa Abeid Salum	Mtafiti
47.	Ndg. Iddy Ramadhani Mandy	Mtafiti
48.	Ndg. Zawadi D. Yussuf	Mtafiti
49.	Ndg. Zainabu K. Kibwana	Mtafiti

NA.	JINA	CHEO
50.	Dkt. John Antony Jingu	Mtafiti
51.	Ndg. Noah S. Said	Mtafiti
52.	Ndg. Mshauri A. Khamis	Mtafiti
53.	Ndg. Safia A. Rijaal	Mtafiti
54.	Ndg. Attiye Juma Shaame	Afisa Takwimu
55.	Ndg. Ahmed M. Makbel	Afisa Takwimu
WAANDISHI WA TAARIFA RASMI (HANSARD REPORTERS)		
56.	Ndg. Hanifa Masaninga	Mwandishi wa Taarifa Rasmi Kiongozi
57.	Ndg. Hamida Ibuni Saleh	Mwandishi wa Taarifa Rasmi
58.	Ndg. Maimuna Abdulrahman Rashid	Mwandishi wa Taarifa Rasmi
59.	Ndg. Patson A. Sobha	Mwandishi wa Taarifa Rasmi
60.	Ndg. Ally Pandu Ally	Mwandishi wa Taarifa Rasmi
61.	Ndg. Mwajuma Ally Mayiwa	Mwandishi wa Taarifa Rasmi
62.	Ndg. Mwajabu Kigoto	Mwandishi wa Taarifa Rasmi
63.	Ndg. Shinuna Ameir Saleh	Mwandishi wa Taarifa Rasmi
64.	Ndg. Khadija Ali Salum	Mwandishi wa Taarifa Rasmi
65.	Ndg. Zuhura Mmadi	Mwandishi wa Taarifa Rasmi
66.	Ndg. Olipa Aman Mwansele	Mwandishi wa Taarifa Rasmi
67.	Ndg. Rose Pastory Mangili	Mwandishi wa Taarifa Rasmi
68.	Ndg. Dolosea Kahwa	Mwandishi wa Taarifa Rasmi
69.	Ndg. Clotilda Nyembe	Mwandishi wa Taarifa Rasmi
70.	Ndg. Esther Marwa	Mwandishi wa Taarifa Rasmi
71.	Ndg. Mariam Issa Pangani	Mwandishi wa Taarifa Rasmi
72.	Ndg. Neema Mgamba	Mwandishi wa Taarifa Rasmi

NA.	JINA	CHEO
73.	Ndg. Nuru Lyana	Mwandishi wa Taarifa Rasmi
KITENGO CHA UHASIBU		
74.	Ndg. Jane Machicho	Mkuu wa Kitengo cha Uhasibu
75.	Ndg. Wambura Manoti	Mhasibu
76.	Ndg. Mary Kalinga	Mhasibu
77.	Ndg. Emmanuel Dickson Makange	Mhasibu
78.	Ndg. Ashura Chimbeni Kheir	Mhasibu
79.	Ndg. Andrew Eriyo	Mchumi
80.	Ndg. Shafi Qadir Makame	Afisa Mipango
KITENGO CHA UKAGUZI WA HESABU ZA NDANI		
81.	Ndg. Betty Mwakingwe	Mkuu wa Kitengo cha Ukaguzi wa Ndani
82.	Ndg. Peter Kajiru	Mkaguzi wa Hesabu za Ndani
83.	Ndg. Zainabu Ali Abdallah	Mkaguzi wa Hesabu za Ndani
KITENGO CHA UGAVI		
84.	Stella Sangayau	Mkuu wa Kitengo cha Ugavi
85.	Ndg. Gharib Juma Machano	Afisa Ugavi
86.	Ndg. Ally Hamis Nampair	Afisa Ugavi
87.	Ndg. Mohamed Omar	Afisa Ugavi
KITENGO CHA HABARI		
88.	Ndg. Salum Hassan	Mkuu wa Kitengo cha Mawasiliano
89.	Ndg. Omega Ngole	Afisa Habari
90.	Ndg. Ismail Hababi Ngayonga	Afisa Habari
KITENGO CHA TEHAMA		
91.	Ndg. Shaaban Haji Chum	Mkuu wa Kitengo cha TEHAMA

NA.	JINA	CHEO
92.	Ndg. Mohammed Haji Makame	Mtaalam wa ICT
93.	Ndg. Stanslaus A. Mwita	Mtaalam wa ICT
94.	Ndg. Radhiya Saleh Abubakar	Mtaalam wa ICT
95.	Ndg. Lily Mohamed Mraba	Mtaalam wa ICT
96.	Ndg. Elimu Sekeni	Mtaalam wa ICT
97.	Ndg. Stephen Mmari Kizozo	Mtaalam wa ICT
98.	Ndg. August Shao	Mtaalam wa ICT
99.	Ndg. Munubi M. Kajobi	Mtaalam wa ICT
100.	Ndg. Matatizo Omari Ally	Mtaalam wa ICT
101.	Ndg. Juma Foum Sheha	Mtaalam wa ICT
102.	Ndg. Shangwe Mkwawa	Mtaalam wa ICT
103.	Ndg. Ibrahim Othman Ibrahim	Mtaalam wa ICT
104.	Ndg. Ramadhan Othman Ramadhan	Mtaalam wa ICT
105.	Ndg. Hashim Hamza Chande	Mtaalam wa ICT
106.	Ndg. Mohammed M.Khamis	Mtaalam wa ICT
SCANNING		
107.	Ndg. Neema Suleiman	Scanning
108.	Ndg. Bernadetha Karadisy	Scanning
109.	Ndg. Maimuna Mlawwa	Scanning
110.	Ndg. Flora Mkonya	Scanning
111.	Ndg. Zaria Kombo	Scanning
112.	Ndg. Stella Kessy	Scanning
113.	Ndg. Mary Madata	Scanning
OFISI NDOGO YA ZANZIBAR		
114.	Ndg. Maulid Aboud Muhammed	Katibu Muhtasi

NA.	JINA	CHEO
115.	Ndg. Hassan Thabit Mwadini	Msaidizi wa Ofisi
116.	Ndg. Hassan Hamis Omar	Dereva
MAKATIBU MUHTASI		
117.	Ndg. Dafrosa Mniko	Katibu Muhtasi
118.	Ndg. Veneranda Chacha	Katibu Muhtasi
119.	Ndg. Joyce Shuma	Katibu Muhtasi
120.	Ndg. Mariam Samson	Katibu Muhtasi
121.	Ndg. Jane P. Mailleh	Katibu Muhtasi
122.	Ndg. Hawa Kyama	Katibu Muhtasi
123.	Ndg. Anna Nkungu	Katibu Muhtasi
124.	Ndg. Evelina Sembe	Katibu Muhtasi
WAS Aidizi wa Kumbukumbu		
125.	Ndg. Agnes Pili	Msaidizi wa Kumbukumbu
126.	Ndg. Felista Melkiades Basaya	Msaidizi wa Kumbukumbu
WAKUTUBI/MPOKEZI		
127.	Ndg. Festo Liheta	Mtaalam wa ICT/Mkutubi
128.	Ndg. Bahati Nelson	Msaidizi wa Maktaba
129.	Ndg. Rehema Msemu	Mpokezi
WAS Aidizi wa Ofisi		
130.	Ndg. Happiness Mabruki	Msaidizi wa Ofisi
131.	Ndg. Waziri Hamadi	Msaidizi wa Ofisi
132.	Ndg. Pendo Freedom Maro	Msaidizi wa Ofisi
133.	Ndg. Abdillah Mtumwa Mjombo	Msaidizi wa Ofisi
134.	Ndg. Selemani Mwinyimkuu	Msaidizi wa Ofisi
135.	Ndg. Celina A. Khamis	Msaidizi wa Ofisi

NA.	JINA	CHEO
136.	Ndg. Carlos Makota	Msaidizi wa Ofisi
137.	Ndg. Ndg. Bernard A. Lupokela	Msaidizi wa Ofisi
MADEREVA		
138.	Ndg. Shomari M. Mwahu	Dereva
139.	Ndg. Sultani Momba	Dereva
140.	Ndg. Kassim Kilanda	Dereva
141.	Ndg. Pamphil Fulgence Mushi	Dereva
142.	Ndg. Nathaniel I. Konga	Dereva
143.	Ndg. Richard Maji	Dereva
144.	Ndg. Mikidadi A. Jumbo	Dereva
145.	Ndg. Athumani Ramadhan	Dereva
146.	Ndg. Hamis Abdallah	Dereva
147.	Ndg. Elifuraha M. Kimaro	Dereva
148.	Ndg. Issaya Mwakingwe	Dereva
149.	Ndg. Said J. Mrope	Dereva
150.	Ndg. Manderu Yodos W	Dereva
151.	Ndg. Bulongo A. Bitu	Dereva
152.	Ndg. Richard Mssey	Dereva
153.	Ndg. William Seni	Dereva
154.	Ndg. Sefu Hamza Bakari	Dereva
155.	Ndg. Solomon Mwaisumbe	Dereva
156.	Ndg. Patrick Mtimbi	Dereva
157.	Ndg. Anwar Abdalla	Dereva
158.	Ndg. Issa Fackya	Dereva
159.	Ndg. Ipyana L. Mwakingwe	Dereva

NA.	JINA	CHEO
160.	Ndg. Wise Mtengule	Dereva
161.	Ndg. Ally Chum	Dereva
162.	Ndg. Saeed Hussein Saeed	Dereva
163.	Ndg. Marcus Mpanduka	Dereva
164.	Ndg. Evance Elihaki	Dereva
165.	Ndg. Salum Bakari Ramadhani	Dereva
166.	Ndg. William S. Manyanza	Dereva
167.	Ndg. Daudi Dickson Makalanzi	Dereva
168.	Ndg. Richard Mbessa Kyando	Dereva
169.	Ndg. Athumani Salim Mkumbukwa	Dereva
170.	Ndg. Theobard John	Dereva
171.	Ndg. Sadik Mohamed Adam	Dereva
172.	Ndg. Protas G. Shine	Dereva
173.	Ndg. Charles Ismail Masselo	Dereva
174.	Ndg. Iddi Juma Kiluka	Dereva
175.	Ndg. Tresphory Cleophas Kasanga	Dereva
176.	Ndg. Steven Steven Malimiro	Dereva
177.	Ndg. Ibrahim Zahoro Mwinyijuma	Dereva
178.	Ndg. Ahmad Zubery Mbunga	Dereva
179.	Ndg. Ally Shabani Singano	Dereva
180.	Ndg. Mohamed Abdallah Mohammed	Dereva
181.	Ndg. Aziz Nassoro Ali	Dereva
182.	Ndg. Hashim Mussa Msangi	Dereva
183.	Ndg. Yahya Kilima	Dereva

NA.	JINA	CHEO
184.	Ndg. Abubakari Fyumagwa	Dereva
185.	Ndg. Canisius Sanga	Dereva
186.	Ndg. Frank Magubika	Dereva
187.	Ndg. Azizi Mgongolwa	Dereva
188.	Ndg. Asifiwe Sendegeya	Dereva
189.	Ndg. Constantine Mushi	Dereva
190.	Ndg. Thomas E. Mbonde	Dereva